

pojmenována *Iliterary jednotlivých zemí*. Po kliknutí na tento odkaz se ukáže obrazovka zadaných příspěvků ze všech sekcí (od nejaktuálnějších po nejstarší). Na levé straně stejné obrazovky jsou potom odkazy na jednotlivé sekce – literatury. Antická sekce je označena jako *Litterae antiquae – Graecolatina*.

Petr Kitzler (Praha)

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ – CATHERINE FRANC-SGOURDEOU a kol., *Základní kurz novořeckého jazyka*. Praha: SET OUT 2004, 504 s. + Klíč k řešení úloh + CD.

V loňském roce se zájemcům o novořecký jazyk dostalo do rukou opravené a doplněné vydání *Základního kurzu novořeckého jazyka* (*Εισαγωγή στη νεοελληνική γλώσσα*). První verze této učebnice, která vyšla roku 2000 jako skripta FF MU,¹ byla již delší dobu rozebrána. Nynější vydání bylo revidováno na základě připomínek pedagogů i studentů a bylo rozšířeno o klíč k řešení úloh a o CD s nahrávkou výslovnosti a všech dialogů vyskytujících se v učebnici. Zmenšil se i formát učebnice, jinak jsou obě vydání totožná. Připomeneme, že *Základní kurz novořeckého jazyka*, jenž vychází ze zkušeností z výuky novořečtiny na Filozofické fakultě MU v Brně, je v podstatě první ucelenou českou učebnicí novořeckého jazyka.

Učebnice v úvodu podává stručnou informaci o historickém vývoji řeckého jazyka od mykénského dialektu až po reformu z roku 1982 zavádějící monotonický systém. Další část učebnice je věnována podrobnému výkladu zvukové stavby novořečtiny. Čtenáři jsou na patnácti stranách seznamováni s abecedou a se základními pravidly kladení přízvuku a výslovnosti hlásek i hláskových skupin. Pozornost je dále věnována hláskovým změnám. Kapitulu uzavírá cvičení výslovnosti a ukázka rukopisného užití abedy.

Učební materiál je rozčleněn do 39 lekcí, z toho 3 jsou určeny pro opakování (opakovací lekce je zařazena vždy po 12 lekcích). Na FF MU v Brně je probírán ve čtyřsemestrálním kurzu s hodinovou dotací 4 hodiny týdně. Lekce mají pravidelnou strukturu: každá obsahuje úvodní text a až na pokročilejší lekce také dialog. Následuje přehledný výklad gramatických jevů (s názornými tabulkami) doprovázený gramatickými a překladovými cvičeními. Lekci uzavírá abecedně řazená slovní zásoba následovaná idiomatickými výrazy a frázemi. Souhrn slovní zásoby k řeckým textům a cvičením nalezneme tentokrát v abecedním pořadí na konci učebnice. Zde následuje za každým uvedeným slovem číslice označující číslo lekce, v níž se slovo vyskytlo poprvé, což usnadňuje orientaci v učebnici. Stejně uspořádanou nalezneme na konci učebnice také slovní zásobu k českým textům určeným k překladu. K učebnici je dále připojena tabulka obsahující seznam obtížnějších novořeckých sloves s příslušnými gramatickými řadami.

Výběr textů použitých v učebnici je pestrý, v pokročilých lekcích jsou zařazeny náročnější články, pojednávající o životě v současném Řecku, o řecké historii, literatuře, vývoji jazyka i řeckých tradicích. Vítaným obohacením

¹ Viz recenze D. VOŘECHOVSKÉ, in: *Auriga* 43, 2001, 114-116.

jsou také přísloví, lidové písně či ukázky z novořecké poezie (např. Elytis, Seferis, Solomos).

Gramatika je vysvětlována velmi detailně, ale přitom srozumitelně a přehledně. V některých případech autorky upozorňují na vztah daného gramatického jevu ke staré řečtině. Vedle morfologie je do látky zařazen také výklad o syntaktických jevech; zatímco použití jednotlivých pádů v novořečtině je podáno již v 8. lekci, větná syntax je vysvětlena a procvičena v lekcích pokročilejších (od 25. lekce). Objasněno je rovněž užívání interpunkce. V celé učebnici jsou gramatické termíny uváděny v závorce také novořecky, což považují za důležité, neboť je tak studentům umožněna snadnější orientace v řecky psaných mluvnicích, případně v mluvnicích do řečtiny přeložených (např. M. A. Triandafyllidis, *Νεοελληνική γραμματική*, Athény 1993; A. G. Tsopanakis, *Νεοελληνική γραμματική*, Athény 1994; P. Mackridge, *Η νεοελληνική γλώσσα. Περιγραφική ανάλυση της νεοελληνικής κοινής*, Athény 1990; A. Mirambel, *Η νέα ελληνική γλώσσα*, Thessaloniki 1988).

Vyložená gramatická látka je procvičována ve cvičeních, jež jsou založena jak na ohýbání slov, tak na doplňování i obměňování celých vět či větných spojení a na vytváření vět nových. Velký prostor je věnován také překladu z řečtiny do češtiny i obráceně, v pokročilejších lekcích jsou k překladu nabízeny delší souvislé texty. Jak plyne z výše uvedeného, je v učebnici kladen velký důraz na osvojení mluvnice novořeckého jazyka. Studium novořečtiny je zde založeno především na podrobném výkladu gramatických pravidel a na následné aplikaci těchto pravidel na gramatická i překladová cvičení. Pozornost je ve velké míře věnována čtení a psaní, ústní dovednosti jsou procvičovány spíše okrajově.

Tato tradiční metoda výuky novořečtiny („grammar-translation method“) je v posledních přibližně dvaceti letech nahrazována výukou založenou na komunikaci učitele se studenty a studentů navzájem („communicative approach“), při které je rovněž gramatika osvojována tímto způsobem (viz např. sborníky z konferencí konaných na toto téma: *Μέθοδοι Διδασκαλίας της Νέας Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας* (díl I), *Εγχειρίδια Διδασκαλίας της Νέας Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας* (díl II), Thessaloniki 1996; *Η διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας ως ξένης/δευτέρας γλώσσας*, Thessaloniki 2000). Pro praktické osvojení jazyka s tak složitou strukturou a morfologií, jakým novořečtina bezesporu je, je však podle mého názoru nejvhodnější kombinace obou výše uvedených metod. Tak je tomu také v případě výuky novořečtiny na FF MU v Brně – výuka založená na recenzované učebnici je doplňována konverzací s rodilým mluvčím (ασκήσεις με λέκτορα).

Učebnice je jako celek připravena velmi pečlivě, je přehledná a srozumitelná. Vzhledem ke své náročnosti a důrazu kladenému na teoretické zvládnutí gramatiky je vhodná zejména pro výuku na filologických oborech,

v ideálním případě v kombinaci s hodinami konverzace, tedy s výukou založenou na komunikativním přístupu.

Kyriaki Chábová (Praha)

HELENA PANCZOVÁ, *Ars grammatica. Učebnica latinčiny*. Bratislava: Teologická fakulta Trnavskej univerzity 2004, 374 s.

Desaťročia držala *Cvičebnica latinského jazyka* od Júliusa Špaňára a Emanuela Kettnera – prvé vydanie vyšlo už roku 1955! – postavenie výlučnej učebnice na slovenských i českých stredných gymnáziách a knihu používali aj vo vysokoškolských kurzoch latinčiny „ab initio“. Keďže iné príručky neboli naponídzi, vychádzala s určitými „kozmetickými“ úpravami ešte aj v deväťdesiatych rokoch minulého storočia. V Čechách ju už pred desiatimi rokmi vystriedala dvojväzková *Latina pro gymnázia* od Jiřího Pecha, ale na Slovensku sa dosiaľ nerealizoval ani jeden zo signalizovaných pokusov o novú stredoškolskú učebnicu. Viac sa darilo skriptám: vyšli skriptá latinského jazyka napr. na katolíckej bohosloveckej fakulte UK v Bratislave (M. Kniesová, T. Sukopová, D. Škoviera), pre právnické fakulty (J. Vaňková) a na FiF Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (A. Dekanová a E. Jirkal).

Najnovšia práca H. Panczovej predstavuje podľa mojej mienky zatiaľ najucelenejší pokus o novú učebnicu latinčiny. Spočíva na dobre premyslenom prepojení štyroch komponentov, ktorými sú gramatický výklad, cvičné vety, súvislé texty a slovník. Záber učebnice sa postupne rozširuje, preto sa niektorým javom venuje opakovaná pozornosť. Látka sa delí do 70 lekcí, ktoré zahŕňajú problematiku počínajúc výslovnosťou a končiac nepriamou závislosťou. Výklad, ktorý nie je priamočiario prevzatý zo štandardných gramatík, imponuje vecnosťou a jasnosťou. Autorka si dáva záležať na korektnejšej terminológii, preto uplatňuje pojmy ako perfektprézentné slovesá, prezentový systém (s. 149), obsahové propozície (s. 167n.), spôsobovacie a existenčné vety (s. 179).

V systematike aj v akcentoch pri vysvetľovaní javov, ktoré robievajú slovenským študentom ťažkosť, sa odzrkadľujú autorkine pedagogické skúsenosti – na ich pozadí sa odvíja napr. výklad infinitívnych väzieb na s. 37nn., *constructio praegnans* na s. 52 alebo syntaktických osobitostí vzťažných viet na s. 234n. Autorka vie upútať nezvyčajným pojmom (napr. keď charakterizuje historický neurčitok ako „impresionistický“, s. 234), inde trocha uvoľní štýl výkladu a ladí ho ako hovorený prejav (s. 282), ba na viacerých miestach je schopná zapojiť doň humor (napr. s. 35: „hortare ... zradne vyzerá ako aktívny infinitív“; s. 128: „priaznivci predminulého času“). Ostatne, zmysel pre humor cítiť aj z výberu niektorých viet (napr.: *Meum est propositum in taber-*

na mori, s. 35), dokonca aj ilustrácií (rytina z Palatina *Labora, aselle*, ktorá zdobí s. 12).

Vo výkladovej časti autorka aplikovala viac-menej zaužívané paradigmatické vety, ale ich preklad neodpisuje z doteraz používaných príručiek; pritom dá sa povedať, že zväčša ponúka výstižnejšie varianty. Nemalú časť cvičných viet zostavila sama, iné sú viacmenej „tradičné“; niekedy upozorní na autora. Cvičenia obsahujú materiál aj na preklad zo slovenčiny do latinčiny, ktorý významne upevňuje zvládnutie príslušného gramatického javu. K izolovaným cvičným vetám sa v niektorých cvičeniach pridružujú súvislé texty. Výberom autentických textov pri cvičeniach i v pozoruhodne rozsiahlej čítankovej časti Panczová úspešne demonštruje líniu jazykovo-kultúrnej kontinuity, siahajúcej od klasickej literatúry (Caesar, Horatius, Tacitus, Plinius Mladší) cez starokresťanskú spisbu (*Itinerarium Egeriae, Acta Martyrum, Tertullianus, Hieronymus*) a latinský stredovek (Fredegar, Tomáš Akvinský, *Carmina Burana*, sekvencie) až po novolatinskú literatúru (Erasmus Rotterdamský). Za povšimnutie stojí zastúpenie „ženskej problematiky“ vo vybraných textoch.

Lexikografický komponent zahŕňa slovnú zásobu k jednotlivým lekciam, k súvislým textom a súhrnný latinsko-slovenský slovník na konci učebnice. Zachytáva aj etymológie slov, napospol grécke. Najskôr z nepozornosti autorka zabudla upozorniť na takýto vzťah pri slove *epistula* (s. 19).

Premyslene bol zvolený obrazový komponent učebnice, ktorý približuje antické umelecké a architektonické pamiatky (*Forum Romanum, via Appia*, ale aj výjav z músky zo Stráží pri Piešťanoch) alebo antické reálie. Sem možno zahrnúť aj mapky (*Limes Romanus* – hornopanónsky výsek, republikánsky Rím, antická Itália) a plány (chrámy *Anastasis* a *Martyrium* v Jeruzaleme).

V texte učebnice zachytíme veľmi málo nepresností a nedopatrení. Ide napospol o *lapsus calami*, aj tak však ich počet dosahuje sotva číslo desať; patrí medzi ne napr. kvantita v infinitíve *stāre* (s. 243) alebo označenie tvaru *negaverat* ako konjunktív (s. 235). Na s. 20 čítame, že štandardným miestom adjektíva je pozícia za rozvíjaným substantívom, paradoxne však exemplifikácia *longa via* ponúka presný opak. V terminológii priestupného roka na s. 61 mal dostať prednosť radšej pojem *annus bissextilis* než *bissextus* (sc. *dies*). Do výpočtu sloviac zabraňovacích na s. 183 sa nedostalo sloveso *tenere*, zato vo vetách príslušného cvičenia vystupuje až tri razy. Myslím, že na s. 16 by bolo vhodnejšie hovoriť o významovej funkcii pádov než zjednodušene o význame pádov.

Predložená učebnica predstavuje veľmi náročný program. Dá sa predpokladať, že iba málokterému zo študentov, ktorým je primárne určená, sa ho zrejme podarí celkom naplniť. Pred študentom však stojí ako pozvanie či výzva, ktorá ho v súčinnosti s podnetmi zo strany vyučujúceho môže priviesť k vyšším metám, k zvládnutiu autentických textov. Tie bývajú naozaj nároč-

né a príprava na úrovni často vnucovaného minima dáva sotva minimálnu nádej, že im slabo pripravený študent bude schopný porozumieť.

Daniel Škovierra (Bratislava)

ARISTOTELÉS, *Athénská ústava*. Z řeckých originálů přeložil, předmluvu a poznámky napsal PAVEL OLIVA. Praha: Arista – Baset 2004 (Antická knihovna, sv. 73), 173 s.

První český překlad Aristotelovy *Athénské ústavy* a komentář k ní vydal již v roce 1900, tj. deset let po objevu londýnského papýru s téměř celým textem tohoto zásadního pramene k athénským dějinám, český klasický filolog Josef Pražák (*Aristotelova Ústava athenská*, Praha 1900). Jeho dílo završilo podnětnou diskusi o spisu probíhající i mezi českými badateli, k nimž náleželi také Josef Král, Justín Václav Prášek a František Groh.

Nový překlad a komentář reflektují výsledky dalšího století bádání, jak dokazuje už obsáhlá předmluva (s. 7-23). P. Oliva v ní poukazuje (s. 14-15) na mnoho protichůdných tvrzení v první části textu (ústavní vývoj Athén do doby vzniku spisu), která vyplývají z použití tendenčních děl pocházejících z demokratických i oligarchických kruhů (chronologie Peisistratových pokusů o tyrannidu, atentát na Hipparcha). Zatímco J. Pražák datuje sepsání ústavy do doby mezi 329/328 a podzimem 322 př. Kr. (s. 10) a je naprosto přesvědčen o Aristotelově autorství (s. 10), P. Oliva se přiklání k době mezi 332-322 př. Kr., avšak dodává, že někteří badatelé zužují dataci na období mezi lety 328-325 př. Kr. (s. 17). Původní znění textu bylo ale zřejmě v první polovině dvacátých let na několika místech doplněno, zejména o popis tzv. Drakontovy ústavy ve 4. kapitole a tvrzení v kapitole 25,4, že se na Efialtově zásahu proti areopagu v r. 462/461 př. Kr. podílel Themistoklés (s. 18). Po důkladném rozboru zahraniční literatury (s. 18-21) považuje v současné době za autora *Athénské ústavy* spíše Aristotela.

Vlastní překlad najdeme na s. 24-79. Obsahuje i kapitoly 64-69 z obtížně čitelného čtvrtého svitku londýnského papýru parafrázované v Pražákově vydání v poznámce č. 2 na s. 110-112. Olivovy odstavce 67,4 a 68,1 jsou vtištěny kurzívou (s. 77-78) a v poznámkovém aparátu je k nim připojena zmínka o značném porušení textu a pouze hypotetické rekonstrukci podle G. Colina a H. Homela s přihlédnutím k současnému nejrenomovanějšímu komentáři k *Athénské ústavě* od P. J. Rhodese (s. 161). V přílohách (s. 80-82) je zařazen i překlad zlomků ztracené úvodní části ústavy a výtahu z díla Hérakleida Lemba, jenž ve 2. stol. př. Kr. pořídil z ústav připisovaných Aristotelovi excerpta.

V této části textu se P. Oliva opíral o novější vydání s dalšími emendacemi a jiným rozvržením některých odstavců v jednotlivých kapitolách. Při pře-

kladu použil moderní výrazové prostředky českého jazyka a moderní terminologii, četné odborné pojmy známé i laické veřejnosti však často ponechal v jejich řeckém znění (zejména v druhé části ústavy zabývající se popisem athénské státního zřízení v době vzniku spisu). Jeho překlad je mnohem přesnější, srozumitelnější a čtivější než Pražákův, což je dáno nejen rozdílnou dobou vzniku obou hodnocených děl.

Jádrem publikace se stal obsáhlý komentář s informacemi dvojího typu (s. 83-165). Odkazy k první části ústavy mají podobu srovnání příslušných tvrzení s jinými antickými prameny a seznámení čtenáře s jejími problematickými a vědci často rozdílně interpretovanými pasážemi. Druhý typ poznámek přehlednou formou objasňuje činnost některých státních institucí a úředníků, o nichž pojednává druhá část spisu.

Poznámkový aparát je velmi obšírný zejména k problematice athénské ústavního vývoje do doby přijetí ústavy po oligarchickém převratu v roce 404/403 př. Kr. Zatímco J. Pražák přejímá téměř všechna Aristotelova tvrzení naprosto bez jakýchkoliv pochybností, druhý český komentář velmi přehledně uvádí základní hypotézy z nejnovější literatury, upozorňuje na omyly a anachronismy, zmiňuje nutné opravy v zachovaném textu na základě výsledků novodobého bádání a koncentruje se i na vysvětlení pozdějších interpolací.

K četným problémům athénské dějiny archaické a klasické doby řešeným na základě rozboru Aristotelovy *Athénské ústavy* se P. Oliva vyslovil zatím naposledy ve druhém vydání své monografie *Zrození evropské civilizace* (Praha 2003) a v publikaci *Kolébka demokracie* (Praha 2000). Jedná se zejména o Drakontovu ústavu, považovanou za pozdější vsuvku, ve které se promítají analogie s oligarchickým ústavním uspořádáním z r. 411 př. Kr., základní Solónovy, Peisistratovy a Kleisthenovy reformy, Themistokleovu, Aristeidovu a Efialtovu činnost a první a druhý oligarchický převrat v Athénách. Údaje nového komentáře však často překračují penzum informací z dřívějších publikací a přinášejí detailnější a pro českého čtenáře často nové poznatky, které vyplývají zejména z upozornění na omyly autora *Athénské ústavy* a některé interpolace.

Četné anachronismy obsahuje výklad o vzniku nejstarších významných athénské úřadů. Pokusem o racionalistické objasnění vzniku úřadu polemarcha pro změkčilost některých basileů je informace o časově dřívějším ustavení polemarcha před úřadem archonta (3,2 – s. 85). Stratégové v době Drakontově patrně neexistovali a je zcela nepředstavitelné, že by pro strategy a hipparchy byla požadována vyšší majetková kvalifikace než pro archonty a pokladníky (4,2 – s. 88). Anachronické je rovněž uvedení strategyů a hipparchů, nikoliv archontů a pokladníků, v souvislosti s prytany (4,2 – s. 89).

Za výmysly pozdějších autorů se považuje několik Solónovi přičítaných opatření. Např. Solónovo osvobození zadlužených hektémorů se později vy-

kládalo jako zrušení všech dluhů (6,2 – s. 91). S cílem zdiskreditovat předky významných athénské politiků byl také na sklonku 5. století př. Kr. vymyšlen příběh o obohacení některých Solónových přátel v souvislosti s tímto opatřením (6,2 – s. 92). Rovněž vydání zvláštního zákona o zákazu „neutrality“ občanů v politických rozbrojích v obci je pokládáno za dodatečnou nepravdivou vsuvku (8,5 – s. 96).

Větší pozornosti se v komentáři dostalo také reformě měny, měř a vah. Protože Athénané neměli v této době mince, Solón nemohl provést zvětšení měny (10,1 – s. 97). Někteří badatelé pokládají za pozdější výmysl i reformu měř a vah. Lze však připustit, že Solón zavedl v souvislosti se stanovením ročního výnosu z úrody změnu ve výši athénské medimnu a zároveň i v hodnotě jednotky hmotnosti. Jelikož drachma se později stala mincovní jednotkou, byla pak Solónovi přisouzena také reforma měny (10,2 – s. 97).

Několika omylů a nepřesností se autor *Athénské ústavy* dopustil v chronologii Peisistratovy tyrannidy (14,1-19,6) a ve výkladu o zavraždění Hipparcha (17,3 a 18,2). Chronologická tabulka Pražákova vydání přináší na s. 113 dnes již naprosto zastaralé údaje. P. Oliva se přiklání k názoru, že Peisistratos se poprvé zmocnil tyrannidy v třicátém čtvrtém roce po vydání Solónových zákonů, tj. roku 561/560 př. Kr. (14,1 – s. 102). Jeho první pokus pravděpodobně ztroskotal již po několika měsících (14,3 – s. 102). Návrat k moci za Megakleovy podpory nejspíše spadl do roku 556/555 př. Kr. (14,4 – s. 103), zanedlouho po něm byl Peisistratos znovu vypuzen (15,1 – s. 103). Od doby, co se stal poprvé tyranem, žil třiatřicet let, tj. do roku 528/527 př. Kr. U moci byl celkem devatenáct let, první vyhnanství trvalo čtyři roky, druhé vyhnanství deset let (17,1 – s. 106). Peisistratovi synové udrželi tyrannidu po smrti svého otce sedmáct let, tzn. do roku 511/510 př. Kr. (19,6 – s. 111). Za události vedoucí k zabití Hipparcha je činěn zodpovědným právě Hipparchos (17,3 – s. 106 až 108). Do spiknutí proti tyrannidě Peisistratových synů byl zasvěcen jen malý počet athénské občanů, teprve později byla tato akce tradována jako široce založený odboj (18,2 – s. 108).

Pochybnosti P. Olivy vzbudil také Aristotelem a následně novodobými vědci často uváděný počet sedmi set domácích a sedmi set zahraničních úředníků spravujících Athény a členské obce 1. athénské námořního spolku v době po jeho založení, který byl stěžejní tak velký. Je možné, že druhý údaj „asi sedm set“ je chybný doplněk opisovače textu (24,3 – s. 118). Fiktivní historik, vloženou do textu dodatečně s cílem očerit Themistoklea, je zřejmě i vyprávění o jeho účasti na Efialtově reformě (25,3 – s. 119). O chronologických nesnázích vyplývajících z této zprávy pojednal velmi podrobně i J. Pražák v článku *O spise Aristotelově 'Αθηναίων πολιτεία* (in: *Zpráva o císaři. realném a vyšším gymnasiu v Praze ve Spálené ulici*, Praha 1892, s. 3-26).

Jediným sporným místem, kde se P. Oliva přiklání spíše k správnosti Aristotelova podání, je zmínka vážící se k amnestii po oligarchickém převratu z roku 404/403 př. Kr. Ve shodě s Aristotelem se domnívá, že vyjmutí z této amnestie se netýkalo deseti mužů, kteří se ujali moci po pádu vlády třiceti (39,6 – s. 133).

K druhé části spisu má podrobnější výklad J. Pražák. Rozvláchnými, téměř slovníkovými hesly podává informace o osobnostech, topografii, činnosti úřadů a úředníků. P. Oliva je stručnější a výstižnější opět s odkazy na prameny a odbornou literaturu. Z jeho poznámek mě nejvíce zaujala dvě místa, jejichž rozbor se zároveň poji k dataci sepsání Aristotelovy *Athénské ústavy*. Nejstarší doklad o tetrérách pochází z roku 330/329 př. Kr. a héfaistie přibýly k čtyřletým athénským slavnostem v roce 329/328 př. Kr. Údaje o tetrérách (46,1 – s. 139-140) a héfaistíích (54,7 – s. 148) byly doplněny do textu ústavy patrně dodatečně.

Kritické poznámky komentují i zlomky ztracené úvodní části ústavy a výtah z Hérakleida Lemba. Na závěr publikace je zařazen rejstřík vlastních jmen (s. 166-173).

Ivana Koucká (Olomouc)

DIÓN CHRÝSOSTOMOS, *Řeč olympijská. O výtvarném umění, náboženství a filozofii*. Překlad a komentář JIŘÍ PAVLÍK. Praha: Karolinum 2004, 116 s.

Začátkem roku 2004 vyšel další překlad Jiřího Pavlíka: *Olympijská řeč* Dióna Chrysostoma. Vydalo ho pražské nakladatelství Karolinum. Z řecké pozdně-antické literatury si Jiří Pavlík vybíral už i v předchozích letech. V roce 2000 publikoval první díl výroků pouštních Otců (*Apothegmata I*, 2000), o dva roky později, z téhož prostředí, Palladiovy příběhy známé pod názvem *Historia Lausica (Poučné příběhy pro komořího Lausa*, 2002) a naposledy, v minulém roce 2005, Theodorétovu *Historia religiosa (Historia religiosa: bohumilá historie mnichů syrských*, 2005), která stejně jako obě předchozí knihy patří mezi nemnohá svědectví o počátcích křesťanského mnišství. Z pozdně-antické literatury se u nás začalo ve větší míře překládat teprve v devadesátých letech. Platí to nejen pro spisy křesťanských Otců, ale i pro díla hellénských spisovatelů. Dión není výjimka. Z jeho osmdesáti zachovaných řečí byly do češtiny donedávna přeloženy pouze dvě: jeho řeč *Eubojská* a dále pak přednáška *O významu filozofie pro praktický život*, oba překlady pocházejí od R. Dostálové. První vyšel jako kapitola *Čtení z antiky* v roce 1969, druhý v *Antické knihovně* v roce 1974. *Olympijskou řeč* vydal Jiří Pavlík jako samostatnou knihu, která vedle překladu obsahuje také komentář v podobě rétoric-

ké analýzy celé řeči a historické studie, sledující Diónovy teze a argumenty na pozadí filozofických nauk jeho stoických předchůdců, zejména Poseidónia a Panaitia. Zvláštní kapitoly jsou v ní věnovány Diónově biografii, obrodnému hnutí známému pod názvem „druhá sofistika“ a Feidiově kultovní soše olympijského Dia. Samotný překlad doprovázejí filologické poznámky k jednotlivým sporným nebo zajímavým místům Diónova textu.

Ve srovnání s mnišskými písemnými památkami představuje *Olympijská řeč* literární útvar zcela jiného ražení. Na rozdíl od egyptských i syrských mnichů měl Dión za sebou důkladné řečnické vzdělání, které získal nejprve v maloasijské Prúse, kde se zhruba kolem roku 40 po Kr. narodil, a následně i v Římě, kde se pak několik let živil jako profesionální řečník, shodou okolností ve stejné době, kdy tam působil také Quintilianus. Od většiny ostatních řečníků z povolání se však Dión lišil tím, že v řečnictví hledal kromě profesionální kompetence také skutečné vzdělání. To ho nakonec přivedlo k filozofii, a to přesto, že právě proti filozofii, která takový nárok brala za vlastní, zprvu, v době svého římského pobytu, polemicky vystupoval. Cestu k ní si našel zřejmě až poté, co musel zanechat své řečnické kariéry a odejít z Říma, protože upadl v podezření, že konspiroval proti císaři Domitianovi. Zákaz vstupu platil i pro jeho rodnou provincii. V dané situaci se Dión vydal do Delf, aby se dozvěděl, co má dělat, a právě tam prý na základě Pýthiiny věštby došel k rozhodnutí, že povede po způsobu kyniků život potulného filozofa. V tomto stavu se objevil někdy na přelomu prvního a druhého století i na olympiádě, kde přednesl svou *Olympijskou řeč*. V ní se sice jedná o obhajobu tradičního řeckého kultu, založenou na stoickém pojetí náboženství a kultury, ale lze se z ní zároveň dozvědět i mnohé o Diónově vizi filozofického řečnictví.

Jestliže ve svém raném, římském období kritizoval Dión filozofii ze svých „sofistických“ pozic jako iluzorní pokus o dosažení blaženosti, ve své *Olympijské řeči*, kterou složil již jako proslulý filozof, se naopak k filozofii sám hlásí a spatřuje v ní v dané situaci jedinou cestu ke vzdělání. Proti sofistice se sice vymezuje, ale nikoli proto, že by snad přicházela s nějakou mylnou vizí vzdělání, nýbrž proto, že kromě zábavných show už nic dalšího nenabízí. Stává se v jeho podání synonymem nekultury, a to dokonce už i v podobě svého klasického předobrazu sofistiky Sókratovy doby. I když se tedy Dión svému olympijskému publiku představuje jako sókratovský filozof, který mezi svými současníky hledá moudrost a podobně jako oni ji nikde nenachází, nevidí kolem sebe na rozdíl od něho ani žádnou přesvědčivou kulturní formu, se kterou by se musel skutečně vyrovnávat. Východisko z nouze hledá nakonec v tradici, v obratu k „učitelům, kteří již nežijí“. Tradici však Dión, rovněž na rozdíl od Sókrata, nechápe jako pole mínění, která jsou sice dost možná účtyhodná, ale v dané chvíli většinou nejasná a plná rozporů. Dávni učitelé, mezi něž podle něho ostatně nepatří pouze řeční filozofové, ale také básníci, záko-

nodárci a poněkud netradičně i tvůrci výtvarných děl, promlouvají, jak se Dión domnívá, jedinou a stejnorodou řečí, která dává jeden harmonický smysl. A je to filozofie, kdo má k němu klíč. Filozof je vykladač toho, co bylo řečeno, *exégétés logón*, který svým výkladem tuto původní harmonii vždy znovu obnovuje. Protiklad pravého vzdělání a bohapusté zábavy, který tvoří téma úvodní části *Olympijské řeči*, získává celkový smysl v Diónově stoickém výkladu o božském původu kultury. Jeho ústřední myšlenkou je zmíněná sourodost či příbuznost (*syngeneia*) všech kulturních či symbolických forem. V *Olympijské řeči*, v obhajobě Feidiova sochařského díla, se dostává ke slovu především jedna z nich: výtvarné umění, spřízněné s básnictvím, které je podle Dióna jeho předlohou a je v tomto smyslu původnější symbolickou formou. Ale je to právě filozofie nebo lépe řečeno filozofické řečnictví, které mu toto slovo (*logos*) propůjčuje. Ve Feidiově fiktivní apologii se tak zachovala konkrétní Diónova *exégésis*, konkrétní pokus o obnovení původní symfonie řecké kultury, zosobněné v postavách jejích tvůrců. Tento pokus měl ovšem svůj aktuální smysl: Diónova filozofická obhajoba kultu obrazů na jedné straně přitakává dobovým restaurátorským snahám o znovuoživení tradičních náboženských zvyklostí, ale na druhé straně chce zároveň naznačit jejich nedostatečnost. V tom podle mého soudu spočívá pointa Diova epilogu, který následuje po Feidiově obhajobě: na skutečnou renesanci kultury a kultu pouhé znovuzavádění starých zvyků nestačí; je třeba se vrátit k jejich přirozeným zdrojům a počátkům a k těm – jak Dión naznačuje – vede cesta jedinečně skrze filozofii. Z protreptického závěru jeho řeči je zřejmé, že skutečnou kulturní vizí, s níž se Dión ve své době setkává a na jejíž meze naráží, je tento tradicionalismus. Právě tak je ovšem zřejmé, že „filozofie“ v jeho podání představuje jen jednu z jeho dalších verzí.

Jiří Pavlík přistupuje ve svém komentáři k Diónově textu jako k dílu řečnického umění, vedenému pravidly antické rétoriky. Z nich vychází při své rétorické analýze, kterou dělí na dvě části. V první probírá rozčlenění *Olympijské řeči*, její *diathesis*, ve druhé její invenci, *heuresis*. Celou řeč člení na šest částí (s. 46-47): 1. *prolalia* (§ 1-15); 2. *narratio* (§ 16-20); 3. *propositio* (§ 22-26); 4. rozvržení tématu (§ 27-47); 5. *probatio* (§ 48-83); 6. závěr (§ 84-85). V předmluvě, již tvoří ezopovská alegorie o sově, pávech a ptáčnících alias o filozofovi a sofistech, se řečníkovi podle Jiřího Pavlíka jedná především o to, aby zaujal pozornost publika a navázal s ním kontakt. S odkazem na Aristotela a dále pak na podobné slohové útvary v helénistické literatuře ji chápe jako samostatný celek s vlastní tematikou, která s tím, o čem je řeč ve zbytku promluvy, víceméně nesouvisí. Ve druhé části *Olympijské řeči*, *narratio*, přichází Dión s prvním návrhem toho, o čem by mohl promluvit. Poté co se uvedl jako filozof hledající tradiční moudrost a pronesl svou kritiku na adresu sofistů, kteří svému publiku nabízejí pouhou zábavu, navrhone

svým posluchačům, že by jim mohl vyprávět o tom, co zažil s armádou na cestách po římských provinciích na dolním toku Dunaje. Na nic takového ovšem nedejde. Příslib zábavných historek vytváří spíše kontrast vůči vážně míněnému návrhu promluvit k počtu olympijského Dia, který padne hned vzápětí. Interpretace této pasáže činí moderním filologům potíže. Jiří Pavlík zastává názor, že kromě zmíněné kontrastní funkce může Diónova vzpomínka plnit roli *narratio*, kterou mají podle antických rétorických pravidel zejména epideiktické řeči obsahovat: „[...] je možné, že tento úsek tam byl zařazen jen proto, aby se vyhovělo požadavkům *techné*“ (s. 44). Třetí oddíl, v komentáři označený jako *propositio*, tvoří přechod k vlastnímu tématu *Olympijské řeči*, slovy filozofa k chvále Diovy „přirozenosti a moci“ a k obhajobě jeho kultu na pozadí stoického výkladu o původu náboženství a kultury. Tento výklad je obsahem čtvrtého oddílu, který Jiří Pavlík chápe v souladu s Georgem A. Kennedym jako rozvržení tématu, tedy jako předstupeň předposledního, pátého oddílu *Olympijské řeči*, Feidiových fiktivních obhajob. Jak již bylo řečeno, tvoří jej parafráze Poseidóniovvy či Panaitiovvy nauky o původu kultury, která chce na základě její stejnorodosti pochopit jednotu různých forem, jimiž je utvářena. Kulturotvorná díla řeckých básníků a zákonodárců mají z hlediska této nauky navzdory své různosti touž symbolickou moc: orientují a přivádějí k jejich společnému počátku a zdroji. Takovou symbolickou formu chce nyní Dión spatřit i v řeckém výtvarném umění. Feidiova apologie má dvě části. V první si Dión klade za cíl ukázat, že Feidiova výtvarná invence se odehrává v předem daném rámci invence řeckých básníků, především Homéra. Odmítá-li tedy někdo obraz Feidiův, odmítá v něm zároveň obraz Homérův. Ve druhé části se Dión vyrovnává s námitkou proti materialitě sochařského zobrazení, které podle těch, kdo ji vznášejí, právě už jenom z toho důvodu nemůže být důstojnou oslavou boha. Vyvrací ji jednak tím, že Feidias vyrobil sochu z těch nejlepších materiálů, a jednak tím, že obráběním kamene, slonoviny či zlata napodobuje sochař v omezeném měřítku tvořivou činnost boha. Látkovost navíc neruší symbolický smysl obrazu, který se bere z jeho antropomorfismu, z toho, že lidská tělesná bytost je podobně jako celý božský vesmír ovládána myslí.

Jak nasvědčuje podtitul zachovaný v rukopisech, tradičně se *Olympijská řeč* četla jako pojednání *O prvotním pojmu boha* a k tomuto čtení se vracejí i někteří moderní filologové, například Joseph Klauck, autor podobného komentáře k Diónově *Olympijské řeči* a jejího nového německého překladu (Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2000). *Raison d'être* Diónovy řeči a těžiště celé její kompozice vidí ve výkladu stoické teorie symbolických forem. George A. Kennedy a stejně i Jiří Pavlík se s tímto čtením rozcházejí a čtou výklad jako pouhé východisko Feidiové apologie. Vrcholem *Olympijské řeči* tedy není výklad, nýbrž apologie. Rozchod s tradičním čte-

ním je vynucen, jak přesvědčivě ukazuje Jiří Pavlík, ohledem na jednotu Diónovy řeči: pokud se *Olympijská řeč* chápe jako pojednání *O prvotním pojmu boha*, není jasné, jak se k němu má Feidiova obhajoba; působí dojmem nesourodého celku složeného ze dvou samostatných částí. To pak samozřejmě platí i pro závěrečný odstavec, ve kterém Dión předává slovo samotnému Diovi. Na jedné straně uznává přesvědčivost Feidiovy obhajoby, na druhé straně se však obrací k publiku a vůbec celému Řecku s výtka, že znovuzavádění tradičních kultů na obnovení řecké kultury v její dávné slávě nestačí.

Zdá se, že v polemice s tradiční interpretací narazil Jiří Pavlík na zásadní obtíž, která provází četbu Diónovy řeči už od dob, kdy bylo jeho dílo přijato do řečnického kánonu, a která ani v moderních komentářích nenachází přesvědčivé řešení. I když byl Dión Zlatoušlý považován za vzor řečnického umění, jeho *Olympijská řeč* působila dojmem nesourodého celku, složeného z několika jen volně propojených částí, jejichž vzájemnou souvislost je třeba teprve pracně odhalovat. Zdá se, že jí předchází víceméně samostatná předmluva (1), která přinejmenším na první pohled nemá se zbytkem řeči mnoho společného, a pokračuje podobně nesouvislou zmínkou o filozofově putování s římskou armádou (2), aby se teprve poté propracovala ke svému tématu, jímž je oslava Dia (3). Sama tato oslava či *hymnos* však začíná obsírným výkladem stoické teorie o vzniku kultury (4), od něhož Dión přejde k obhajobě Feidiova sochařského díla (5), zabírající téměř celou zbývající promluvu, a končí – opět poněkud nehymnicky – slovy samotného Dia, který Řeky upozorňuje na marnost jejich obrozeneckých snah (6). Dojem nesourodosti je o to pozoruhodnější, že sám Dión se v jedné ze svých odboček na rétorické téma vysmívá amatérským řečníkům, kteří vykládají bez ladu a skladu, cokoli jim zrovna přijde na mysl, a vytýká jim, že nejsou schopni svůj *logos* odněkud začít, náležitě uvést, předem rozvrhnout a postupně a organicky rozvinout, aby svého posluchače nebo čtenáře k něčemu skutečně přivedli.

Je proto zcela na místě, že Jiří Pavlík věnoval rétorické analýze Diónovy řeči velkou pozornost. Na pochopení vztahu jejích jednotlivých částí konečků nezávisí jenom docenění literárních kvalit řečnickova díla, ale vůbec porozumění tomu, co chtěl vlastně říci a oč mu při tom vůbec šlo. Vyjádřeno slovy rétorické nauky, z níž Jiří Pavlík ve svém komentáři vychází, členění celé skladby je třeba pochopit na základě řečnickovy invence jako její rozvrh a invenci samu pak nikoli jako nějaké dané téma, ale jako to, k čemu řečník došel (*heuresis*) ve věci, o které měl potřebu veřejně promluvit (*pragma*). Podle Jiřího Pavlíka je *Olympijská* převážně epideiktická řeč, kterou Dión přednesl na oslavu a k počtě Dia. Její valnou část však zároveň tvoří také řeč soudní, Feidiova obhajoba, která sice obsahuje jednu krátkou hymnickou pasáž, ale jako taková patří podle antické klasifikace do jiného druhu, resp. rodu (*genos dikanikon*). Potíž je ovšem i s hymničností celého Diónova výkladu

o původu kultury, který, jak říká Jiří Pavlík, připomíná spíš filozofickou přednášku. Zcela vně Diónovy chvály se pak ocitá celá dlouhá předmluva, probírající protiklad filozofie a sofistiky, a stejně tak i pasáže, v nichž se Dión dostává k návrhům toho, o čem by mohl promluvit (tj. pasáže, které jsou v komentáři označené jako *narratio* a *propositio*). Totéž platí pro Diův epilog, v němž se řečník neobrací k Diovi, nýbrž jeho slovy naopak Zeus ke svému publiku. Vnucuje se tak otázka, zdali Dión slibovanou chválu vůbec pronesl. Jiří Pavlík ji chce spatřovat ve zmíněné krátké pasáži, kde Feidias mluví o Diovi jako o božském tvůrci, který na rozdíl od všech smrtelných umělců formuje veškerou živlovou látku. Není třeba rozhodovat, zda tomu tak je, nebo není, protože i kdyby to byla pravda, nebylo by o nic jasnější, v jakém smyslu je chválou *Olympijská řeč* jakožto celek: jaké místo v ní zaujímá Diónův stoický výklad a Feidiova fiktivní obhajoba a jak s ní jde dohromady předmluva, obě následující pasáže a Diův epilog. Je škoda, že tyto otázky si Jiří Pavlík ve svém komentáři neklade. Přestože se právě s ohledem na jednotu Diónovy řeči rozešel s tradičním pojetím, které ji redukovalo na pouhý výklad, zůstává i v jeho komentáři její druh či rod a celková souvislost nejasná.

Diónovu filozofickou chvalořeč je třeba chápat, domnívám se, v souvislosti s jeho pojetím filozofie jako *exégesis logón*, tedy „vykládání řeči“, které ji činí svrchovanou kulturní a symbolickou formou, čili jak to formuluje sám filozof, „nejpravdivějším mluvčím božské přirozenosti“. Filozof je v Diónově pojetí schopen znovuobjevovat tutéž kultivující a symbolickou moc i v paralelních kulturních formách, v zákonodárství, básnictví i ve výtvarném umění. V tom, že ji znovu ukáže (*epideixis*), spočívá jeho *hymnos*, protože to, co se při tom ukazuje, je „přirozenost a moc boha“. *Olympijská řeč* však není jednoduše chvalořeč, apostrofa obracející se k bohu. Dión si k ní spolu se svými posluchači teprve hledá cestu. Touto cestou je právě filozofie chápána jako *exégesis logón*, tentokrát ovšem jako výklad toho, co bylo jednou krásné a dobře řečeno, ústy básníků, zákonodárců nebo filozofů. Dión je tradicionalista, který si dává za úkol vzkřísit řeckou kulturu v její dávné slávě, a není tedy náhoda, že jeho *exégesis* nabývá podoby apologie tradičních autorit a jejich díla. Dión je ovšem tradicionalista, který si zároveň – zřejmě na rozdíl od mnoha svých podobně laděných současníků – uvědomuje některé meze tohoto postoje. To vysvětluje zejména z Diova epilogu, který lze číst nejen jako kritiku postoje spoléhajícího na udržování pouhých kultovních zvyků, ale také jako výzvu k filozofii, *protreptikos*, neboť jedině ta, jak Dión naznačuje v úvodních pasážích i ve svém výkladu, může v dané situaci vracet tradičním kulturním formám jejich symbolickou moc. Pokud bychom tedy chtěli trvat na rétorické klasifikaci *Olympijské řeči*, museli bychom říci, že je to řeč poradní (*genos symbuleutikon*), otevírající v Diově závěrečném napomenutí určitou vyhlídku do budoucnosti, a že teprve v jejím rámci se odehrává pokus

o chvalořeč, vyžádanou přítomnou chvílí olympijských slavností. Dión ji však pronáší nepřímou, ve fiktivní apologii starobylého Feidiova díla, která je zvláštním případem jeho *exégésis logón*.

Tolik ke komentáři. Je třeba ještě dodat, že kromě něho obsahuje kniha také bohatý poznámkový aparát a aktuální seznam primární a sekundární literatury. V překladu se Jiřimu Pavlíkovi podařilo pozoruhodným způsobem spojit přesnost s uvolněností od řeckých idiomatických schémat, která by v češtině působila rušivě a byla na škodu živosti současné řeči. V celém textu jsem si všiml jen dvou míst, která bych překládal po věcné stránce odlišným způsobem.

(1) *Oratio XII*, 70,1-3:

πρὸς δὲ αὖ τοῦτοις ἐν σχήμα ἐκάστης εἰκόνοσ ἀνάγκη ἐργάσασθαι, καὶ τοῦτο ἀκίνητον καὶ μένον, ὥστε τὴν πᾶσαν ἐν αὐτῷ τοῦ θεοῦ ξυλλαβεῖν φύσιν καὶ δύναμιν.

V překladu Jiřího Pavlíka na s. 24:

„Potom je ještě potřeba pro každý obraz vyrobit nehybnou a trvanlivou konstrukci, která by na sebe mohla pojmout celou přirozenou podobu a moc boha.“

Zdá se mi, že schématem má Dión na mysli kompozici sochy, nikoli její substrukci. Na rozdíl od básníka se musí sochař se svou invencí vejít do jediného výjevu, přestože stejně jako básník chce i on zobrazit celou přirozenost a moc boha. Na rozdíl od básníka se však ještě navíc musí zabývat i tím, aby jeho dílo bylo stabilní a skutečně sedělo či stálo. Určitou nejasnost tohoto souvětí způsobuje prolínání obou ohledů. Navrhoval bych tento překlad:

„Pro každý obraz je kromě toho nutné vytvořit jen jednu jedinou formu – a ta musí být nehybná a stálá – takovou, aby v sobě obsáhla celou přirozenost a moc boha.“

(2) *Oratio XII*, 81,1-8:

ἀέρα γὰρ ἢ πῦρ ἐργάσασθαι καὶ τὴν ἀφθονον πηγὴν ὕδατοσ ὅσον τε ἐν ἅπασιν τοῦτοισ στερεὸν ἔρμα: λέγω δὲ οὐ χρυσοῦ καὶ λίθου, ταῦτα μὲν γὰρ σμικρὰ καὶ φαῦλα, ἀλλὰ τὴν πᾶσαν ἰσχυρὰν καὶ βαρεῖαν οὐσίαν: ἰδίᾳ τε ἕκαστον διακρίνοντα καὶ συμπλέκοντα εἰσ γένεσιν ζῶων καὶ φυτῶν, οὐδὲ θεοῖσ πᾶσι δυνατὸν ἢ μόνῳ τούτῳ σχεδὸν ὃν πάνυ καλῶσ ποιητὴσ προσεῖπεν ἕτεροσ, Δωδωναίε μεγασθενὲσ ἀριστοτέχνα πάτερ.

V překladu Jiřího Pavlíka na s. 26:

„Vzduch či oheň a vydatný vodní proud a to, co je pevným jádrem všech těchto věcí – a tím nemyslím jádro ze zlata nebo z kamene, protože to jsou látky slabé a chatrné, ale mám na mysli celý mocný a těžký základ jsoucnosti, – to totiž nedokáže zpracovat, tak aby při tom rozdělováním a spojováním každé věci zvlášť vznikli živočichové a rost-

liny, ani nikdo z bohů. Snad jenom ten, o kterém velmi pěkně jiný básník řekl: »Dódónský velemocný nejlepší umělece, otče.«“

Výrazem στερεὸν ἔρμα Dión bezpochyby míní zemi jako čtvrtý živel a totéž, když mluví o πᾶσα ἰσχυρὰ καὶ βαρεῖα οὐσία. V prvním případě bych proto spíše než „jádro“ říkal „základ“ ve smyslu podpory či podkladu; ve druhém případě bych místo „základu jsoucnosti“ volil „látkovou podstatu“. Čili:

„Vzduch či oheň a vydatný vodní proud a to, co je pevným základem všech těchto věcí – a tím nemyslím základ ze zlata nebo z kamene, protože to jsou látky slabé a chatrné, ale mám na mysli veškerou mohutnou a těžkou látkovou podstatu –, to totiž nedokáže zpracovat, tak aby při tom rozdělováním a spojováním každé věci zvlášť vznikli živočichové a rostliny, ani nikdo z bohů. Snad jenom ten, o kterém velmi pěkně jiný básník řekl: »Dódónský velemocný nejlepší umělece, otče.«“

Diónova *Olympijská řeč* je text krátký, ale nesnadný. V překladu si s ním Jiří Pavlík poradil způsobem, který je zajímavý pro čtenáře i pro překladatele. Vtipných a smělých nápadů se v něm najde celá řada. Také z jeho komentáře se lze dozvědět mnohé: o antické rétorice, o Diónově životě a kulturních poměrech v římské říši, o kultu obrazů v předkřesťanském Řecku i o stoických postojích k tradičnímu náboženství. To, co však jeho výklad postrádá, je jasně položená otázka, oč se v Diónově *Olympijské řeči* jedná. Právě v této věci totiž nechává Jiří Pavlík své čtenáře od začátku až do konce na pochybách.

Jaroslav Rytíř (Praha)

VERGILIUS, *Zpěvy pastýřské*. Z latinského originálu přeložila a poznámkami opatřila HELENA KURZOVÁ, doslov napsala EVA KUŤÁKOVÁ. Praha – Litomyšl: Nakladatelství Paseka 2004, 101 s.

Nakladatelství Paseka vydalo ve výběrové řadě „Klubu přátel poezie“ překlad jednoho z nejdůležitějších děl římské literatury, Vergiliových *Bukolik*. Sama skutečnost, že tato drobná knížka vychází ve stejné edici jako překlady Poeya, Pessoy či Miłosze a jako původní tvorba Petra Borkovce nebo Ivana Diviše, je další potěšující známkou toho, že snad u nás klasická poezie ještě zcela nezmizela ze zorného pole publika ani vydavatelů a že je stále chápána jako součást živé literární kultury. Zároveň je důvodem k zamyšlení, jak se antic-ká literatura současným českým čtenářům prezentuje.

Začneme od konce. Doslov Evy Kuťákové s názvem *Tityrus a ti druzí*, jediná zcela nová součást knížky, vychází z autorčina dlouholetého odborného zájmu o Vergiliovo dílo a jeho recepce. Čtenáři, který by si chtěl prožitek z četby obohatit o literárněhistorický rozměr (a takové publikum lze u podob-

ně zaměřené edice předpokládat), stať nabízí přehledně uspořádané údaje o básnickové životě a díle, jeho vzorech i obdivovatelích od Hésioda a Theokrita přes Danta až k E. R. Curtiovi, o obsahu jednotlivých eklog, o kompozici sbírky i o jejím místě v dějinách idylického žánru a evropské literatury vůbec. To ale není všechno: tyto informace, z nichž leckteré by bylo možné – být v méně čtivě podobě a ne v takové úplnosti – dohledat v příručkách, doplňuje řada stručných úvah, o různých interpretacích a vůbec o interpretovatelnosti tak zásadního díla, o idyličnu, o důvodech a podstatě Vergiliova výsadního postavení mezi antickými básníky. Právě tyto úvahové pasáže, které se opírají o spolehlivou erudici a přitom ji překračují, odlišují tuto závěrečnou stať od jakkoli podrobných slovníkových hesel či kapitol v literárních dějinách.

Obě předcházející části, komentář a překlad z pera Heleny Kurzové, vyšly poprvé – spolu s latinským textem – v roce 1998 v edici *Commentarii ad auctores latinos*. Tuto řadu vydává Jihočeská univerzita a jejím hlavním cílem je, řečeno slovy samotné překladatelky, „ulehčit a prohloubit četbu a interpretaci textů pomocí co možná nejvšestrannějších komentářů zahrnujících hlavní dosažené výsledky bádání“; jednotlivé svazky jsou „určeny přednostně pro vysokoškolské semináře“, ale vedle toho i jiným zájemcům o četbu antických textů v originále.¹ Protože budějovické vydání *Eklog* (jehož náklad nebyl velký, takže po pokrytí potřeb univerzit pro ostatní veřejnost mnoho exemplářů nezbylo) už bylo v tomto časopise recenzováno,² soustředíme se zejména na to, co se přenesením do nového edičního kontextu změnilo – v první řadě cílové publikum, které zde netvoří studenti latiny ani aktivní zájemci o klasické jazyky, ale čtenáři poezie obecně.

Komentář, v novém vydání nazvaný *Poznámky a vysvětlivky*, tuto změnu odráží velmi zřetelně: není už hlavní a nejrozsáhlejší částí publikace, ale pouhým doplňkem překladu. Stručné charakteristiky eklog, které předcházejí vysvětlivkám k jednotlivým veršům, autorka mohla převzít v téměř nezměněné podobě. Z obsáhlého řádkového komentáře naopak provedla přísný výběr a zachovala jen malý zlomek jeho bodů, těch, které zůstávají relevantní i pro překlad bez paralelního latinského textu. Vykládá v nich hlavně mytologické, geografické, historické a jiné souvislosti, jen občas připojuje i vysvětlující poznámku k formální stránce eklogy nebo k jiným možným výkladům daného verše.³ Nutno říci, že při výběru vysvětlivek měla autorka šťastnou ruku: komentář pomáhá čtenáři přenést se přes obtížně srozumitelná místa

a upozorňuje na to, co může jeho četbu obohatit, ale nezatěžuje ho odbočkami, nadbytečnými odbornými termíny ani encyklopedismem.

Ještě zásadněji se změna implicitního čtenáře týká samotného překladu. Zatímco v prvním vydání byl v podstatě jen podpůrnou a kontrolní pomůckou k četbě originálu, zde se stává středobodem a smyslem celého edičního počínu. Na rozdíl od komentáře ale prošel pro reedici minimálními úpravami – pouze na několika místech překladatelka pozměnila verš, většinou aby ho učinila plynulejším,⁴ jen zřídka kvůli opravě metrického nedopatření.⁵ Překlad si tedy zachovává všechny své rysy, které měl v původním vydání. Je velmi přesný, někdy v podstatě doslovný, a výrazně v něm převažují prvky konfrontačního překladatelského přístupu, to jest takového, který „přivádí čtenáře k textu“ a snaží se ho seznámit s tím, co je v něm pro něj neobvyklého a potenciálně obohacujícího – i s tím rizikem, že bude třeba tyto zvláštnosti vysvětlovat v komentáři a že i přesto mohou nakonec působit jinak než na čtenáře originálu.

Překladem takového postupu ve *Zpěvech pastýřských* je práce s vlastními jmény. Překladatelka důsledně zachovává osobní i geografická jména včetně adjektiv od nich odvozených a opisných přízvisk a tam, kde se od nich v prvním vydání odchylovala (např. z metrických důvodů), je do textu vrací.⁶ Na jednu stranu tím čtenáři zprostředkovává hru záměnných jmen a variací, která je Vergiliovu textu vlastní, na druhou stranu ho nutí listovat knížkou v obavě, že neporozumí-li neznámému adjektivu, nepochopí smysl dané pasáže.⁷ Náhrada těchto neobvyklých jmen jejich běžnějšími protějšky („Odysseova“, případně „ithacká“ místo „dulišská loď“, podle ostrova Dulichion u Íthaky) by sice byla ústupkem od zvolené konfrontační metody, zároveň by ale ve čtenářově paměti snáze aktivovala znalosti o antickém světě a umožnila mu přímější vnímání básni.

Podobně platí i o metrice. Helena Kurzová Vergilia překládá metrem originálu, tedy přízvucnou obdobou hexametru. Pro zrcadlové vydání je taková

nahrazuje opisem „kozlík“, takže vysvětlivku navázanou původně na latinské slovo zrušila.

⁴ Viz např. 1,6 „Bůh mi zajistil, Meliboe, to poklidné štěstí“ (původně „Bůh to poklidné štěstí mi zajistil, Meliboe“).

⁵ Viz např. verš 3,50, který měl původně sedm stop.

⁶ Např. *Cumaeum carmen*, „kumská věštba“ ve verši 4,4; v prvním vydání jako „sibyllská“.

⁷ Několik příkladů: *Dardanius Paris* (2,61) = „dardanský Paris“; *Dulichias ... rates* (6,76) = „dulišská loď“ (Odysseova); *Sithonias ... nives* (10,66) = „sithonské sněhy“ (thrácké). – Stálo by za úvahu, jestli by u překladu takového druhu nebylo vhodnější připojit komentář přímo k textu, ať už pod čáru nebo vedle veršů, např. na vedlejší stránku.

¹ H. KURZOVÁ, *Vergiliovy Eklogy. Komentář a překlad*, České Budějovice 1998, s. 3.

² ZJKF – Auriga 41, 1999, s. 133-135 (Eva Kutáková).

³ Zřídka k nějakému obtížnému výrazu poznámka chybí – stalo se tak např. u slova *bakkar* (7,28), které autorka při jeho jediném předchozím výskytu v ekloge 4,19

volba na místě, pro samostatnou edici překladu v rámci řady poezie už tak samozřejmě není. Rozhodně ale není *a priori* chybná a má své výhody: přízvukový „hexamet“ (který je pro mnohé „nejkontroverznějším českým veršem“)⁸ rozšiřuje čtenářovy obzory tím, že mu přibližuje cizí, české poezii nevlastní a dnes již nepřiliš obvyklou prozodickou formu. Otázkou zůstává, co z latinského hexametru zachovat, aby překlad působil přiměřeně, to jest aby čtenáři zvyklému na český sylabotónický systém zprostředkoval napětí mezi pevným schématem verše a variabilitou, kterou umožňují záměny daktylů za spondeje a závěrečná *syllaba anceps*. Překladatelka *Zpěvů pastýřských* rozvolňuje základní kostru verše o šesti (veršových) přízvucích jednak občasným užitím jambické předrážky (anakruze), jednak jedno- až dvouslabičným „volným plněním“ mezi dvěma přízvukovými vrcholy. Schéma jejího hexametru tedy vypadá takto (tučně vyznačené slabiky jsou přízvukové):

(x) x x (x) / x x (x) / x x (x) / x x (x) / x x x / x x

Anakruze (zvláště následuje-li po ní „spondej“, tedy dvouslabičný takt) je v české překladatelské tradici zažitým prostředkem, který příjemně oživuje plynutí verše a zároveň není pro čtenáře nijak matoucí, protože při střídání užívání jako zde nehrozí změna vnímání veršového spádu. Problematictější je střídání dvou- a tříslabičných taktů bez ohledu na délku nepřívukových slabik. Z první slabiky po přízvuku totiž nemůžeme nijak poznat, zda je následující slabika z veršového hlediska také nepřívuková, anebo zda už je to přízvukový počátek další stopy. To způsobuje potíže zejména ve dvou případech: jednak ve tří- a víceslabičných slovech, u nichž můžeme váhat, zda jejich začátek měřit jako „daktyl“ anebo, v souladu s kladením vedlejšího přízvuku v češtině na liché slabiky, jako „spondej“,⁹ jednak tehdy, pokud na třetí slabiku ve stopě připadne jednoslabičné významové slovo (a předchází slabika je navíc dlouhá) – např. ve verši „To, co mi velí bůh, zpívám [...]“ (6,9) poznáme, že slovo „bůh“ je z veršového hlediska nepřívukové (přestože je klíčové), pouze z toho, že v opačném případě by po sobě bezprostředně následovaly dvě přízvukové slabiky.¹⁰ Tento druh licencí je zcela přijatelný pro dobře poučeného

⁸ A. VIDMANOVÁ, *Staročeské pokusy o hexametru a pentametru*, in: Slovo a smysl – Časopis pro mezioborová bohemistická studia 1, 2004, s. 21-51, zde s. 21.

⁹ Viz např. verš 2,56 „Prostáček jsi, Korydóne, Alexis o tvoje dary (nedbá)“, kde se nabízí dvojí měření prvních tří slov: buď spontánněji jako čtyř dvouslabičných taktů, nebo – zřejmě správněji, vzhledem k tomu, že v prvním případě by vznikl verš o sedmi stopách – s pouhými třemi přízvuky na slabikách *pro-, jsi a -dó-* (tedy uprosřed slova, přičemž hlavní slovní přízvuk na začátku pastýřova jména je potlačen).

¹⁰ Podobně viz verše 2,15 a 50, 3,39 nebo 8,82. – Situaci občas ještě komplikuje nestandardní nakládání s jednoslabičnými předložkami, na které upozorňovala už

čtenáře, který má strukturu hexametru pevně v paměti a nehrozí, že bude při měření jednotlivých veršů tápat; je otázka, bude-li na tom tak i širší publikum, složené z kultivovaných, ale ne nutně s klasickou metrikou obeznámených milovníků poezie.

Připojme ještě poznámku k lexiku. Jak vysvítá z komentáře k prvnímu vydání, autorka věnovala nemalou snahu tomu, aby našla vhodné protějšky pro četná jména rostlin – zdařilý výsledek i po odložení většiny výkladové části velmi dobře odráží bohatost flóry bukolického světa a přitom nešustí stránkami botanických atlasů. Celkově má slovní zásoba spíše knižní až archaické zabarvení, občas se vyskytují drobné licence obvyklé v českém překladatelství už od 19. století („loudit píseň“ místo „vyluzovat“ coby *simplex pro composito*, záměna předpon ve „zhrdat“ místo „pohrdat“, archaický tvar „opěvat“), které ale v překladu z antické literatury nepřekvapí a naopak mohou na čtenáře působit spíše jako dávno známé a typické pro tento druh básnického textu. Diskutovat by se dalo o zkrácených slovesných tvarech, které jsou hojně v první osobě plurálu („půjdem“, „zapějem“) a ve třetí osobě singuláru mužského rodu v minulém čase, zejména po hrdelných hláskách („moh“, „předstih“, „vyslech“, ale i „rozhod“). Překladatelka je zřejmě užívá v analogii s kolokvialismy, které se v latině *Bukolik* občas objevují a na které upozorňuje v původním bohatém komentáři. V překladu dle mého názoru nepůsobí ani tak jako stylistické oživení a protiváha ke knižním výrazům, jako spíše (zejména ve spojení s výše zmíněnými lexikálně-morfologickými licencemi) jako známka překladatelských rozpaků, zejména vzhledem k metru – ačkoli taková bezradnost za nimi evidentně nestojí, protože místa, kde by z hlediska metra mohl stát i plný tvar,¹¹ dokazují, že zkrácených forem je užito záměrně.

Nová česká *Bukolika* jsou důležitou položkou v dějinách českého překladu z antických literatur – nejen kvůli významu díla samotného, ale i proto, že vycházejí v ne zcela typickém vydavatelském kontextu, takže mohou oslovit i jiné, širší publikum. V některých ohledech jsou velmi tradiční, takže mají šanci naplnit představy těch čtenářů, kteří se už s podobnými převody antické poezie setkali a takovou konzervativnost od nich očekávají. V jiných ohledech naopak projevují sympatickou snahu zkoušet nové cesty – i když nám některé z nich teď mohou připadat diskutabilní, o jejich schůdnosti a přiměřenosti nejlépe rozhodne čas a ti, pro něž je knížka určena.

Martin Bažil (Praha)

zmiňovaná recenze prvního vydání: překladatelka je občas měří jako nepřívukově, což je přijatelné jako prostředek zvláštního zdůraznění (5,81 „za takovou píseň“), ale jinak působí nezvykle, zejména přímo před substantivem (3,32 „něco do zástavy vložit“).

¹¹ Viz např. 3,36 „[...] když už ses k tomu bláznění rozhod(l). Jsou to dvě číse [...]“

TERTULLIANUS, *O hrách – De spectaculis*. Úvodní studii, překlad, poznámky a výběrovou bibliografii k Tertullianovým dílům pořídil PETR KITZLER. Praha: OIKOYMENH 2004, 278 s.

Tertullianův spis *De spectaculis* nebyl dosud do češtiny přeložen, a poprvé se u nás recenzovanou knihou dostává tomuto raněkřesťanskému autorovi takové pozornosti.

Úvodní studie nabízí pohled na Tertullianův život a dílo ve světle nejnovějších odborných poznatků, které často zásadním způsobem mění tradiční pohled na tohoto autora. Kromě toho podává přehled nejvýraznějších znaků Tertullianova jazyka a stylu a snaží se charakterizovat i fenomén zvaný „křesťanská latina“. Blíže si všímá vlastního spisu, jeho obsahu a struktury, probírá otázky datace a pramenů, shrnuje jeho význam a vliv.

Ve své úvaze o křesťanské latině Kitzler polemizuje s významným švédským filologem Einarem Lofstedtem (*Syntactica*, 15. kapitola), který shrnuje obecně přijímaný názor filologů novější doby, že Tertullianus je „otcem křesťanské latiny“. Podle Kitzlera ovšem Tertullianova – a tedy i křesťanská – latina netvoří svébytný fenomén v dějinách vývoje latinského jazyka, nýbrž je pouze lexikálně ozvláštňenou variantou jednoho a téhož jazyka, který morfologicky a syntakticky není odlišný, nýbrž navazuje na vývoj archaické latiny, klasické latiny a především latiny pozdní. Souhlasí s tím, že rozdíl mezi latinou užívanou křesťany a jazykem nekřesťanů byl vnímán již od dob rané církve, avšak zdůrazňuje, že se to týká pouze terminologie: slova získávají v křesťanském prostředí nový, specifický obsah. Označení „křesťanská latina“ považuje za zavádějící nebo přímo chybné. Tertullianův přínos tedy vidí především v tom, že řešil a vyřešil otázku křesťanské terminologie (grécismy, neologismy).

V této knize také poprvé dostáváme do rukou tertullianovskou bibliografii, která, ačkoliv je výběrová, je u nás v tomto rozsahu jedinečná. Každý zájemce o Tertulliana a jeho dílo zde nalezne základní odkazy na studijní literaturu shromážděné na jednom místě. V přehledu použité literatury uvádí autor primární zdroje a jejich překlady, seznam sekundární literatury i internetové zdroje. Velmi podrobný je oddíl *Výběrová bibliografie k Tertullianovým dílům*, který je rozdělen do tří částí: 1. edice Tertullianových děl, překlady a sekundární literatura: a) moderní souborná vydání, b) souborné překlady, 2. jednotlivá díla: edice a sekundární literatura. V poslední skupině je zvlášť věnována pozornost spisu *De spectaculis*.

Kitzlerův překlad je čtivý a přitom přesný a výstižný, což nebývá vždy tak docela samozřejmé. Vlastní text je bilingva, jež umožní sledovat všechny obtíže překladu a jejich vyřešení, které je vysvětlováno průběžně v poznámkovém aparátu. Poznámkový aparát Kitzlerova překladu je velmi pečlivě vy-

pracovaný. Často upozorňuje na Tertullianova četná *hapax legomena* a odvodňuje své způsoby překladu. Bohatě osvětluje realie spojené s římskými hrami i spojení s jinými literárními díly s podobnou tematikou, případně s ostatními raněkřesťanskými autory. Autor překladu použil jako výchozí text poslední kritické dvojjazyčné vydání M. Turcan (*Sources chrétiennes*, Paris 1986), s přihlédnutím i k jiným edicím, zejména k vydání E. Castoriny (Firenze 1973). Kritický aparát edice M. Turcan sice vypustil, ale při překladu zohlednil.

Na některých konkrétních místech můžeme doložit tuto obratnost a eleganci Kitzlerových překladatelských řešení. Např.:

– s. 98 (2,4):

Nemo negat quia nemo ignorat, quod ultro natura suggerit, Deum esse universitatis conditorem eamque universitatem tam bonam quam homini mancipatam. – „Nikdo nepopírá, že Bůh je stvořitelem celého světa a že tento svět je dobrý a byl svěřen člověku, protože to všichni dobře vědí a navíc to dokládá sama příroda.“

– s. 152 (13,1):

Satis, opinor, implevimus ordinem, quot et quibus modis spectacula idololatriam committant. – „Myslím, že jsem dostatečně splnil svůj plán a ukázal, do jaké míry a jakým způsobem jsou hry spojeny s modloslužbou.“

– s. 160 (16,4):

Ex eo itaque itur in furias et animos et discordias et quicquid non licet sacerdotibus pacis. Inde maledicta, convicia sine iustitia odii, etiam suffragia sine merito amoris. – „V tomto okamžiku to tedy začíná: šílenství, pohnutí, spory a všechno, co je kněžím pokoje zakázáno. Pak přicházejí kletby, nadávky, aniž by existoval oprávněný důvod k nenávisti, a souhlasný pokřik, aniž by existovalo něco, co by zasluhovalo přízeň.“

Nad jinými místy mě ovšem napadaly otázky. Např.:

– Proč v první větě prvního odstavce na s. 90/91 změnil překladatel podmět, když gradované oslovení čtenářů v latinském originálu *cognoscite, recognoscite* nabízí možnost stejného gradování v překladu? Kitzlerův překlad „chci vás poučit, chci připomenout“ zdůrazňuje sice autorův záměr, ale Tertullianovo naléhavé přímé oslovení se obrací přímo na čtenáře (vlastní návrhy uvádím proloženě):

Qui status fidei, quae ratio veritatis, quod praescriptum disciplinae inter cetera saecularium errorum etiam spectaculorum voluptates adimat, Dei servi cognoscite, qui cum maxime ad Deum acceditis, recognoscite, qui iam accessisse vos certificati et confessi estis, ne aut ignorando aut dissimulando quis peccet. – „Jaký základní rys víry, jaký

rozumný důvod plynoucí z pravdy, jaký předpis křesťanské nauky zakazuje mezi ostatními omyly světa i potěšení z her, o tom vás, boží služebníci, kteří k Bohu přistupujete právě nyní, chci poučit; vám, kteří jste dosvědčili a vyznali, že jste k Bohu již přistoupili, chci totéž připomenout, aby nikdo nehřešil nevědomostí ani přetvářkou.“

Jiná možnost s dodržением gradace originálu:

„Jaký základní rys víry, jaký rozumný důvod plynoucí z pravdy, jaký předpis křesťanské nauky zakazuje mezi ostatními omyly (b l u d y) světa i potěšení z her, u v ě d o m t e s i v y, boží služebníci, kteří k Bohu přistupujete právě nyní, a z n o v u s i p ř i p o m e ň t e v y, kteří jste dosvědčili a vyznali, že jste k Bohu již přistoupili, aby nikdo nehřešil ani nevědomostí ani přetvářkou.“

- Proč na s. 94 (2,1) přidal překladatel do textu slovo „neodmyslitelné“? *inter haec deputari universa ista ex quibus spectacula instruuntur* – „mezi ně je prý třeba započítat i všechno to, co neodmyslitelně patří k hrám“
- Proč je na s. 98 (2,7) v překladu vynecháno slovo *constat*, které má potvrzovat všeobecnou známost sdělované myšlenky?
Ceterum omnis species malorum quae etiam ethnici ut indubitata et prohibent et defendunt ex operibus Dei constat. – „Ostatně (j e z n á m o, ž e) všechny druhy zla, které dokonce i pohané jako nepochybně zlé zakazují a trestají, pocházejí z božích děl.“
- Proč na s. 168 (19,1) nedodržel i v překladu vybízecí konjunktiv s jeho lehece ironizujícím nádechem?
Si tales sumus quales dicimur, delectemur sanguine humano. – „Jsme-li takoví, jak se o nás říká, s rozkoší si vychutnáme lidskou krev!“ (Proč ne v y c h u t n e j m e?)
- Proč je na s. 168 (19,2) překlad uveden v uvozovkách?
Bonum est, cum puniuntur nocentes. – „Je dobré, když jsou viníci potrestáni.“
- Proč je v překladu na s. 170 (19,5) změněn podmět?
Sed haec ethnicis respondi. Ceterum absit ut de istius spectaculi aversione diutius discat Christianus. – „Tato odpověď však byla určena pohanům. Pokud jde o tebe, křesťane, nesnaž se příliš dlouze hledat důvody, proč se této podívané vyvarovat.“ (K ř e s ť a n v š a k a ť s e n e s n a ž í p ř í l í š d l o u z e...)
- Proč je na s. 170 (20,3) přeloženo *nulla* jako všechny a v druhé větě *omnes* vynecháno? Také částice *utinam* vyjadřuje spíše přání. Tím se, myslím, mění i smysl celé věty:
Utinam autem Deus nulla flagitia hominum spectaret, ut omnes iudicium evaderemus. – „Kdyby (K é ž b y) se tak Bůh nedíval na

všechny (ž á d n é) naše prohřešky, a my (v š i c h n i) se tak vyhnuli jeho soudu!“

Na některých místech se nabízí úvaha, zda by nebyl vhodnější s ohledem na kontext jiný překlad:

– s. 100 (2,10):

Neque enim oculos ad concupiscentiam sumpsimus et linguam ad maliloquium et aures ad exceptaculum maliloquii et gulam ad gulae crimen et ventrem ad gulae societatem et genitalia ad excessus impudicitiae et manus ad vim et gressus ad vagam vitam. – „Oči jsme totiž nedostali k hříšné touze, jazyk ke zlořečení, uši, abychom zlořečení naslouchali, hrdlo k mlsnosti (o b ž e r s t v í, p ř e j í d á n í – g u l a j e j e d n í m z h l a v n í c h h ř í c h ů), břicho, aby bylo hrdlu spojencem, pohlaví k výlevům (p r o j e v ů m, s k u t k ů m, k o n á n í) nemravnosti, ruce k násilí, nohy, abychom vedli potulný život.“

– s. 102 (2,12):

Nos igitur, qui Domino cognito etiam aemulum eius inspicimus... – „My, kteří jsme poznali Pána a známe také jeho soupeře...“ Když se hovoří o ďáblu, bylo by asi vhodnější přeložit výraz *aemulum* spíše jako p r o t i v n í k a, navíc 4. sg. vyloučí možnost chápání plurálu, jako by soupeřů Boha bylo víc.

– tamtéž:

cum ipsum hominem, opus et imaginem Dei, totius universitatis possessorem, illa vis interpolatoris et aemulatoris angeli ab initio de integritate deiecerit... – „Ona síla porušujícího a soupeřícího anděla zbavila totiž člověka, výtvar a obraz boží, pána celého světa, hned na počátku neporušenosti...“ Myslím, že spojení „Pán celého světa“ se již od raněkřesťanských dob používá především o Bohu, zde by bylo možná vhodnější spojení v l a s t n í k a c e l é h o s v ě t a; k t e r é m u b y l d á n d o v l a s t n i c t v í c e l ý s v ě t.

– tamtéž:

ut quam doluerat homini concessam, non sibi – „Nemohla totiž snést, že tato neporušenost byla propůjčena člověku, nikoli jí...“ Výraz „propůjčena“ vyvolává představu něčeho, co se musí zase vrátit. Sloveso *concedo* („propustit, přenechat, dovolit“) má spíše význam: ustoupit ze své moci a dovolit jinému něco dělat (časté spojení na začátku modliteb: *concede nobis, Domine* – „dovol nám, dopřej, Pane“), proto i zde by bylo možné přeložit n e p o r u š e n o s t, k t e r á b y l a č l o v ě k u d o p ř á n a, d a r o v á n a.

– Na s. 109, pozn. 46, se vysvětluje termín *pompa diaboli*, používaný v křesťanské formulaci při odřeknutí se ďábla, který je, jak uvádí komentář, v této souvis-

losti nejasný („na nejobecnější úrovni panuje shoda v tom, že souvisí s modloslužbou a jejími projevy“). Různé názory badatelů se v této věci rozcházejí („souhrnné označení, jež zahrnovalo vše pohanské, čeho se má křesťan vyvarovat“, „satanův triumfální průvod, k němuž náležejí démoni a všechno, co je v jejich moci“, naopak „v dochovaných pramenech se nikde nesetkáme s tím, že by spojení *pompa diaboli* mělo osobní smysl...“). Když se podíváme na křesťanskou formulaci odřeknutí se d'ábla, která se v katolické církvi používá dodnes,¹ najdeme tam v českém překladu spojení „všeho, co působí, a všeho, čím se pyšní“, což je, myslím, velmi výstižné; zahrnuje totiž jak osobní rozměr d'áblova působení, tak jeho vnější projevy – mohlo by to být tedy dobrou inspirací pro překlad tohoto slovního spojení i zde – s. 108 (4,1):

že jsme se zřekli d'ábla, jeho pompy (v š e h o, c o p ů s o b í a č í m s e p y š n í) a jeho andělů.

Totéž platí i pro pozn. 81 na s. 123:

„s nejasným významem v křesťanské abrenunciační formulaci“.

– Na s. 154 (14,1):

propter eos maxime, qui sibi blandiuntur, quod non nominatim abstinentia ista praescripta sit – „především kvůli těm, kteří se utěšují, že takové zřeknutí se her není výslovně předepsáno“. Myslím, že „utěšují“ je zde slabý výraz. Snad by bylo lepší: *k t e ř í s i n a m l o u v a j í, n a l h á v a j í*.

– Na s. 156 (15,5):

Nam et si qui modeste et probe spectaculis fruitur pro dignitatis vel aetatis vel etiam naturae suae condicionem, non tamen immobilis animi et sine tacita spiritus passione. – „I když si někdo dopřává požitku z her jen střídavě a rozumně ve shodě se svým postavením, věkem nebo přirozenými dispozicemi, jeho duše přesto podléhá rozrušení (komentář M. Turcan: *immobilitas animi* – nepohnutost duše, řec. *apatheia*) a ducha ovládá pohnutí, ačkoli není patrně navenek.“ Překlad slova *passio* výrazem „pohnutí“ (což je spíše *motus, commotio*) nevystihuje újmu obsaženou ve slovese *patior* (opět z církevního kontextu známe význam slova *passio* jako „utrpení“; např. Utrpení Pána našeho Ježíše Krista – velikonoční pašije): zde tedy znamená spíše vnitřní utrpení, nápor, náraz, zása h, úra z, škoda, újma. Bylo by tedy možné použít spíše např. *d u c h u t r p í v n i t ř n í š k o d u, p o š k o z e n í*. Výraz „pohnutí“ se používá

v češtině většinou v kladném smyslu, toto vnímám jako záporný kontext.

Jinde mě pouze napadaly návrhy, které by snad mohly zlepšit srozumitelnost pro čtenáře:

– s. 92 (1,4):

vero obsequio erga verum Deum – „s pravou poslušností pravého Boha“ (v ů č i p r a v é m u B o h u).

– s. 96 (2,2):

Quam sapiens argumentatrix sibi videtur ignorantia humana – „Jak důmyslná si připadá lidská nevědomost ve shromažďování důkazů“ (*l i d s k á h l o u p o s t*).

– s. 118 (5,8):

Quem per ordinem et quibus idolis ludos instituerint positum est apud Suetonium... – „V jakém pořadí a jakým modlám byly hry zavedeny, uvádí Suetonius...“ V češtině by snad bylo lepší: „V jakém pořadí a p r o j a k é m o d l y b y l y h r y u s t a n o v e n y.“

– s. 126 (8,2):

Quod spectaculum primum a Circe habent: Soli (patri suo, ut volunt) editum affirmant – „Závody v cirku prý první nechala uspořádat Kirké (Circa) a tvrdí, že to bylo právě na počest Sola, kterého prohlašují za jejího otce.“ Samotné „tvrdí“ je zavádějící, protože z tohoto tvaru není jasné, zda jde o sg. nebo pl. (podmět není Kirké): vyřešilo by to snad spojení *t v r d í s e* nebo *ř í k a j í*.

– s. 186 (27,1):

Odisse debemus istos conventus et coetus ethnicorum. – „Tato shromažďování a schůze pohanů musíme nenávidět.“ Slovo *schůze* vyvolává jiné konotace a představy; lépe snad *s e j i t í, s c h á z e n í, s h r o m a ž d o v á n í*.

– s. 192 (29,3):

In his tibi ludos circenses interpretare: cursus saeculi intueri, tempora labentia dinumera, metas consummationis exspecta, societates ecclesiarum defende, ad signum Dei suscitare, ad tubam angeli erigere, ad martyrii palmas gloriare. – „Chceš své hry v cirku? Tady je máš: pozoruj běh světa, počítej ubíhající roční období (d o b u, č a s), vyhlížej cílovou metu konce světa, jako svého favorita podporuj jednotlivá církevní společenství, zbystři (d á v e j p o z o r) při božím znamení (n a b o ž í z n a m e n í), postav se při zatroubení andělovy trubky, chlub se palmou mučednictví.“ Tato výzva k důkladnému rozpoznávání znamení času, kterou obnovil II. vatikánský koncil, je pro nás velmi důležitá i dnes (v souladu s vysvětlením A. Kesslera, uvedeném v pozn. 296 na s. 192).

¹ *Missale Romanum*, p. 372 (*Dominica Resurrectionis*):

„Abrenuntiatís Satanae? Abrenuntio.
Et omnibus operibus eius? Abrenuntio.
Et omnibus pompis eius? Abrenuntio.“

Závěrečný odstavec, v němž se shrnuje pointa celého spisu, by mohl s použitím jiných výrazů snad vyznívat důrazněji a zásadněji (zvláště v sousedství citátu ze sv. Pavla – *1Kor 2,9*):

– s. 200 (30,7):

Ceterum qualia illa sunt, quae „nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt“? Credo, circo et utraque cavea et omni stadio gratiora. – „A navíc, jaképak jsou »ony věci, které oko nevidělo, ucho neslyšelo a které ani člověku na mysl nepřišly«? Myslím (věřím, jsem o tom přesvědčen), že jsou příjemnější (milejší, vítanější, žádanejší, žádoucnější) než cirk, divadlo, amfiteátr i každý stadion.“

Aktuálnost celého spisu pro dnešní dobu si můžeme uvědomit z následující ukázky– s. 161 (16,5):

„Co chtějí získat, proč se tam ženou ti lidé, kteří už nejsou sami sebou? Jedině snad právě proto, že již nejsou sami sebou: cizí neštěstí jim dělá starosti, cizí štěstí působí radost. Nic z toho, po čem touží i co zavrhnou, s nimi nemá nic společného: jejich náklonnost tak vyznívá naprázdno a jejich nenávisť je nespravedlivá.“

Nepřipomíná nám to něco současného? Podstatným rysem her, které Tertullianus odmítá, je kromě modloslužby i skutečnost, že při jejich sledování lidé prožívají cizí pocity, vášně, afekty, prožívají jiný život, a ne svůj – to mají společné např. i se současným sportovním či televizním seriálovým divákem. Tato podivaná je (i nás) olupuje o vlastní životy, pocity, vášně a afekty. Ne-prožíváme, neřešíme své vlastní situace, ale situace druhých a sami zůstáváme v bezpečí – sedadel cirku nebo křesel před televizí. Jak vidět, není tento jev vůbec nový a byl rozpoznán (a odsuzován) již ve 2. století po Kristu.

Všechny výše uvedené připomínky se ovšem týkají jen drobností a nikterak nezpochybnují kvalitu, hodnotu a význam recenzovaného překladu. Rozhodně můžeme konstatovat, že Kitzlerův překlad je vynikající, moderní a přínosný, a vyjádřit radost nad tím, že byl Tertullianus poprvé v takovém rozsahu u nás představen. Čtenář se zde dozví mnoho nejen o divadelních hrách a hrách v cirku, které byly svébytnými a charakteristickými projevy antické kultury, ale i o počátcích křesťanství, z něhož vyrostla naše současná evropská civilizace, o jeho střetech s pohanstvím a v neposlední řadě z něj může načerpat významnou inspiraci pro reflexi vlastních životních postojů a skutků. Lze jen doufat, že se z pera tohoto odborníka dočkáme brzy dalšího překladu některého z Tertullianových děl.

Markéta Koronthályová (Praha)

AURELIUS AUGUSTINUS, *Křesťanská vzdělanost. De doctrina christiana*. Z latinských originálů přeložila JANA NECHUTOVÁ. Praha: Vyšehrad 2004, 232 s.

Spis *De doctrina christiana* patří k významným pracím, které otvírají svým čtenářům cestu do Augustinova myšlenkového světa. Jde tu o dílo mimořádné důležitosti zaměřené na tři závažné otázky – na stanovení obsahu vzdělanosti dosažitelné věřícímu křesťanovi, na odкрытие možností jejího skutečného poznání a – což Augustinus považuje za neméně závažné – na ovládnutí prostředků jejího dalšího šíření. Je ve shodě s Augustinovým náboženským a filozofickým zaměřením, že sumou křesťanské vzdělanosti je pro něho moudrost obsažená v biblických textech, sice jako zjevená pravda, často však ve formě, která musí být rozkrývána a vysvětlována s použitím dobových intelektuálních prostředků, ale i osobní intuice tam, kde tyto prostředky selhávají.

Pro vzdělance Augustinovy velikosti se v souvislosti s tím vynořuje otázka, která nepochybně znepokojovala i řadu jeho soudobých konvertitů – do jaké míry se může pohanská kultura stát součástí křesťanské vzdělanosti a napomáhat jejímu věroučnému poslání a zaměření.

Základním požadavkem kladeným na křesťanské vzdělance je u Augustina logicky co nejhlubší poznání Písma, nebo alespoň snaha o ně, která však při alegorickém zaměření biblických textů nemusí vždy vést k jednoznačným závěrům. Augustinus reaguje i na případy, že si některé pasáže Písma odporují, a v takové situaci doporučuje hledat řešení přímo v Písmu samém, neboť jen ono může poskytnout vodítko ke správnému výkladu.

Závažnost Augustinova spisu lze dnes spatřovat kromě jiného v tom, že v souvislosti s požadavkem na co nejadekvátnější poznání Bible Augustinus rozvíjí do podrobnosti teorii vztahů znaků a věcí, neboť v jejím světle se může objevit ve své podstatě výrazový charakter a vypovídací záměr Písma.

Vedle biblické exegeze se v rámci spisu *De doctrina christiana* dostává do Augustinova zájmového pole i křesťanská homiletika – kazatelské umění a schopnost šířit poznanou pravdu. Na základě širokých znalostí římské rétoriky mohl Augustinus přesně definovat i požadavky na křesťanského řečníka-kazatele, požadavky nejen profesní, ale především morální. Ty byly deklarovány samozřejmě i pohanskými autory; v praxi, především soudní, však nebyly vždy plně dodržovány. Od křesťanského kazatele proto Augustinus důsledně vyžaduje mravní bezúhonnost a život ve shodě se zásadami, které hlásá.

Pokud jde o „antickou složku“ Augustinových názorů, potvrzuje *De doctrina christiana* známé zjištění o Augustinovi jako vynikajícím znalci antické literatury, zejména filozofické, ukazuje však i jeho přesně diferencovaný přístup k jejím výtvorům. Respektuje zejména některé názory Platóna a stoiků, v žádném případě je však nestaví do stejné roviny s biblickými texty.

Čeští zájemci o hlubší poznání vývoje křesťanského myšlení i osobnosti Aurelia Augustina získávají díky překladu *Křesťanské vzdělanosti* příležitost své dosavadní vědomosti podstatně rozšířit. Překladatelka spisu, brněnská univerzitní profesorka Jana Nechutová, zvládla latinský originál z hlediska filologického i věcného a dokázala dát svému překladu takovou formu, díky níž čtenář vnímá náročný obsah jako živý výklad aktuálních problémů bez ohledu na dlouhou řadu staletí, která nás od jejich vzniku dělí.

Pozitivem publikace je i úvod, v němž překladatelka podává všeobecnou charakteristiku *Křesťanské vzdělanosti* a její historické působnosti. Neocenitelný je z hlediska badatelského využití překladu rozsáhlý komentář, který dokumentuje způsob Augustinovy práce s biblickými texty, vysvětluje věcné nejasnosti a všimá si i textověkritických těžkostí. Hodnotu publikace zvyšují i její závěrečné stránky – přehledy moderních edicí *De doctrina christiana*, jejích zahraničních překladů, výčet relevantních Augustinových spisů i dalších děl antických i středověkých autorů používaných k osvětlení sledovaného Augustinova díla a výběr z bohaté světové vědecké produkce věnované Augustinovi.

Jan Burian (Praha)

Sv. AUGUSTÍN, *Boží štát 1, 2*. Z latinského originálu preložili J. KOVÁČ, Š. DIAN a M. PÁTOPRSTÝ. Autor úvodu: J. ŠPIRKO, autor príhovoru: J. PAŠTEKA. Druhé, jazykovo upravené vydanie (M. BELÁK). Trnava: Spolok sv. Vojtěcha – Bratislava: Luč 2005, 453 + 445 s.

Potřeba seznámit slovenskou veřejnost se základním Augustinovým spísem *De civitate Dei* vyvolala u dvou předních slovenských katolických vydavatelství společnou iniciativu, jejímž výsledkem je dvousvazková jazykově upravená reedice původního vydání překladu z roku 1948. Toto dílo se však v důsledku událostí v únoru 1948 na knihkupecké pulty stejně jako do veřejných knihoven nedostalo a do rukou jednotlivců proniklo jen několik výtisků; prakticky celé vydání skončilo podobně jako řada jiných náboženských děl ve stoupě a publikace zůstala utajena do té míry, že nebyla zachycena ani ve známé Svobodově *Bibliografii*.

Reedice, nebo chceme-li, druhé vydání překladu, k němuž dochází po více než půlstoletí, je tedy ve skutečnosti jen jakýmsi opožděným faktickým přístupným původního vydání. Dochází však k němu za situace, kdy všichni, kteří se podíleli na jeho vzniku, již zesnuli a neměli možnost opravit dodatečně zjištěná nedopatření (zvláště v přepisu a skloňování vlastních jmen), popř. rozšířit věcný komentář, omezující se na nejnnutnější vysvětlivky. Z hlediska

dnešního zájemce, u něhož lze předpokládat úsilí o co nejkonkrétnější poznání Augustinových názorů, vědomostí a zvláště způsobu myšlení a argumentace, není předložený překlad bohužel plnohodnotným zdrojem informací. Na mnoha místech je totiž jeho text krácen, a to bez náznaku, proč ke krácení došlo a hlavně čeho se týkalo.

V každém případě je v dnešní situaci třeba reedici překladu nejzávažnějšího Augustinova díla ocenit jako prostředek umožňující širší slovenské veřejnosti učinit si bezprostřední fundovanou představu o světovém názoru jednoho z předních světových myslitelů i jako nezastupitelnou zkušenost pro budoucího překladatele. Augustinova Boží obec je totiž součástí perspektivního plánu slovenské ediční řady *Bibliotheca antiqua christiana* (BACH).

Jan Burian (Praha)

ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae XII*. Přeložila a poznámkami opatřila JANA FUKSOVÁ, úvodní studie JANA NECHUTOVÁ. Praha: OIKOYMENH 2004, 252 s.

V rámci latinsko-českého vydávání Isidorových *Etymologií* vyšla v roce 2004 v nakladatelství OIKOYMENH dvanáctá kniha této encyklopedie, která je věnována živočichům. V osmi tematických oddílech se tu Isidor ze Sevilly pokusil vysvětlit etymologie názvů jednotlivých zvířat. Vlastnímu textu, převzatému z Lindsayovy edice z roku 1911, a zrcadlovému překladu Jany Fuksové, opatřenému hojnými poznámkami, předchází studie *Lidé a svět zvířat* od Jany Nechutové.

Autorka se v ní zabývá literární tradicí, která reflektuje vztah člověk – zvíře a která ovlivnila středověký pohled na živočišnou říši, neváhá ovšem přesáhnout tu a tam i do současnosti (např. když zmiňuje knihu *O nesmrtelnosti zvířat. Naděje pro trpící stvoření* E. Drewermann). V textu je několikrát zdůrazněna skutečnost, že literární svědectví o této problematice jsou výtvorem a záležitostí vyšší společenské třídy, která si na rozdíl od většiny tehdejších lidí mohla dovolit uvažovat o zvířeti jinak než jako o instrumentu či dokonce hrozbě. Celá studie se tedy neomezuje pouze na literární tradici před Isidorem a po něm, ale místy se dotýká filozofických a humanitně-environmentalistických otázek spojených se vztahem člověka a zvířete v minulosti i nyní. Isidor ze Sevilly a jeho následovníci byli stejně jako dnešní Evropané dědici jak židokřesťanské, tak antické kultury. O přírodě se mluví již v knize *Genesis*, kde vidíme dva důležité momenty – Hospodin světil člověku moc nad všemi živočichy a nechal Adama, aby jednotlivá zvířata pojmenoval. Přestože se později v knize *Jób* připomíná, kdo je skutečným Stvořitelem, člověk se stává centrem veškerého stvoření a jeho vztah ke zvířatům je nutno chápat

jako vztah nadvlády. Pohled antického světa na přírodu je naproti tomu zcela odlišný a má několik vrstev. Existují odborné spisy z oblasti zoologie, zemědělství a válečnictví, jejichž autoři zvíře pojímají jako objekt svého profesionálního zájmu. Zcela jiný vztah ke zvířeti je doložen v Catullově básni oplakávající smrt vrabečka – domácího mazlíčka jeho přítelkyně Lesbie. Pastorální poezie zase líčí idylické krajiny se stády pasoucích se oveček a koz. Právě posledně jmenovaný žánr předznamenal jeden z nejdůležitějších obrazů evropské kultury, totiž obraz pastýře obklopeného svým stádem, z něhož vzešla představa Dobrého Pastýře – Krista obklopeného lidmi. Zvíře v tomto případě tedy hraje alegorickou úlohu a ta mu v literatuře zůstane po mnoho následujících staletí. Jana Nechutová dále poukazuje na spornou otázku, kterou se zabývali učenci nejen ve starověku a středověku, totiž zda má zvíře duši, proměny vztahu středověku ke zvířecí říši pak dokládá v kapitole *Pes, sokol, vlk, medvěd*, kde pracuje se čtyřmi texty sepsanými v rozmezí 7. a 12. století Isidora nevyjímajíc. V další části se věnuje symbolice zvířat a její bohaté textové tradici (za vše zmiňme bajky, *Physiologus* a exemplovou literaturu), celá studie je uzavřena přehledem literatury reflektující zvířata v období před působením Isidora i po něm, v úplném závěru autorka dává odpověď na otázku, kterých ze zmíněných děl Isidor při práci na dvanácté knize *Etymologií* užil.

Bilingvní text, který následuje za úvodní studií, a hojný poznámkový aparát mají jednotnou strukturu, kterou autorka Jana Fuksová důsledně dodržuje. V českém překladu jsou latinská jména živočichů uváděna kurzívou v závorce za českým překladem, autorka do českého textu přepisuje kurzívou také latinská slova, jejichž etymologii Isidor vysvětluje, a slova, která s ní souvisejí. Pokud český ekvivalent neexistuje, je v překladu ponechán pouze latinský výraz opět vyznačený kurzívou. V poznámkách pod čarou autorka na prvním místě ověřuje správnost Isidorových etymologií, a pokud zjišťuje, že jsou mylné, hledá důvody, které Isidora vedly k jejich vytvoření. Pro ověřování etymologií používala tři hlavní zdroje – publikaci J. Andrého *Les noms d'oiseaux en latin*, Paris 1967, a dále etymologické slovníky: A. Ernout – A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris 1967, a A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1910. Na tyto práce v textu poznámek Jana Fuksová často odkazuje. Dále zde následují odkazy na autority, z nichž Isidor čerpal, a to v následujícím pořadí: autoři z antiky, pak ze středověku, citace z řecké i latinské verze *Physiologu* a z bible. Za citáty následuje jejich český překlad, nebo je uveden pouze tento. Autorka používá pro překlad citací již existující české překlady, pokud některý chybí, přeloží příslušnou pasáž sama. Stejně postupuje i v případě Isidorových citací starověkých autorů, které se vyskytují ve vlastním textu. V několika případech, kdy je již existující překlad příliš volný, používá překlad vlastní (viz např. 4,24, kde překládá Lucanovo *tractique via fumante chelydri* jako „*chelydros*, plaz, jenž

zanechává kouřovou stopu“, a následně v pozn. 244 vysvětluje, že překlad J. Nechutové „škodliví vodní hadi“ není pro její účely dostatečně výstižný). V závěru poznámek se autorka věnuje identifikaci živočicha, někdy uvádí i jeho nejnápadnější povahové či vzhledové vlastnosti. Díky tomuto bodu poznámkového aparátu se můžeme dozvědět, že onen slavný Catullův *passer* ve skutečnosti nebyl vrabec (pozn. 564), ale spíše skalník modrý (*Monticola solitarius* L.), že potáplice (z čeledi *Gaviidae*) vydrží pod vodou až devadesát sekund (pozn. 537), že zástupci čeledi zajícovití (*Leporidae*) dokážou běžet rychlostí až 70 km/h (pozn. 36) a mnoho dalších zajímavých informací o živé přírodě, ke kterým se čtenář-filolog obvykle při svém bádání nedostane každý den. Právě díky těmto poznatkům, které nám představují skutečnou přírodu ve své rozmanitosti, si uvědomíme, jak odlišná je vědecká práce Isidora ze Sevilly, který si svým etymologizováním živočichy v duchu již zmiňované středověké tradice spíše podrobuje.

Celý spis je rozdělen do osmi tematických oddílů – *De pecoribus et iumentis*, *De bestiis*, *De minutis animantibus*, *De serpentibus*, *De vermibus*, *De piscibus*, *De avibus*, *De minutis volatilibus*. Jak vyplývá z názvů jednotlivých kapitol, Isidorovo rozdělení navazuje na předchozí encyklopedické práce a samozřejmě vůbec neodpovídá dnešnímu zoologickému systému. I rozřazení některých živočišných druhů se zdá z dnešního pohledu přinejmenším zvláštní – bobr patří mezi šelmy, netopýr k ptákům (tam ho ostatně ještě v době vlády Karla IV. s klidným srdcem řadí mistr Klaret), hrocha nacházíme mezi rybami. V souladu s tradicí přírodovědných prací starověku i *Physiologu* zařadil Isidor do XII. knihy také mnoho bájných zvířat – vedle klasického jednorozce, fénixe či baziliška se tu objevují i *tragelaphos* (bájný kříženec kozla a jelena), *leontophonos* (jehož popelem se prý hubí lvi) a další. Odlišný systém rozřazení zvířat znesnadňuje dnešnímu čtenáři orientaci v knize a zde musím poukázat na největší nedostatek této publikace – citelně tu schází jmenový rejstřík všech v knize uvedených zvířat, který by měla obsahovat každá encyklopedie, v níž nejsou popisované objekty řazeny abecedně. Lze totiž předpokládat, že současník bude v této knize hledat spíše informace o konkrétních zvířatech než komplexní poučení, a pokud nebyl již dříve seznámen s odlišností starověkého a středověkého zoologického systému, hledání například již zmíněného hrocha mu asi zabere dost času.

Isidorův jazyk je jazyk vědecký, poměrně srozumitelný a strohý, text je prokládán více či méně přesně převzatými výpůjčkami ze starověkých autorů (mezi ně nepatří jen encyklopedisté, objevují se tu i citace z Cicerona, Ovidia či Lucana). Český překlad se dosti věrně drží originálu, jednotvárnosti vědecké práce kupí velké množství informací za sebou zabraňuje již zmiňovaný vynikající poznámkový aparát, který je nedílnou součástí textu a bez nějž by řada Isidorových etymologií a popisů byla poněkud nejasná. O změně v čes-

kém textu by se dalo uvažovat v 1,58, kde se mluví o Jákobových ovcích. Jana Fuksová označuje v tomto místě Isidorův text za ne zcela srozumitelný a originální. *Nam tales foetus oves illius concipiebant, quales umbras arietum desuper ascendentium in aquarum speculo contemplabantur* překládá jako „Jeho ovce totiž počínaly potomky podobné stínům beranů, kteří k nim ze zadu přistupovali a jež spatřovaly ve vodním zrcadle“. Vzhledem k bezprostředně následující pasáži, z níž vyplývá, že i zapouštěným kobyílám jsou předváděni ušlechtilí koně, aby stejně tak potomci těchto kobyíl byli krásní, bylo by zřejmě vhodnější přeložit výraz *umbra* českým „odraz“, poněvadž se zde mluví o vodní hladině (také v bajce o psu s masem v tlamě se používá *umbra* pro označení odrazu na hladině rybníka). V téže kapitole by snad ještě v 1,43 bylo možné přeložit (v pasáži o koních) *odorantur bellum* jako „vycítí boj“, a nikoliv „vytuší boj“, aby se rozlišila smyslová a rozumová schopnost, zde je ovšem zřejmě třeba přihlédnout (což učinila i překladatelka) k podobné pasáži u Plinia, který v *Naturalis historia* VIII,157 uvádí: *Idem* (tj. *equi*) *praesagiunt pugnam*. Koním věnuje Isidor rozsáhlou pasáž, vyjmenovává jejich druhy a zabývá se možnostmi zbarvení srsti. Po výčtu mnoha barev konstatuje, že *reliquus varius color vel cinereus deterrimus* (1,48), česky „ostatní pestré barvy a barva popelavá nejsou považovány za tak pěkné“. Zde by si latinské *deterrimus* snad zasloužilo expresivnější český ekvivalent. Uvedené drobnosti však nikterak neubírají českému překladu na jeho významu.

Na závěr si dovoluji připojit ještě pár poznámek k několika pasážím této publikace. V 1,30 se uvádí etymologie názvu *trio*, „tažný vůl“, v příslušné poznámce se dále vysvětluje význam pojmu *triones*. V souvislosti s touto etymologií by vzhledem k četnosti výskytu u latinsky píšících autorů stálo za zmínku i slovo *septentrio*. Naopak v pozn. 58 shledávám odkaz na informace ohledně velbloudova hospodaření s vodou za nadbytečný. Některé nápadné vlastnosti se opakují u více zvířat. Tak například bobr (2,21) a divoký osel (1,39) zbavují sebe či své potomky varlat. Ačkoliv k tomu má každý druh jiné důvody, stálo by za to v příslušné poznámce upozornit na druhé místo výskytu stejné vlastnosti v téže knize. Totéž v podstatě platí také o jelenech (1,19) a jeřábech (zde ovšem spíše pouze v pozn. 450) a jejich způsobu odpočinku při cestování. Křížový odkaz naopak nechybí u stonožky, která jako *centupeda* (4,33) figuruje mezi hady a zároveň jako *multipes* (5,6) mezi červy.

Výsledkem precizní práce Jany Fuksově je srozumitelný, přehledný překlad XII. knihy Isidorových *Etymologií* a bohatý poznámkový aparát, který je nejen zdrojem četných literárních odkazů, ale zároveň prezentuje i mnoho poznatků o živé přírodě a vztahu člověka a zvířete v průběhu dějin. Zasluhou obou autorek, jež se na vzniku této publikace podílely, před námi leží dílko, které musíme nahlížet nejen v kontextu Isidorovy rozsáhlé práce, ale především jako jeden ze základních pilířů středověké i pozdější literatury reflektu-

jící svět zvířat z pohledu člověka – Adama, který má moc dávat živočichům jména. Díky nakladatelství OIKOYMENH se s touto tematikou nyní může poměrně podrobně a velmi pohodlně seznámit i český čtenář.

Lenka Svobodová (Brno)

ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae XIII-XV*. Překlad a poznámky DANIEL KORTE, předmluvy JAN KALIVODA a JAN SOUČEK. Praha: OIKOYMENH 2001, 347 s.

Tento další svazek Isidorových *Etymologií*, vydávaný v řadě *Knihovna středověké tradice* jako sv. VII, obsahuje paralelní latinsko-český (komentovaný) text tří knih: XIII., Isidorem věnované „Světlu a jeho částem“ (*De mundo et partibus*), XIV., popisující „Zemi a její části“ (*De terra et partibus*), a XV., v níž Isidor popisuje lidmi vytvořené prostředí, „Budovy a pozemky“ (*De aedificiis et agris*).

Do problematiky svazku uvádějí čtenáře dvě předmluvy. Nejprve Jan Kalivoda (*Jevišť stvoření a útočiště člověka*, s. 7-20) zasvěceně osvětluje místo XIII. a XIV. knihy v Isidorově koncepci *Etymologií*, přičemž je zvláště významný jeho poukaz na Isidorovo samostatné, neteologické pojednání přírodní ontologie, kdy přímo přejímá názory předkřesťanských filozofů (koneckonců ve své VIII. knize Isidor soudí, že i moudrost pohanských myslitelů je od Boha). Poté se Jan Souček (*Prostor lidského života*, s. 21-28) neméně důkladně věnuje posouzení Isidorovy XV. knihy, kde je po výkladu fyzického světa jako díla Božího (kn. XIII-XIV) zachyceno lidmi vytvořené politické a materiální prostředí. Velmi užitečné je i tu poukázání na Isidorovy prameny a jeho způsob jejich použití. Celkově lze říci, že v tomto svazku jsou obsaženy knihy, v nichž – jaksi dodatečně – Isidor představuje prostor, v němž existují lidské společnosti pojednané v širokém záběru už v kn. IX. Oba autoři zdůrazňují také, že Isidor „žije ve světě svých pramenů“, nezajímá jej reálný čas, ale spíše nadčasovost „moudrosti“ zachycené ve staré literatuře.

I tento převážně geograficky a místopisně zaměřený svazek nám na mnoha místech připomíná, že Isidor ve svých *Etymologiích*, jistě velmi obdivuhodným a kulturně vlivným díle, v žádném případě nepřináší poznatky získané vlastním odborným badáním či – řečeno moderně – „na úrovni posledních výtobytků vědy“. Jeho informace jsou systematizovaným literárním věděním, sebraným pilně z jemu dostupných zdrojů, které už samy zachycovaly údaje (faktografické i bájně) z mnoha vrstev minulosti. Tím si vysvětlíme skutečnost, že Isidor popisuje zasvěceně jevy, které jsou mu dobově fakticky cizí, kdežto svou současnost téměř nereflktuje (jako jedinou současnou událost uvádí zničení Nového Kartága Vizigóty kolem r. 615 po Kr., XV,1,67).

Text latinského originálu je opět převzat z Lindsayovy edice (Oxford 1911), jen na několika místech překládá Korte podle textové varianty Arevalovy (Paris 1878) nebo dává přednost zvolenému rukopisnému čtení. Svůj odklon od Lindsaye oznamuje v poznámkách. Myslím však, že poctivější i pro čtenáře výhodnější by bylo překládané čtení v latinském textu tisknout a v poznámkách svůj odklon od Lindsaye vysvětlit. Pořadatel dvojjazyčného vydání je přeci svým způsobem i oprávněným editorem.

Svůj překlad se Korte snaží vést důsledně v souladu s charakterem a stylem originálního textu, což se mu obecně daří, i když je obtížné v češtině při zachování Isidorovy lapidárnosti vystihnout i smysl obsahu, který bývá často spíše jen naznačen. Některá místa překladu je jistě možno podrobit kritice, a to z různých důvodů. Tak např. XIII,1,1: *de quo dicitur* – vztahuje se skutečně k *mundus* (tak překlad) nebo k *Deus* (ve znění originálu)? – Větší důslednosti by si zasloužil překlad pasáže XIII,21,6: *Quidam autem fluviorum propriis ex causis nomina acceperunt, ex quibus nonnulli notandi sunt, qui in historiis celebres memorantur* – „Některé z veletoků (?) pak dostaly svá jména z různých (?) příčin, z nichž (?) stojí za zaznamenání ty, o kterých se dějiny zmiňují jako o slavných (?).“ – V pozoruhodné pasáži XIII,21,10 týkající se Mesopotamie (Korte neupozorňuje v pozn. 213, s. 97, na rozpor Isidorovy citace Sallustiova údaje o pramenu Eufratu a Tigridu se zněním u Hieronyma) je lépe přeložit *quae ab iis ambitur* spíše „které ji obtékají“, než „kterou obtáčejí“. Podobně XIII,22,4 (konec): Deukalión se uprchlíků z potopy spíše „ujal a nakrmil je“ (*fovit et aluit*), než „zahřál je a živil“. Byl to také on, kdo obnovil lidský rod z kamení (nikoliv „se lidský rod obnovil“). – XIV,4,6 lze jistě vylepšit překlad věty *Huic (sc. Thraciae) Propontis et urbs Constantinopolis opposita est* – „Na východě ji ohraničuje Propontis s protilehlým městem Konstantinopolí...“, stejně jako o něco dále: *Ebrum fluvium Thracia fundit, qui etiam gentes barbarorum plurimas tangit* – „Thrákií teče řeka Hebros, která také omývá přemnoho barbarských kmenů“, jedná se přece jen spíše o „území mnoha barbarských kmenů“. – XIV,3,5 si nejsem jist, zda *meridianum mare* lze chápat opravdu jako vlastní jméno „Jižní moře“, a to vzdor pozn. 17 na s. 117 (podobně je tomu i u Isidorova *mare magnum* či *mare nostrum* na jiných místech). – Velmi prvoplánově je XIV,3,32 *Smaragdis autem optimis haec (sc. Scythia) patria est* – „tato země je vlastí nejlepších smaragdů“, lépe bude opsat „v ní se nacházejí nejlepší smaragdy“. – Pečlivější úpravy by si zasloužil i překlad nelehké pasáže XIV,4,2 (přinejmenším „až po konec Hispánie“). – O prosté přehlédnutí překladatele jde v XIV,6,2: kolos rhodský byl bronzový (*aereus*), ne zlatý (*aureus*). – XIV,8,41: Pokud na uvedeném místě v *Topikách* Cicero skutečně uvádí definici břehu, podanou právníkem Aquiliem Gallem (v pozn. 379 je chybně Galus), pak asi nelze přeložit *Litus est, qua fluctus eludit* romanticky „břeh je místo, se kterým si hraje pří-

boj“, nýbrž spíše „místo, kde doráží příboj“. – XIV,9,4 lépe převést „*profundus* se užívá jak pro směr dolů, tak i nahoru“. – XIV,9,8 *perpetuus stupor*: spíše „trvalá nehybnost“ než „nekonečná strnulost“. – XIV,9,11 [...] *quod inferi pro eo dicuntur, quod animae hinc ibi feruntur* je přeloženo nejednoznačně „[...] říše mrtvých (*inferi*) se tak nazývá kvůli tomu, že jsou tam odtud dopravovány duše“, lépe by bylo asi „tam odsud“, tj. z tohoto světa. – XV,1,2 *historiae gentium* jsou „dějiny pohanů“, ne pověsti. – XV,1,19 Isidorův text týkající se Andromedy v Ioppé je skutečně zkratový (srov. pozn. 44), ale [...] *cuius beluae forma eminentior elephantis fuit* nelze přeložit „Výška její obludy přesahovala velikost slona“, nýbrž snad: „Ta obluda svou velikostí převyšovala slona.“ – XV,3,13: Antiochos obléhal Jeruzalém (*obsideret*), ne „ob-sadil“. Hospicy (*xenodochia*) poskytovaly přístřeší chudým poutníkům, ne „chudým a poutníkům“. – XV,8,14: pro výšku sloupů je uvedena *tertia pars latitudinis*, tedy třetina šířky (ne délky!) chrámu. – Název kapitoly XV,9 *DE MVNITIONIBVS* je zřejmě nutno vzhledem k zaměření celé kn. XV přeložit spíše „Ohrazení“ (či „Ploty“) než „Opevnění“.

Nejvýznamnějším přínosem svazku, v němž je také obsaženo nejvíce práce, je komentář k Isidorovu textu. Ke knize XIII. zpracoval Korte 258 poznámek, ke XIV. 398, k XV. 407, které v míře potřebné (a u Isidora i nezbytné) podávají vysvětlení obsahu, zprostředkovávají Isidorovy prameny, uvádějí většinou velmi stručné Isidorovy údaje do úplnějšího kontextu a zvláště „napravují“ chybné Isidorovy etymologie odkazy na moderní etymologická zjištění. Užitečná je i Korteova snaha odkazovat na paralelní místa jinde v Isidorově spisu, na kterých si čtenář uvědomí způsob Isidorovy práce s obrovskou zásobou své literární excerpce.

Komentátor musel samozřejmě pro své výklady zvládnout množství různorodé pramenné i sekundární literatury a své vlastní poučení předává čtenáři velmi zodpovědně (včetně např. hebrejského přepisu biblických jmen, resp. slov). Je přirozené, že v takovém množství informací k textu nejednoduchému a velmi často spornému narazíme na omyly a nepřesnosti, některé informace nám mohou i chybět. Můžeme tady poukázat jen na některé případy. Na s. 35, pozn. 18, Korte správně upozorňuje na neodůvodněnou etymologii latinského *elementum* z řec. *hýlé*, ale sám nezmiňuje původ latinského slova samotného, jistě zajímavého. Tamtéž, pozn. 19, by bylo možno uvažovat pro Isidorovo spojení *materia – silva* – básníci o Statiově básnické sbírce *Silvae* jako o inspiraci. Na s. 43, pozn. 42 a 43, není čtenář upozorněn na chybné Isidorovo pořadí kruhů 4. a 5. (mělo by být opačné), podobně na s. 79, pozn. 161, na Isidorův omyl, kdy nechává Myrtilla usmrtit Oinomaem místo Pelopem. – Jak se vysvětlí Isidorovo maskulinum *iste est et Mediterraneus* jako ekvivalent k *Mare Magnum* (?), *Mare Mediterraneum* (XIII,16,1)? Nepokládal třeba Isidor Středozemní moře za *sinus* (záliv) Atlantského oceánu? Na s. 93,

pozn. 201, není třeba vytykat Isidorovi chybné chápání slova *derivare*, které znamená prostě „vést vodu“ k zavlažování stejně jako k odvodnění. – Určitá potíž je s identifikací Rudého moře: když se srovnají všechna místa v textu, kde se o něm hovoří (XIII,17,1 s pozn. 168, XIII,21,9 s pozn. 210, XIV,3,18 a 27), zůstane čtenář nejspíš v rozpacích, které moře to vlastně pro Isidora bylo. Na s. 92 v pozn. 198 neřká Korte nic k Isidorově etymologii *torrens* (bystřina) z *torrescere* (vysychat), která je zkratová (*torrens* je nejspíš užití metaforické k „vroucí vodě“). O nepřesnost jde v umístění Chaldeie na s. 123, pozn. 41, „jižně od soutoku Eufratu a Tigridu“ – tento soutok ve starověku neexistoval. K XIV,4,4 (s. 142-143) by bylo dobré „poopravit“ Isidorovy „hyrkánské ptáky“ na „hercynské“, tedy z Hercynského lesa. Problém s Illyrikem u Isidora XIV,4,7 lze nejjednodušeji vysvětlit tím (ke s. 145 s pozn. 123), že od vlády Konstantinovy tvořila většina Balkánu s Řeckem prefekturu Illyricum. S. 148 k pozn. 134: bylo možno poukázat na zřejmý Isidorův omyl s Apollónovým narozením v Thébách (patrně záměna za Dionýsa). V pozn. 266 na s. 181 má být Afrodité, ne Artemis (viz správně v překladu!). Na s. 196, pozn. 323, se Korte nezmiňuje o moderních pokusech o identifikaci Ripajských hor. Sám je svým překladem umísťuje „na samý okraj Germánie“: ale *in capite Germaniae* může znamenat případně i „v srdci Germánie“. Výtka vůči Isidorovi v pozn. 136 na s. 250 je nemístná, neboť v jeho textu nejde o pevninskou Fókidu, ale maloasijskou Fókaiu, jak je správně i v překladu. Na s. 251, pozn. 140, je zmatečné ztotožnění Hispanie Citerior (od r. 197 př. Kr.) s augustovskou Hispania Tarraconensis. V pozn. 162 na s. 259 je chybně uvedeno, že římská mimoitalská kolonizace začala až s Caesarem (už nejméně od 118 př. Kr.). Na s. 269 v pozn. 193 lze sotva souhlasit s tím, že filozofické školy Platóna a Aristotela byly gymnasiem. *Triclinium* (s. 280, pozn. 226) byla spíše místnost s třemi lehátky (*klíně*) než lehátko pro tři osoby.

Přes tyto uvedené kritické poznámky znovu zdůrazňuji své celkově velmi pozitivní ocenění komentáře, který je dokladem velmi solidní a poučené snahy D. Korteho vysvětlit nejen obsah Isidorova textu, ale i ošidnosti jeho způsobu práce.

Svazku byla věnována i potřebná redakční péče na kvalitní úrovni. Tiskových chyb či přehlédnutí jsem našel v rozsáhlém textu jen málo: tak na s. 64, pozn. 105, má být „v kilickém městě“, na s. 155, pozn. 168, má být odkaz na XIV,4,19, v překladu XIV,8,40 (s. 209) se mělo tisknout *baiae*, ne *baias*. Název kap. XIV,9 čteme *DE INFEIRIORIBVS*. Na s. 238, pozn. 92, by mělo být spíše „v sousední Písidii“, na s. 244, v pozn. 118 (konec), správný odkaz bude na pozn. 154.

Příprava překladu a komentáře těchto tří Isidorových knih byla nesporně velmi náročná, ale výsledkem je velmi solidní a úspěšně vybavený svazek,

který bude jistě významnou pomůckou pro všechny zájemce o Isidorovy *Etymologie*. Soudím, že překladatel i redakce mohou být spokojeni s tímto počinem na cestě k dokončení isidorovské edice.

Václav Marek (Praha)

IRENA RADOVÁ, *Dobrodružství Argonautů: Řecko versus Řím*. Praha: KLP – Koniasch Latin Press 2004, 150 s.

Monografie I. Radové, současné vedoucí Ústavu klasických studií FF MU v Brně, vyšla v r. 2004 jako první svazek nové ediční řady brněnské Masarykovy univerzity *Primitiae*. Jak je uvedeno v předmluvě, jde o přepracovanou verzi disertační práce. Pod konfrontačně formulovaným titulem se skrývá literárněkomparatistická studie, zaměřená na dvě epická díla, jejichž tématem je výprava Argonautů pro zlaté rouno: řecký epos *Argonautika* Apollónia Rhodského (4 kn.) a stejnojmenné římské zpracování Valeria Flakka (8 kn., nedokončeno). Autorka si chce „všímat, jak pozorně četl římský básník řeckého a do jaké míry se jím nechal inspirovat“ (s. 9).

Z Úvodu (s. 10n.) můžeme soudit, že monografie je určena širší obci odborných čtenářů, a proto jsou citované řecké a latinské verše velmi vhodně doplněny českým překladem v poznámkách pod čarou, ze stejného důvodu je patrně k první kapitole (Apollónios Rhodský a alexandrijská moderna, s. 12-17) připojen stručný synoptický přehled zahrnující řecké i římské historické a kulturní události od 8. stol. př. n. l. až do smrti Valeria Flakka. Pro uživatele mimo okruh klasické filologie by možná bylo užitečné uvést podobné informace o životě a díle Valeria Flakka a rovněž i stručný obsah obou eposů, resp. standardní verzi mýtu.

Práce je přehledně uspořádána do řady drobnějších kapitol, které v zásadě kopírují průběh epického děje a dávají čtenáři dobrou možnost sledovat popis a porovnávání postupů obou básníků – od líčení předhistorie vlastní plavby (s. 22-36), přes její průběh, zastávky i komplikace (*Zastávka na ostrově Lémnos*, s. 43-51; *Cestou do země Dolionů*, s. 52-54; *U krále Kyzik*, s. 55-60; *Únos Hyla*, s. 61-65; *Boj Polluka s Amykem*, s. 66-71; *Průjezd Bosporem*, s. 72-73; *Setkání s věštcem Fineem*, s. 74-81; *Symplégady*, s. 82-86; *V zemi Mariandýnů*, s. 87-90; *Poslední míle před Kolchidou*, s. 91-93), události v Kolchidě od přistání Argó až po získání zlatého rouna (*V Kolchidě*, s. 94-121) i počátek zpáteční cesty, kde líčení Valeria Flakka končí (*Na cestě do Řecka*, s. 122-124).

I. Radová si všímá především dějově a kompozičně důležitých a komparatisticky zajímavých pasáží, topů a postav. Porovnává např. různé pojetí prooimia – odlišnost obsahu, rozsahu (v římském eposu danou mj. tím, že je

zde závazné oslovení panovníka) i neobvyklost apostrofovaného božstva (Apollóna – u Valeria Flakka tu nachází možnou souvislost s jeho členstvím v kněžském kolegiu, s. 19). Analyzovány jsou oba katalogy hrdinů, pozornost je věnována působení bohů, především Jupitera, Juno a Venuše, věštbám a věštným snům, popisným pasážím (geografickým, líčení pracovní činnosti, oděvu, darů ad.), aitiologickým příběhům a samozřejmě oběma hlavním postavám, Iásonovi a Médeji. Svě rozbory autorka vždy konfrontuje s názory dalších badatelů a na několika místech podává zajímavé interpretace a diskusi. Např. v kap. Argonauti na ostrově (s. 49nn.) srovnává postupu Apollóniův, u něhož Iáson přichází k Hypsipylé v plášti od Athény a s kopím od Atalanty, s vynalézavostí Valeria Flakka, jehož hrdina je obdarován pláštěm a mečem samotnou Hypsipylé, a dokládá tak, že římský básník dobře „ovládal metodu zvanou *imitatio cum variatione*“ a dovedl budovat nové významy v nových kontextech. V kap. Fíneova věštba (s. 78nn.) nabízí k v. IV 599n. (*quid tibi, ... quid memorem...*) dvojitý možný výklad, a to ve vztahu k Apollóniovi – parodie nebo *praeteritio*. Ačkoliv mezi nimi není nutně vylučovací vztah, dávala bych zde přednost *praeteritio*, jímž Valerius Flaccus na pozadí Apollóniova textu vytváří variaci v rámci oblíbených rétorických *colores*. Čtenář nemusí s I. Radovou vždy souhlasit, ale rozhodně jí nelze upřít snahu podat interpretace co nejpřesnější a argumentačně podložené. K méně přesvědčivým výkladům – alespoň pro mne – řadím ty, v nichž je autorské jednání zdůvodněno psychologicky (s. 47 – povaha jej nutí naturalisticky vykreslovat, s. 81 – římská nátura byla spíše nakloněna bojům, s. 117 – římský básník v souladu se svou chmurnou letorou nahradil veselou příhodu řeckého eposu téměř hororovými výjevy). Považovala bych za lepší klasifikovat takové případy v rámci literární tradice, tendencí a charakteristických rysů tehdejší poezie nebo filozofického zaměření autora, jak je tomu např. při rozboru Valeriova Pelia či Aiéta, kdy je poukázáno na dobový motiv tyрана.

V *Závěru* (s. 125-130, něm. 131-136) autorka shrnuje výsledky svého zkoumání z hlediska, které považuje za primární, totiž zjistit „míru závislosti římského autora na jeho řecké předloze“, dále přihlíží i k celkovému pojetí epického žánru. Shledává závažný rozdíl v kompozici – AR psal kratší, jakoby samostatné epizody, VF „byl autorem jednoho dlouhého celku“ a narativní technikou připomíná „encyklopedicko-kyklický charakter“ nejstarší epiky. V popředí zájmu AR stála láska a dobrodružství, VF se naopak zaměřoval na mužné činy svých hrdinů a jeho Iáson je „opravdovým hrdinou, jak jej znají čtenáři Homérových eposů“, zatímco řecký Iáson se jeví jako „současný člověk v epickém scénáři“. VF má také „nevšední zájem o postavy tyranů a motiv občanské války“. Pokud jde o Médeu, ta v římském eposu „nebudí sympatie, ruce má nasáklé krví a je budoucí pohromou pro své příbuzné“. VF zdůrazňuje „Médeiny čarodějnické schopnosti“, kdežto AR „byl ke své hrdince

shovívavější ... v jeho díle dominuje mladá, naivní dívka, jež postupně upadá do osidel lásky“. Souhrnně I. Radová konstatuje, že „ačkoliv se VF snažil psát jiný epos než jeho předchůdce, ke konci jako by byl unaven a častěji než dříve se opírá o témata, která nalezl u AR“. Uznává ale, že „římský básník nepodleh v boji se svým vzorem“ a že vytvořil dílo, které má své nesporné kvality.

Jen na okraj poznamenávám, že v práci zůstalo několik nedopatření: na s. 15 – „každý z římských literátů 2. stol. př. n. l.“ – jistě jsou míněni básníci 1. stol. př. n. l.; v tabulce na s. 17 není uveden Tiberius; na s. 26, ve v. I 107-111, nejde o Herkulův příchod do Kolchidy. Catullus není prvním římským básníkem, který spojuje Argó s první plavbou (pozn. 36), to udělal už Q. Ennius, veden Eurípidem. V přehledu na s. 137 je v 10. ř. chybně uvedena VIII. kniha místo I.

Úkol, který si autorka zvolila, nebyl nikterak snadný. Obě srovnávaná díla, ačkoli se shodují žánrem a tématem, jsou velmi odlišná a zdaleka nejde jen o jazyk nebo rozsah (ostatně v počtu veršů příliš velký rozdíl není). Daleko podstatnější rozdíly jsou dány dobou vzniku, literární tradicí a záměrem obou tvůrců. (I když v případě Valeria Flakka zůstává kvůli neúplnosti díla bohužel zčásti na úrovni hypotéz.) Autorka však již v úvodu (s. 9n.) upozornila na to, že jedním z aspektů jejího zkoumání bude sice „vliv epické tradice na oba básníky“, ale že ponechá stranou „konkrétní vliv Homérův na Apollónia Rhodského a Vergiliův na Valeria Flakka, neboť těmto problémům bylo již věnováno mnoho prostoru“. Této koncepci se pak také až úzkostlivě držela. V případě Apollónia Rhodského je to přijatelné, neboť je pro tuto práci východiskem a kromě toho mu byla věnována úvodní kapitola. Domnívám se ale, že pokud jde o Valeria Flakka, byla by představa o jeho tvůrčí metodě bohatší, kdyby byl – byl i jen stručně – se svými římskými předchůdci (pokud je známe) průběžně porovnáván.

I. Radové se i přes omezení, které si sama stanovila, podařilo provést čtenáře oběma díly a seznámit ho s nejnápadnějšími rozdíly v postupech obou autorů. Je třeba vyzdvihnout, že předložila českému, především odbornému zájemci první rozsáhlejší práci o epické tvorbě významných autorů, navíc s tak atraktivním mytologickým příběhem. Jistě se nemusíme obávat, že by nenašla dostatek čtenářů.

Publikace je dobře vybavena přílohami – synoptickým přehledem nejdůležitějších událostí obou eposů, bibliografií, jmenným rejstříkem (s. 137-158). Pokud jde o bibliografii, neomezila se autorka pouze na uvedení prací, které sama cituje, ale podává výběr z nejdůležitějších titulů k tématu, což uživatel jistě ocení.

Eva Kuřáková (Praha)

Další konvertita 4. století

ANNE-MARIE TURCAN-VERKERK, *Un poète latin chrétien redécouvert: Latinius Pacatus Drepanius, panégyriste de Théodose*. Bruxelles 2003 (Collection Latomus 276), 194 s.

Nestává se tak často, abychom se nečekaně dozvěděli o změně náboženského smýšlení osobnosti známé z římské literatury a z dějin správy římského státu i o dokladu této *conversio*. Stalo se, že byla zatemněna patrně jen zbrklou interpretací v 16. století a zůstala skryta až donedávna. Onou osobností je Latinius Pacatus Drepanius,¹ galský rétor, který v létě r. 389 přednesl v Římě před senátem a v přítomnosti císaře Theodosia řeč oslavující jeho vítězství r. 388 nad uzurpátorem Maximem. Odměnou za chvalořeč, sepsanou velmi zdařile v duchu dobrých panegyriků a prozrazující tradicí osvědčené klasické vzdělání, byl prokonsulát v Africe r. 390. Potom spravoval Pacatus Drepanius na Theodosiově dvoře r. 393 jako *comes rerum privatarum / rei privatae* císařovu osobní pokladnu. Zatímco podle R. Hanslika² zemřel patrně nedlouho nato, nechává jej O. Seeck, byť s určitým váháním,³ žít ještě r. 397. Turcan-Verkerk pak soudí, že mohl být naživu o hodně déle, jak se dozvíme dále. Na základě Pacatova panegyriku nelze podle Hanslika rozhodnout, zda byl křesťan, či nikoli, ale jeho způsob myšlení a vyjadřování svědčí spíše pro pohanství. Editor souboru latinských panegyriků E. Galletier⁴ soudí, že panegyrista vyznával vágní monoteismus, a přiklání se tak k R. Pichonovi⁵ domnívajícímu se, že se Pacatus pohyboval na pomezí mezi oběma výše zmíněnými směry. Turcan-Verkerk, ač již ví o Pacatovi Drepaniovi mnohem více, nechce tvrdit s rozhodností, že by Drepaniovo smýšlení v době sepsání panegyriku bylo ještě pohanště, a zůstává u obezřetného konstatování jeho *ambiguité religieuse* (s. 131).

Nové svědectví o Pacatovi Drepaniovi nenalezla Turcan-Verkerk jen čistou náhodou. Jako badatelka Institut de recherche et d'histoire des textes (I.R.H.T.), který se zabývá studiem středověkých rukopisů a transmisí textů od antiky po renesanci, má za sebou několik publikací a v současné době zkoumá úlohu, jež připadla Lyonu při uchování a opisování latinských středo-

věkých rukopisů. Při zkoumání ausoniové rukopisné tradice, jíž se rovněž zabývá, narazila na rukopis Parisinus BNF lat. 7558 (dále rukopis 7558) z druhé čtvrtiny 9. stol., obsahující mimo jiné i báseň, jíž předcházejí slova *Incipit versus Drepani De cereo paschali*. Zjistila přitom, že její druhý editor Georgius Fabricius v antologii křesťanské poezie vydané v Basileji r. 1562⁶ obdařil jejího autora jménem Drepanius Florus,⁷ zatímco předchozí editor útlejší antologie a první editor básně Guillaume Morel v r. 1560⁸ ještě pokládal Drepania za významného současníka Ausoniova, jak vyplývá z jeho předmluvy adresované arcibiskupovi v Tours: *quamquam non dubitem Pontii Paulini quaedam esse, et Drepanii unum epigramma dicatur, virorum magno Ausonio notissimorum et laudatissimorum*.

Na okolnost, že Morel zařadil Drepania chronologicky zcela náležitě, autorka čtenáře (s. 15) výslovně neupozorňuje, zřejmě proto, že o této záležitosti informovala v prvním sdělení o svém zjištění, které však nemusí mít každý čtenář této knihy po ruce.⁹

Historii rukopisu 7558, v němž se verše Pacata Drepania dochovaly, probádala Turcan-Verkerk zevrubně v první části svého díla *La transmission du De cereo paschali* (s. 14-69). Probrala zde detailně nejen osudy tohoto rukopisu, ale i jeho vztah k rukopisům těch autorů, jejichž díla se v něm dochovala, především k rukopisné tradici Ausoniova díla i poezie Paulina z Noly, takže další editoři těchto děl budou moci přihlížet k jejím zjištěním při řešení některých stále sporných otázek v této oblasti. Zúročila při tom svá předchozí studia rukopisů s Ausoniovým dílem, jejichž výsledky už uveřejnila,¹⁰ i pokračující, jejichž dílčí výsledky probleskují již v této knize a které budou publikovány později. Podrobnými šetřeními a bystrými kombinacemi odhalila, že rukopis 7558 je produktem čilé opisovačské aktivity v Lyonu ve druhé čtvrtině nebo v polovině 9. stol. Jestliže se tedy v tomto rukopise objevují pozdněantická prozaická a poetická díla, a to jak anonymní, tak známých autorů, zejména některé básně Ausoniovy a Paulinovy, neudivuje podle Turcan-Verkerk, že se mezi ně dostala i báseň Pacata Drepania. Z porovnávání histo-

⁶ *Poetarum veterum ecclesiasticorum opera christiana, et operum reliquiae atque fragmenta...*, Basileae 1562.

⁷ To proto, že báseň byla v rukopise v sousedství básní Flora, lyonského teologa a básníka z konce 8. stol., který zemřel kolem r. 860.

⁸ CL. MARII VICTORIS MASSILIENSIS *ΑΛΗΘΕΙΑΣ* etc., Parisiis 1560 apud Guil. Morelium.

⁹ První informaci podala ve studii: *Un fantôme et un revenant: Drepanius Florus et Latinius Pacatus*, *Helmantica* 50, 1999, s. 711-742. Tam jsou také zevrubně popsány velké zmatky související s fabrikací jména Drepanius Florus.

¹⁰ *L'Ausone de Iacopo Sannazaro: un ancien témoin passé inaperçu*, *IMU* 43, 2002, s. 231-312.

¹ R. HANSLIK, *RE* 18, 1942, s. 2058, jej nazývá Latinus Pacatus Drepanius, v *Prosopography of Late Latin Empire*, 272, má praenomen podobu Latinius. Vzhledem k tomu, že jméno je vždy ve formě genitivu Latini, nelze spornou záležitost rozhodnout.

² R. HANSLIK, *ibidem*.

³ *Q. Aurelii Symmachi quae supersunt*, Berolini 1883, s. CXCI. Do toho roku Seeck datuje – s otázkami – jeden ze Symmachových dopisů Pacatovi.

⁴ *Panegyriques Latins*, III, texte établi et traduit par E. GALLETIER, Paris 1955, s. 50.

⁵ *Derniers écrivains profanes. Les panégyristes – Ausone – le Querolus – Rutilius Namatianus*, Paris 1906, s. 147.

rie rukopisu 7558, užívaného editory jak Ausoniova díla, tak díla Paulina z Noly,¹¹ s hlavním Ausoniovým a Paulinovým rukopisem Codex UB Leidensis Vossianus lat. F 111 z 9. stol. V¹² a s dalšími zdroji vyplývá, že rukopis 7558 je méně uspokojivý, že je blízký rukopisu V, ale že jeho zdroj je starší než rukopis Vossianus.¹³ Báseň Pacata Drepania byla podle ní zřejmě součástí tohoto staršího rukopisu, který se dostal do Lyonu z Hispánie.¹⁴ Podle hypotézy Turcan-Verkerk sáhli Lyonští v 9. stol. k jinému rukopisu než V právě proto, že představoval starší tradici. Argumenty potvrzující tuto hypotézu autorka již publikovala, proto je neopakuje.¹⁵ Rukopis V byl v době Florova působení chován v Lyonu a jeho prezence je v benediktinském opatství Île-Barbe, 6 km sev. od Lyonu, doložena také v polovině 16. stol., takže se zdá, že tato kolekce s pozdněantickými autory působícími v jižní Galii zůstala spjata se svou původní geografickou oblastí.¹⁶

Po složitých, ale důležitých otázkách rukopisných se Turcan-Verkerk věnuje Pacatovi Drepaniovi, který podle ní nebyl, jak se doposud často soudí, Ausoniovým kolegou, nýbrž – jak autorka dovozuje – jeho žákem, stejně jako Paulinus z Noly.¹⁷ Pacatovi Drepaniovi věnoval básník druhou, definitivní verzi *Technopaegnia*, kdežto první verzi zaslal oběma svým zmíněným žákům. Takto řeší problém, jenž je spojen s tím, že na jednom a též místě je v rukopisné třídě Z oslovován Paulinus a v rukopise V Pacatus. Podle Turcan-Verkerk byl Pacatus Drepanius také editorem Ausoniových básní, nikoliv –

¹¹ Detailnějším popisem rukopisu se však badatelka v této publikaci nezabývá a odkazuje na příslušná kritická vydání.

¹² Autorka ohlašuje svou novou studii o rukopisné tradici Ausoniova díla, v níž hodlá znovu hodnotit charakter rukopisu Vossianus V.

¹³ Rukopis V obsahuje na rozdíl od jiné významné rukopisné rodiny Ausoniova díla Z také Ausoniovu a Paulinovu korespondenci z let 389-393/4, takže nemůže mít mladší základ než 393/4, neobsahuje však např. dílka erotická (je tedy svým způsobem „cenzurovaný“) a Ausoniovo dílo je v něm uspořádáno podle žánrů.

¹⁴ V rukopisu 7558 jsou v části zahrnující pozdněantické texty patrné dva typy chyb, z nichž jeden ukazuje na etapu kolem 9. stol. a druhý na starší etapu, na rukopis psaný vizigótskou kurzívou nebo písmem jí blízkým. Do starší etapy patří z hlediska historie rukopisné tradice i báseň Pacata Drepania.

¹⁵ *L'Ausone de Iacopo Sannazaro: un ancien témoin passé inaperçu* (viz zde pozn. 10).

¹⁶ Toto sepětí autorka potvrzuje velmi pravděpodobnou hypotézou o existenci dalšího rukopisu @, jenž je blízký rukopisu V(ossianus), byl rovněž v opatství Île-Barbe a *Technopaegnia* je v něm věnováno Pacatovi Drepaniovi.

¹⁷ Turcan-Verkerk upozorňuje, že takový byl i názor Ausoniova editora z r. 1580 E. Vineta, který byl vytlačen pozdějším tvrzením o Drepaniovi, Ausoniovu kolegovi. Ještě v. Harnack (např. v článku uvedeném zde, pozn. 25), s. 280, zastával názor, že Pacatus byl Ausoniovým žákem.

jak dokazoval F. Della Corte – Paulinus z Pelly, Ausoniův vnuk, či Ausoniův syn Hesperius. Z hypotéz, které se v této oblasti objevily, se jeví autorčiny přijatelnějšími. Vychází ze způsobu Ausoniovy charakteristiky Drepania Pacata nejen jako posuzovatele a kritika, nýbrž téměř jako „editora“¹⁸ a zejména z okolnosti, že z Pacatovy básně i z jeho panegyriku lze usuzovat na to, že zná právě ta díla, která jsou v rukopisné tradici představována rukopisem V(ossianus).

V druhé části knihy *Pacatus Drepanius, chrétien et poète* (s. 71-148) je vydán text básně¹⁹ a její francouzský překlad v próze a předloženy četné paralely u jiných básníků, které jsou následně vyhodnoceny.²⁰ Pro časové zařazení jsou důležité styčné body s básníkem Claudiem Claudianem (369?-404?), na jejichž základě s přihlédnutím k dalším okolnostem Turcan-Verkerk pak navrhuje dataci vzniku díla.

Způsob, jak autorka argumenty podává, nepůsobí zprvu příliš přesvědčivě, protože dva stejné hemistichy u obou autorů nemusejí dokazovat „přímou závislost“: Pacatus, *De cereo paschali* 7: *lucis noctisque vices* – Claudianus, *In Rufinum* 1,6: *et lucis noctisque vices*. Pokud nevezmeme v úvahu podobnou tematiku, jíž je chod a řád světa a jeho řízení, mohlo by spíše jít jen o spojení, jemuž je vzdáleně podobné i Statiovo *Theb.* 4, 282: *Hi lucis stupuisse vices noctisque feruntur*. Průkaznější se uvedená paralela stává poté, co se autorka zmiňuje – na základě dřívější literatury²¹ – o Claudianově znalosti

¹⁸ Zejména v *Ludus septem sapientum* (sic!) I.

¹⁹ Vedle rukopisu 7558 je použito vydání Morelovo z r. 1560 a edice básně v *MGH, Poetae*, 2, 1884, pořízená E. Dümmlerem. Srov. také *Die handschriftliche Ueberlieferung der lateinischen Dichtungen aus der Zeit der Karolinger*, II, in: NA 4, 1879, s. 299-301.

²⁰ Paralely jsou vyhledány podle *Poesis. CD-ROM dei testi della poesia latina*, a cura di P. MASTANDREA e L. TESAROLO, Bologna 1995. Jde tedy přitom především o výrazné paralely slovní a nemohly tu být zaznamenány i některé myšlenkové. Z nich lze zmínit tuto paralelu: *Gaudent profecto perpetuo divina motu et iugi agitatione se vegetat aeternitas* (*Paneg.* 2[12],10,1) a *Paneg.* 11[3],2: *Profecto enim non patitur hoc (sc. acquiescere) caelestis ille vestri generis conditor vel parens. Nam primum omnium, quidquid immortale est, stare nescit sempiterno motu se servat aeternitas*. Srovnání obou míst podtrhne blízkost panegyriku na Theodosia a veršů *De cereo paschali* i Ausoniových, na niž právě Turcan-Verkerk ukazuje: *Alme deus rerum, caeli custodia, cuius / legibus aeternis vertigine concita iugi / volvitur inmensi socialis machina mundi / [...]*; AUSONIUS, *Ecl.* 13,8,3: *quos indefessa volvens vertigine mundus*.

²¹ Autorka odkazuje na O. KEHDINGA, *De panegyricis latinis capita quattuor*, Diss., Marburg 1899, a na H. L. LEVY, *Claudians' in Rufinum. An Exegetical Commentary*, Princeton 1971. Kehding, kterého neměla autorka možnost vidět, uvádí paralely mezi panegyrikem Pacata Drepania i dalšími Claudianovými básnickými díly než jen *Invektivou proti Rufinovi*.

Pacatova panegyriku v díle *In Rufinum*.²² Protože básnická invektiva *In Rufinum* je z let 396/7 a panegyrik z r. 389, lze datovat báseň Drepania Pacata do tohoto období a na základě dalších zpřesnění pak mezi roky 393-396.

V básni nejsou paralely biblické, zato je tu patrna klasická erudice Pacata Drepania (oblíba Vergilia, Lucretia, ale i Stata a Manilia), četné jsou paralely s díly básníků téže generace, do níž Pacatus patřil, a z téže geografické oblasti, zejména výrazné jsou styčné body s Ausoniem. Turcan-Verkerk přifazuje Pacatovy verše k provinciální aristokratické literatuře Theodosiovy doby a zdůrazňuje, že jejich tvůrce sdílí estetické i religiózní hodnoty prostředí, v němž se pohyboval. Nezačleňuje je však do žánru *laus cerei*,²³ i když s ním mají společné rysy, poněvadž postrádají hlavní prvky oslavy velikonoční svíce, ale pokládá je za evokaci úvodní ceremonie k velikonoční vigílii. Jsou tu zřetelné analogické rysy s ibernským ritem známým z Toleda, doloženým sice v pozdější verzi, v níž jsou však rozeznatelná starší strata, takže proto lze tuto verzi použít jako základ ke srovnání s básní *De cereo paschali*.

Kromě liturgických stránek básně zajímají autorku i otázky věroučné. Báseň je podle ní svědectvím ne-li jeho priscillianismu, pak tedy věroučného kolísání a pohybování se na hranici heterodoxie, zejména pokud se týká dogmatu sv. Trojice.

Velmi blízký vztah Pacata Drepania k priscillianistům je znám z jeho *Panegyriku na císaře Theodosia*. Zde na velmi angažovaném místě (*Paneg.* 2 [12], 29), ilustrujícím touhu Theodosiova protivníka, vzdorocísaře Maxima, po majetku a penězích spojenou s krvavou krutostí, se jich ujímá a s rozhořčením napadá jejich pronásledovatele – nejen Maxima, nýbrž, a to v první řadě, biskupy – pro krutý a krvavý zásah vůči nim.²⁴ Připomíná tu usmrcení manželky známého rétora Attia Tirona Delphidia, jemuž Ausonius věnoval vzpomínku v *Commemoratio professorum Burdigalensium* a k němuž měl Drepanius Pacatus nepochybně také blízký vztah. V každém případě podle Turcan-

²² Mnohem volnější a snad i zbytečně je autorkou uváděná paralela Drepanius Pacatus 9nn.: *Te terra et quicquid terras ambitque legitque / Te freta, te curvis errantia flumina ripis / Te properi fontes, te iussae stare paludes / [...] Pro se quisque tremunt* (týká se oceánu) – Claudianus, *De IV cons. Honor.*, 284nn.: *Nonne vides, operum quo se pulcherrimus ille / Mundus amore ligat, nec vi connexa per aevum / Conspirant elementa sibi? quod limite Phoebus / Contentus medio, contentus litore pontus? / Et qui perpetuo terras ambitque vehitque / Nec premat incumbens, oneri nec cesserit aer?* Tyto rozdíly autorka nepovažuje v dané souvislosti za důležité.

²³ Název básně je pozdější a zavádějící.

²⁴ C. E. V. NIXON – B. S. RODGERS, *In Praise of Later Roman Emperors*. The Introduction, Translation and Historical Commentary with the Latin Text of R. A. Mynors. Berkeley – Los Angeles – Oxford 1994, s. 487n.; B. MOUCHOVÁ, *Das Bild des Usurpators in der Preisrede des Pacatus*, Graecolatina Pragensia 19, s. 66.

Verkerk v tomto směru jak panegyrik, tak báseň Pacata Drepania vykazují souznění.

Místem, kde měl asketismus hlásající priscillianismus svou základnu, byla Hispánie. Tam se odebral a pobyl – není vyloučeno, že právě v souvislosti s tímto asketickým hnutím – Paulinus z Noly. V souvislosti s tím i s mlčením pramenů o Pacatovi Drepaniovi po r. 393 Turcan-Verkerk odvážně spekuluje (vysokou hypotetičnost však sama přiznává), že Pacatus mohl trávit jistou dobu jako někdejší Paulinův spolužák a možný přívrženec priscillianistů také v Hispánii.

Mlčení o Drepaniovi po roce 393 se prolomilo. Turcan-Verkerk však spojuje s Drepaniem Pacatem kromě toho i fragmenty traktátu *Contra Porphyrium* datované asi do roku 410. Na toto autorství usuzoval již v r. 1921 A. v. Harnack,²⁵ ale jeho názor odmítl W. Bährens,²⁶ v první řadě zřejmě proto, že nepokládal Harnackovu domněnku o Pacatově křesťanství za průkaznou. Vzhledem k novým okolnostem bude zapotřebí se vrátit znovu k výsledkům Harnackova článku ještě důkladněji, než mohla autorka učinit v této knize. Harnack také usoudil, že známá *Epistula de obitu Paulini* jinak neznámého Urania z r. 431 je adresována tomuto Pacatovi a Turcan-Verkerk mu dává za pravdu.²⁷

Bližší vysvětlení však zasluhuje charakter Uraniova dopisu *De obitu*. Z úvodních slov dopisu je zřejmé, že jistý Pacatus požádal Urania, aby mu podal zprávu o Paulinově smrti (*ut tibi obitum S. Paulini fideliter referam; epist.* 1). Zaslal mu svébytný nekrolog *De obitu* zahrnující nejen vylíčení smrti, ale obsahující i shrnutí důležitých životních zásad a postojů i rámcových životopisných údajů. Potřeboval by tak blízký někdejší přítel k sepsání životopisu ve verších (*qui vitam eius versibus illustrare disponis, dicendi materiam subministrant*) tento typ díla? Jistěže je možné, že Uraniova odpověď mohla být pojata obecněji a koncipována i pro širší okruh zájemců. Tuto otázku si autorka však nepoložila a neřešila ji, ačkoliv by měla být zodpovězena.

²⁵ *Neue Fragmente des Werks des Porphyrius gegen die Christen. Die Pseudo-Polycarpiana und die Schrift des Rhetors Pacatus gegen Porphyrius*, in: Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1921, s. 266-284; *Nachträge zur Abhandlung „Neue Fragmente des Werks des Porphyrius gegen die Christen“*, ibidem, s. 834-835.

²⁶ *Pacatus*, Hermes 56, 1921, s. 443-445. Turcan-Verkerk vyvrací některá Bährensova tvrzení, ale nezabývá se jeho první námitkou, která se týká způsobu vyjadřování, jenž je podle něho zcela odlišný. Vzhledem ke krátkosti fragmentů je to sice úkol velmi obtížný, ale Bährensova námitka měla být vzata v potaz.

²⁷ V tomto případě vyvrací Turcan-Verkerk námitky Bährensovy, *l. c.* (viz předchozí pozn.), s. 445, přesvědčivě.

Nelze také popřít, že v poslední části díla je dosti (velmi zajímavých) hypotéz, které však potřebují další potvrzení. Vzhledem k tomu, že se autorka zabývá jak středověkou latinskou literaturou, tak historií středověkých knihoven, není vyloučeno, že je nalezne při dalším zkoumání rukopisů. Směr svého dalšího bádání naznačuje v obrysech, někdy až chvatně, v epilogu. Ukazuje tu, že je třeba zkoumat anonymní básně z theodosiovské doby v rukopise 7558, některé básně připisované Florovi a také *Laus sancti Iohannis* připisovanou Paulinovi z Noly, u níž, jak soudí, nejsou ani vnější ani obsahové důvody spojovat ji výhradně s biskupem z Noly, spíše naopak, a končí otázkou (jak jinak?), zda *carmen Laus sancti Iohannis* není také dílem Drepania Pacata.

Nyní je především na této badatelce samé a na dalších badatelích, aby zejména její odvážnější hypotézy potvrdili, nebo vyvrátili. Vlastní jádro práce Turcan-Verkerk je však velmi cenné s řadou námětů k diskusi a je dokladem toho, že projekt soustavného studia transmise rukopisů přináší nové poznatky kulturněhistorické i literárněvědné. Kniha je navíc napsána velmi poutavě.

Bohumila Mouchová (Praha)

JANA KEPARTOVÁ, *Římané a Evropa. Antické dědictví v evropské kultuře*. Praha: Karolinum 2005, 298 s.

Recenzovaná publikace Jany Kepartové je podstatným přepracováním jejích předcházejících skript *Orbis Romanus et Latinus* (Praha 1997). Podnětem k jejich vydání byly jak potřeby kurzu *Základy humanitního vzdělání*, připravujícího zájemce k přijímacím zkouškám na vysokou školu, tak vlastní autorka výuka latiny pro studenty historie na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy. Další zkušenosti získané z několikaletého užívání starší příručky vysokoškolskými studenty humanitního zaměření se odrazily v jejím rozšíření, v osamostatnění některých původních podkapitol a také v doplnění nové literatury a dalších informačních zdrojů.

První části práce předchází velmi užitečná kapitola o latinském gramatickém názvosloví (s. 15-21), s nímž se setkávají na pedagogických i filozofických fakultách téměř všichni studenti. Ze své praxe vím, že především studenti nefilologických oborů nejsou ze středních škol příliš dobře připraveni na jeho užívání. Toto konstatování se týká nejen výkladu v seminářích latiny, ale i řecké a latinské terminologie používané ve výuce dějin starověku.

Většina kapitol zhruba první poloviny textu (s. 23-160) je členěna na dvě podkapitoly. První vždy podává ucelené stručné objasnění základních fakt z oborů souvisejících s přínosem Římanů pozdějším dějinným obdobím – latinský jazyk (význam latiny, její charakteristika a vývoj, používání latiny

a řečtiny v nové době), římský kalendář, náboženství, literatura, divadlo, řečnictví, historiografie, právo, filozofie, výtvarné umění, stavitelství, hudba.

Druhá podkapitola zmiňuje u každého oboru jeho recepci v evropském prostředí, vypráví o „druhém životě“ římské kultury od středověku až po současnost. Vzhledem k českým uživatelům příručky nepřekvapí úzká vazba na příklady z českého prostředí, kde je pozornost věnována hlavně Praze, sporadicky i ostatním končinám naší republiky. Zbývající kapitoly se zabývají latinskými číslovkami a číslicemi a nově také latinskými nápisy a jejich recepcí. Zde se výrazně projevila užší specializace J. Kepartové a její snaha vytvářet postupně za pomoci studentů databázi latinsky psaných napsů v ČR.

Poslední, doposud nezmíněnou a zároveň nejobsáhlejší kapitolu učebnice tvoří výklad o základních latinských slovnících a příručkách. Ve srovnání s původním vydáním byly navíc do textu přidány latinské slovníky německé, anglické, italské, francouzské a španělské, edice a elektronizace textů antických autorů, výběr z cizojazyčných encyklopedií, kulturních slovníků a souborných prací, světová bibliografie, zahraniční časopisy o antice a latině a muzejní sbírky v našich zemích, které bych však spíše zařadila ke kapitole o výtvarném umění.

Tato šestá kapitola výrazně usnadňuje vyhledávání základních slovníků a literatury ke studiu. Její význam umocňuje i zařazení odkazů na nová informační média využívaná již běžně i klasickými filology a historiky starověku, tj. na elektronické zdroje. Doporučená literatura a internetové stránky zahraniční proveniencí jsou zařazeny i na závěr každé kapitoly. Při dalším vydání publikace bych se přiklábila k doplnění i o elektronické zdroje vytvářené českými autory.

K oživení publikace přispívají četné citace dobových latinských textů podané vždy s překladem autorky nebo jiných českých překladatelů. Většina textů působí jako dosti obtížný překladatelský orišek a jsou zařazeny spíše se zámyslem vystihnout podstatu a význam jednotlivých oborů. K procvičení a upevnění probírané látky napomáhají úkoly soustředující se na důležité osobnosti antického světa a jejich díla a na vysvětlení pojmů pocházejících z latiny a latinských úsloví.

V první části textu navrhuji doplnit výklad o užívaných titulech o vysvětlení titulu PhDr. a rozšířit pojednání o titulech získávaných po absolvování doktorského studia i na jiné fakulty než pouze filozofické (s. 54). V oddílu *Překlady antických děl do češtiny* (s. 81-85) lze uvést ještě činnost Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty a Centra biblických studií a jejich edice. Výběrovou bibliografií encyklopedií, kulturních slovníků a souborných prací bych doplnila o archeologické příručky (s. 86-87). *Bibliografie řeckých a latinských studií v Československu* vydaná v roce 1993 pokrývá produkci za léta 1990-1992, nikoliv za léta 1989-1993 (s. 90).

I když se publikace jmenuje *Římané a Evropa*, její podtitul naznačuje, že neopomíjí ani podíl Řeků na formování římské kultury a zprostředkování řeckého dědictví, v podobě transformované Římány, pozdějším civilizacím. Uvedené tvrzení platí zejména o druhé části knihy, o nově zařazeném anotovaném rejstříku antických jmen vyskytujících se v jednotlivých kapitolách, který sestavil Aleš Keparť (s. 192-282). Jde vlastně o abecedně řazený přehled významných postav antické (tj. převážně řecké) mytologie, antických bohů, důležitých osobností historie a význačných představitelů oborů, v nichž Římané obohatili Evropu.

Velmi užitečnou a v českém vědeckém prostředí novátorskou součástí jednotlivých hesel rejstříku se stal odkaz na pozdější „osudy“ nositelů slavných antických jmen ve světě výtvarného umění, literatury, hudby, divadla, baletu, ojedinele i filmu, astronomie a lékařství. Každý čtenář se tak může bez složitěho vyhledávání v mnoha cizojazyčných encyklopediích poučit o využití antických motivů dalšími generacemi vzdělanců.

Práce je také rozšířena o seznam římských císařů (s. 168-170) a přehled římských dějin v datech, s přihlédnutím ke kultuře (s. 171-191). Další přílohy tvoří latinská znění a české překlady magisterské sponze, bakalářského diplomu a magisterského diplomu s vyznamenáním předávaných na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy (s. 161-167).

J. Keparťová v úvodu své publikace píše, že klade důraz „[...] spíše na antické tradice a recepci antiky než na přehledné antické kulturní dějiny, které jsou dostupné v mnoha jiných dílech“ (s. 12). Kniha *Římané a Evropa* však podává nejen přehled jednotlivých oblastí, v nichž vnímáme náš vztah k antice, ale zároveň poskytuje první vhled do problematiky antické kultury. Je tak výbornou pomůckou pro velmi široké spektrum uživatelů. Ptáme-li se totiž, jaký smysl má dnes studium latiny a studium antických dějin, většina laické veřejnosti zřejmě poukáže právě na kulturní dědictví Řeků a Římanů a jeho životaschopnost v pozdějších dobách. V antice, nebo i dříve, začínají dějiny všech důležitých disciplín a mají zde své kořeny významné historické jevy a procesy.

Učební text může posloužit i různým typům středních a vysokých škol jako vhodný doplněk pro výuku římských a středověkých reálií či dějin kultury. Lze ho využít i jako přehledný úvod do studia klasické filologie a dějin antického starověku. Tento typ učební pomůcky, tak oblíbený zejména u našich německých sousedů, doposud postrádal prezentaci novějších informací, neboť četné údaje zatím posledního, třetího vydání skript Radislava Hoška a Václava Marka *Úvod do studia latiny* (Praha 1977) jsou již zastaralé.

Ivana Koucká (Olomouc)

ROGER COLLINS, *Evropa raného středověku 300-1000*. Přeložil kolektiv autorů. Praha: Vyšehrad 2005, 479 s.

Publikace *Early Medieval Europe 300-1000* vznikala, jak autor vysvětluje v předmluvě, již od roku 1974. Dostávala svůj tvar postupně, na základě autorových přednášek na univerzitách v Liverpoolu a Bathu. Vydána byla v roce 1991 a o sedm let později se k ní autor (který nyní působí na edinburghské univerzitě) vrátil, aby ji zrevidoval podle nových poznatků historiografie. Z tohoto druhého vydání (z roku 1999) byl pořízen i český překlad.

Publikace má bohužel dvě odlišné stránky, jež je třeba hodnotit odděleně: samotný obsah a jeho překlad do češtiny. Začneme tím horším. Překladatelů bylo na tuto práci celkem šest. Přesto – nebo snad právě proto – neodvedli dobrou práci. Mají na svědomí řadu hloupých a zbytečných chyb. Poslední strana knihy (s. 479) obsahuje nenápadnou poznámku v tom smyslu, že překladatelé a redakce se při ověřování českých podob uváděných jmen opírali o několik odborných publikací. Pokud to skutečně činili, pak jim zřejmě tyto odborné publikace ne vždy dokázaly pomoci. Pak ovšem překladatelům nezbylo než se spolehnout na věrný překlad z angličtiny. Není divu, že na s. 107 je historik Marcellinus Comes označen jako hrabě (bezpochyby poslušný překlad nevhodně použitého anglického *count*). Také některá jména jsou ponechána v původní anglické podobě (císař Gallien místo Gallienus, s. 33). Pro hlavní město východořímské říše lze kromě počestlého Konstantinopol též používat název Konstantinopolis (nebo snad i Constantinopolis či Konstantinúpolis), ale určitě ne Konstantinopole (s. 95); tuto novou formu překladatel zjevně vyrobil z anglického Constantinople. Právě tak je pravděpodobné, že Římská říše získala své nesprávné velké písmeno z anglického „the Roman Empire“.

Je třeba se na chvíli zastavit také u stylu. Na jedné straně je třeba vyzdvihnout jeho lehkost a živost, neboť dělá knížku čtivou; ostatně kniha vznikla na základě přednášek. Překladatelům – a někde zřejmě ani autorovi samotnému – se ovšem nepodařilo některé formulace dostatečně dobře zvládnout. Aëtius „byl nucen rychle zvrátit svou politiku“ (s. 106), Marcianus „vypudil přední osobnosti režimu Theodosia II.“ (s. 105) a císař Decius a jeho nejstarší syn byli „zabiti při katastrofální bitvě s Góty“ (s. 32). Konverze Visigótů, Ostrogótů a Franků na s. 236 stěžejí probíhala na „obřadném běžícím pásu“ (a když už jsme u toho, sotva na začátku čtvrtého století) a také není jasné, co je to „šakalí příslib“, který dali na s. 131 Burgundi Frankům ohledně vojenské pomoci proti Visigótům v roce 507.

To nás přivádí k obsahové stránce. Zde je třeba vytknout řadu věcí, které se vesměs týkají pozdní antiky (a prozrazují, že autor je medievista). Je zavádějící říci, že císař Philippus (spíše než Filip) „uzmul“ vládu Gordianovi III., neboť ho dal prostě zavraždit (s. 29). Gordianus tehdy také nebyl „dosud ne-

dospělý“ – podle Héródiana mu bylo v čase, kdy převzal vládu po smrti Maximina Thráka (238), „kolem třinácti let“ (*peri eté pú gegonós triskaideka*); a protože zemřel v roce 244, dožil se pravděpodobně devatenácti. Tvrzení, že na střetnutí s Góty u Hadrianopole v roce 378 táhlo 40 000 římských vojáků (s. 76), je dnes už překonané; polovina tohoto počtu je rozumnější odhad. Je přinejmenším nešťastné tvrdit, že Aetiův otec byl vrchním velitelem jezdeckta v Galii, když pozdněřímská vojenská hodnost *magister equitum* (v tomto případě *per Gallias*) znamenala prostě generálskou hodnost s celoříšskou nebo regionální pravomocí, avšak neomezenou, pokud jde o druh zbraní (s. 103). Panuje konsensus ohledně toho, že Gildasovo historické dílo nese název *De excidio et conquestu Britanniae*, a nikoliv *De excidio Brittonum* (s. 184). Ve výkladu o době císaře Konstancia II. (na s. 63) je řeč o tajném státním agentovi, Španělovi Pavlovi „ze Řetězu“. Nechme teď stranou problematiku počestování jmen římských císařů i otázku, zda je tu na místě použití moderního jména Pavel a také to, že španělská národnost je zde anachronismus; podstatné však je, že podle Ammiana měl jeden z podřízených císaře Constantia II., *notarius* Paulus, přezdívku *Catena* (řetěz); nebyl tedy tajný státní agent (*agens in rebus*), ale pouhý úředník, a pokud jde o přezdívku, můžeme bezpečně říci, že chyba v tomto případě není na straně překladatele, ale na straně autora. A tak by bylo možno pokračovat dále.

Poznámkový aparát v závěru knihy je dosti bohatý; autor se v něm kromě antických a středověkých pramenů odvolává také na mnoho autorů sekundární literatury, byť především anglosaské provenience a pocházejících ponejvíce z šedesátých až osmdesátých let minulého století. Také zde jsou chyby; jména antických autorů jsou většinou ponechána v anglickém znění (Ambrose, Bede, Paul the Deacon; jednou Gregory of the Tours (sic!), jinde Gregory of Tours a opět jinde Řehoř z Toursu). Řecký historik Héródianus (zde jako „Herodian“) jistě nenapsal „Basileas Historias“, ale název jeho díla je *Héródianův téz meta Markon basileiás historía*, případně *Ab excessu divi Marci* (pozn. 3, s. 393). Stejnou vadou trpí jinak impozantní seznam pramenů a literatury (ta je vhodně strukturována podle kapitol), zatímco rejstřík má už kupodivu podoby jmen správně.

Navzdory všem uvedeným i nezmiňným chybám a vadám je publikace nesmírně cenné dílo, jehož vydání bylo už dávno naléhavě zapotřebí. Knih o raném středověku nebo pozdní antice je dosud velmi málo a publikace, která by tato dvě období shrnovala, neexistovala v české podobě žádná. Přestože Collins jako medievista vidí řadu věcí z pozdní antiky zkráceně nebo povrchně, svým pohledem zpět až do doby Diocletianovy ukazuje, že k tématu vzniku Evropy jako sociálně-kulturního celku přistoupil s plnou vážností a zodpovědností; a výsledkem je knížka, kterou by měl znát každý student historie.

Stanislav Doležal (České Budějovice)

EDUARD DROBERJAR, *Věk barbarů. České země a stěhování národů z pohledu archeologie*. Praha: Paseka 2005, 260 s.

Kdykoli historik hodnotí historickou publikaci napsanou archeologem, je to vždy poněkud choulostivá situace; ale právě tak choulostivé je, když se archeolog pustí do psaní historické práce. Řečeno zpřímá: potíž s publikací Eduarda Droberjara *Věk barbarů* spočívá v tom, že se její autor pokoušel sedět na dvou židlích.

Vyjádřit to lze lapidárně: kdykoliv Droberjar popisuje archeologické nálezy na českém území, je zajímavý a přesvědčivý; pokud popisuje archeologické nálezy jinde ve střední Evropě, je přinejmenším věrohodný; ale kdykoli supluje práci historika, nebo se dokonce pustí do hypotéz, vrší chybu na chybu.

Několik ukázek: na s. 24 nalezneme následující tvrzení: „[...] sasánovská dynastie pod vládou Ardašira (224-241) utvořila mocný stát v podobě parthské neboli novoperské říše.“ Ve skutečnosti novoperská říše samozřejmě následovala až po parthské říši, s níž rozhodně nebyla totožná. Na téže straně se dočteme, že perský vládce Šápúr I. zvítězil nad Gordianem III.; ve skutečnosti se římské tažení proti Persii v letech 243-244 vyvíjelo dobře a zhatila je jen náhlá smrt mladého císaře; rozhodně nelze mluvit o porážce Římanů. Tentýž perský velkokráľ (jsme stále na s. 24) porazil a zajal roku 260 císaře Valeriana; to ano, ale rozhodně nelze tvrdit, že Valerianus zemřel „jako služebník“ perského vládce... Další hypotézou uváděnou jako fakt je to, že Arbogast dal zavraždit Valentiniana II. (na s. 29); je však mnohem pravděpodobnější, že Valentinianus spáchal sebevraždu. Nelze tvrdit, že Stilicho byl Germán (s. 29); byl pravděpodobně poloviční Germán. Co autor myslí na s. 32 tím, že Sebastianus „vykrvácel v bitvě u Adrianopole“ (ostatně správněji Hadrianopole)? Formulace, že kvádští vyslanci roku 375 „horlivě kritizovali“ císaře Valentiniana I., je velmi nešťastně zvolená (s. 32). Jak může autor tvrdit, že císař Valens uhořel v jakési venkovské chýši (s. 33)? Snadno: tento výmysl pozdějších křesťanských autorů byl vytvořen na základě jedné z Ammianových verzí Valentovy smrti a náležitě dramaticky přibarven. Rovněž nelze tvrdit, že Římané v bitvě u Hadrianopole utrpěli „obrovské ztráty“ (s. 33); spíše je pravda, že ona nešťastná bitva byla katastrofální vším možným, jen ne ztrátami římské armády. Je pochybné, zda se Herulové připravovali na svou „hlavní dějinnou úlohu“ ve 4. stol. n. l. (s. 36); tou si pravděpodobně už prošli v polovině 3. stol. n. l. Nelze tvrdit, že Ulfila zemřel v roce 383; přesnou informaci totiž nemáme a historikové se dnes většinou shodují na okolí roku 382 (s. 40). A je naprosto absurdní tvrdit, že poté co bylo v roce 381 definitivně odsouzeno ariánství, „ariáni uprchli do severních oblastí Balkánu. Tak se toto křesťanství dostalo ke Gótům“ (s. 40). Není pravda, že po smrti Valentiniana II. vypukl spor o nástupnictví (s. 52); a Eugenius nebyl poražen

u říčky Frigida, ale Frigidus (s. 52). Vizigótská (správněji visigótská) neboli tolosánská říše, založená roku 418, se původně nenacházela ve Španělsku, ale právě jen v Akvitánii (s. 76).

Dříve než jsme dospěli ke čtvrtině rozsahu knihy, zaznamenali jsme řadu vážných chyb. Knize by nepochybně prospěla spolupráce s historikem tohoto období; ale to by už nesměla být vydána. Také styl má daleko k dokonalosti a autorova čeština je někdy podivná; např. císař Elagabalus byl podle autora „zlotřilý“ (s. 24) a prétoriánský prefekt Rufinus je označen jako „krutý šplhavec“ (s. 47). Na druhé straně je třeba uznat, že kniha pokrývá archeologické nálezy celé Evropy období pozdní antiky a raného středověku. A znovu lze zopakovat, že stejně jako je autorovo líčení historie sledovaného období povrchní, nepřesné a s mnoha chybami, je jeho líčení archeologických objevů naopak detailní, přesné a fundované. Byla zmařena šance zasnout archeologii s historiografií.

Stanislav Doležal (České Budějovice)

GEOFFREY S. KIRK – JOHN E. RAVEN – MALCOLM SCHOFIELD, *Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty.* Přeložili FILIP KARFIK, PETR KOLEV a TOMÁŠ VÍTEK. Praha: OIKOYMENH 2004 (*Dějiny filosofie*, sv. 1), 663 s.

Překladem díla G. C. Kirk – J. E. Raven – M. Schofield, *The Presocratic Philosophers*, Cambridge, Univ. Press 1983² (dále KRS) se českému čtenáři zpřístupňuje kniha skutečně základní, která má přednosti dobré příručky v jasnosti, úspornosti a obsažnosti výkladu. I když odráží stav bádání své doby a ve značné části výkladu dokonce vlastně doby vydání díla G. C. Kirk – J. E. Raven, *The Presocratic Philosophers*, Cambridge, Univ. Press 1957 (dále KR), je její vydání v českém překladu na místě, protože stále poskytuje dobré východisko pro seznámení se s předsókratovskou filozofií a jejím tradičním výkladem. V poslední době vyšel také německý překlad, který pořídil Karlheinz Hülsner. Okolnost, že v KR/KRS nejsou zahrnuti do výkladu o předsókratovské filozofii sofisté, je pro její vydání jako prvního dílu řady *Dějiny filosofie* vcelku příhodná, protože výklad o sofistech je zahrnut do již vyšlého druhého dílu (Andreas Graeser, *Řecká filosofie klasického období*, Praha, OIKOYMENH 2000).

Knihy má své stavební a proporční zvláštnosti. Takovou specifičností, již se vyznačovalo již KR, je poměrně rozsáhlý výklad o „předchůdcích filozofické kosmogonie“. Tato kapitola byla v KRS ještě rozšířena zařazením výkladu o Alkmánovi a papyrech Derveni. Další výrazný rys, zastoupený rovněž již v KR, je dán představou, v úvodu zvyšlovněnou, že autoři, od nichž se

ze starověku málo nebo nic nezachovalo, vyžadují delší komentář než autoři, od nichž je více přímých zlomků. V soulase s touto zásadou je např. Thalétovi věnován stejný počet stran jako Parmenidovi. Nově učinili svérázné rozhodnutí až autoři KRS. Tři oddíly následující po kapitole o předchůdcích filozofické kosmogonie přeorganizovali tak, že se člení důsledně geograficky na filozofii „iónskou“ a západní, tedy *Iónští myslitelé, Filosofie na Západě a Iónská odpověď*. Tak je Empedoklés zařazen do druhého oddílu za Parmenida a Zénóna, kdežto Melissos za Anaxagoru pod *Iónskou odpověď*, tj. odpověď na eleatskou metafysiku a argumentaci.

První oddíl o íónských myslitelích, který stejně jako úvodní partie revidoval pro druhé vydání G. S. Kirk, obsahuje v podstatě výklad podaný v KR, jen s malými změnami. Přesto může toto zpracování poskytnout užitečný základ pro vyrovnání se s novým interpretačním úsilím. U Hérakleita, kde byl rozšířen jen protiplatónský výklad o řece a plynutí, překvapí zvláště v kontrastu se směřováním novější literatury téměř výhradní zaměření na procesy přírodní a uspořádání univerza a upozadění myšlenek týkajících se lidského života a poznání. Projevuje se to jak ve výběru zlomků, tak v jejich interpretaci. Zlomek B 45 o nezměrnosti duše se podle KRS vztahuje k duši jako reprezentativní části kosmického ohně (s. 264, tematicky i formulačně související zl. B 115 o seberozející schopnosti logu v duši není zmíněn), ke zlomku B 43 „Zpupnost je třeba hasit více než požár“ se považuje za nutné vyložit, že zde Hérakleitos nemyslí na ohnivou přirozenost duše, protože zpupnost by měla mít za následek zvlhnutí duše, a nikoliv její vzplanutí (s. 274).

Další dva oddíly jsou v KRS přepracovány Schofieldem, nově jsou zpracovány kapitoly o eleatech a pýthagorejcích, kdežto výklad o Archeláovi a Diogenovi není téměř pozměněn a výklad o atomistech jen v některých oddílech. Zvláštní osud postihl výklad o Anaxagorovi, kde Schofield, autor monografie o Anaxagorovi, zachoval Ravenův text z KR, jen doplnil poznámky s odkazy na svou knihu i jinou mezitím vyšlou literaturu. Vypustil však zcela Ravenovo uvedení do zásadního problému interpretace Anaxagory, ač tento úvod udával směr celému dalšímu výkladu, a měl by podle mého názoru být, byť v reformulované podobě, zachován.

Snaha o uměřenost a úsporné vyjádření se zvláště u Parmenida projevila v tom, že se u míst s nejednoznačnou interpretací nezdůvodňuje přijaté řešení ve vztahu k řeckému textu a jeho syntaktickému členění, na možná alternativní řešení se někdy v poznámce poukáže, ale ne vždy. Tak u nejednoznačné a silně diskutované věty zl. B 6, 1, $\chi\rho\eta\ \tau\acute{o}\ \lambda\acute{\epsilon}\gamma\epsilon\iota\nu\ \tau\epsilon\ \nu\omicron\epsilon\iota\nu\ \tau\prime\ \acute{\epsilon}\omicron\nu\ \acute{\epsilon}\mu\mu\epsilon\nu\alpha\iota$ je překlad v KRS v podstatě stejný jako v KR, kde však je v tomto případě syntaktické pojetí naznačeno. V KR se počítá s tím, že i po substantivizovaném participiu $\tau\acute{o}\ \dots\ \acute{\epsilon}\omicron\nu$ může být tzv. modální infinitivní vazba ve smyslu „býti k myšlení, moci / museti být myšlen“ (tak po $\epsilon\iota\sigma\iota$ a $\acute{\epsilon}\sigma\tau\iota$ např. v B 2,2 a v B 3).

Tento předpoklad infinitivu závislého na τὸ ... ἐὼν byl kritizován, zvláště z podnětu Kahna. V KRS není syntaktické pojetí naznačeno, ale překlad (s. 247) je v podstatě stejný (liší se jen tím, že je v KR *needs must be*, kdežto v KRS *must needs be*): *What is there to be said and thought must needs be / needs must be*. Překladatelé příručky do češtiny i němčiny v souhlase s anglickým originálem také neexplikují své řešení. V českém překladu (s. 321) „Co se má vypovídat a myslet, musí být jsoucí“ by vlastně bylo, pokud bychom předpokládali, že v první části věty se rovněž počítá s τὸ ... ἐὼν s infinitivem (respektive infinitivu λέγειν a νοεῖν), ἐὼν přeloženo dvakrát, i jako součást subjektu τὸ λέγειν τε νοεῖν τ' ἐὼν, i jako součást predikátu ἐὼν ἔμμενοι. Snad překladatel počítá s možností, že jsou infinitivy závislé jen na anaforiku τὸ ve smyslu „to k myšlení/vypovídání a k mluvení“. V tomto případě by se však vyplatilo dát vysvětlující poznámku. Také překladatel do němčiny nechává své řešení bez poznámky, ačkoliv jeho překlad „Es ist nötig zu sagen und zu erkennen, daß es Seiendes ist“ je založen na interpretaci zcela odlišné, která na rozdíl od KRS spojuje χρή s τὸ λέγειν τε νοεῖν, ne s ἔμμενοι. Ve svém překladu B 8, 53-54 mají autoři KRS (s. 255-256) pro τῶν μίαν οὐ χρεῶν ἐστίν interpretaci, která je málo běžná a s kterou velice sympatizují, neupozorňují však na to. Zde ale uvádějí v poznámce obě další alternativní řešení s reprezentativními zastánci, včetně KR, od nichž se zde odlišují. V českém překladu se místo překladu odpovídajícímu řešení přijatému v KRS, tj. (v překladu H. K.) „rozhodli [smrtebníci], že pojmenují dvě formy, z nichž není záhodno jmenovat ani jednu“, objevuje (s. 331) překlad „z nichž jednu vlastně jmenovat nesmějí“, který se kryje s alternativním řešením uvedeným v poznámce pod (a) – „z nichž jednu jmenovat nesmějí“.

Je třeba ocenit kvalitní překlad (Filip Karfík, Petr Kolev, Tomáš Vítek) a pečlivou redakci (Jan Janda, Aleš Havlíček, Filip Karfík), kterých se českému vydání dostalo. Spíše jen stylistického rázu jsou mé rozpaky v jednotlivých případech, např. bych se vyhnula překladu anglického „oddy, odd“ jako „nešikovně“ (s. 30), „nešikovný (s. 86)“; vhodnější je v obou případech „podivně, podivný“. Také nesdílím zálibu překladatelů ve slově „postava“, na s. 235 je Hérakleitos „temná postava předkládající hádanky“, rejstřík antických osobních jmen je na s. 649 nazván „antické postavy“. Na s. 246 v pozn. snad lépe „oddělenost, samostatnost“ než „isolovanost“, na s. 281 spíše „druh platonismu“ („brand“) než „způsob platonismu“. Na s. 280 by místo „Jaký vztah tyto dva aspekty pythagorejského učení zaujímaly“ mělo být „Jaký byl (vzájemný) vztah těchto dvou aspektů...“. V textu je málo přehlednutí a formálních chyb (na s. 235 má být „jak se usoudilo“ místo „jak usoudilo“, na s. 253 a 258 je zkratka HGPh místo HGP (tak v rejstříku), na s. 427, 434 je 942 místo 429, na s. 532 v pozn. 11 má být „nedělitelnost“ místo „dělitelnost“, na s. 595 je „Bukertovu“ místo „Burkertovu“.

Seznamy a rejstříky v závěrečné části knihy jsou ve srovnání s KRS rozšířeny o seznam zkratk a konkordanci úryvků KRS a zlomků DK a opačně. Dále je tu stejně jako v KRS selektivní bibliografie a seznam citovaných míst. Obecný rejstřík KRS je rozdělen na rejstřík osobní a věcný. Anonymus Londinensis by podle mého názoru měl být v rejstříku osob, a ne v rejstříku věcném.

Vzhledem k tomu, že se „apeiron, apeiros“ nepřekládá a nevykládá jen jako „nekonečno, nekonečný“, ale i „neurčito/-ý“ a „nesčetný“ (o světech), bylo by asi lepší dát do rejstříku řecký termín než čes. „nekonečné“, se specifikací českých ekvivalentů, lat. „infinitum“ by mohlo být v závorce za heslem. Heslo „nekonečnosti“ asi není myšleno jako plurál ostatně zbytečného hesla „nekonečnost“ – vzniklo pravděpodobně technikou přenášení z textu?

Abych nekončila svůj referát otazníkem, chtěla bych opětovně zdůraznit důležitost tohoto nakladatelského počínu. Ve spolehlivém českém znění vyšlo dílo, které si jako úvod do předsokratovské filozofie stále udržuje přednostní pozici.

Helena Kurzová (Praha)

JEAN-PIERRE VERNANT, *Hestia a Hermés*. Přeložil MARTIN POKORNÝ. Praha: OIKOYMENH 2004, 223 s.

Jean-Pierre Vernanta není třeba dlouze představovat: v češtině již vyšla jeho knižní prvotina z roku 1962 *Počátky řeckého myšlení* (Praha, OIKOYMENH 2002²), stejně jako populárněji zaměřená práce *Vesmír, bohové, lidé* (Praha, Paseka 2001). Nyní nakladatelství OIKOYMENH přichází s překladem další z Vernantových prací, s výběrem z jeho sbírky studií a esejů *Hestia a Hermés* (francouzský originál *Mythe et pensée chez les Grecs*, 1965¹, rozšířené dvousvazkové vydání 1971, 1981⁵). Vernant se v něm představuje ze své religionističtější stránky, většina statí však osloví i filozofy. Ve Vernantově pojetí totiž i náboženství tvoří myšlenkový systém, který se ovšem neřídí pravidly racionální logiky a představuje spíše důmyslný systém klasifikace skutečnosti. Jeho krystalickou ukázkou je řecký panteon. Vernant je přesvědčen, že žádného boha nelze pochopit izolovaně, samotného o sobě, nýbrž je třeba jej vždy vztáhnout k ostatním bohům. Jedině ve vztahu k nim, v různých opozicích, hierarchiích a komplementaritách se ukáže jeho význam. Ilustrací této myšlenky je titulní staň, v níž jsou Hestia a Hermés analyzováni v opozicích, které vůči sobě představují. „Hestii náleží vnitřek, uzavřenost, stálost, obrat lidského uskupení do sebe, Hermovi vnějšek, otevřenost, pohyblivost a styk s jiným“ (s. 11). Teprve v této opozici lze pochopit některé Hermovy vlastnosti, které samy o sobě působí jako nesourodá směs atributů.

Jako lze každému bohu porozumět jen ve vztahu ke všem ostatním, je třeba i každý fenomén řecké kultury uvádět do vztahu k jejím dalším aspektům. Typickým příkladem je Vernantův přístup k filozofii, která v jeho pojetí není sférou abstraktního uvažování odpoutaného od každodenní reality, nýbrž je jen jednou složkou rozsáhlé kulturní sítě, jejíž další součásti tvoří umění, náboženství či společenské vztahy. V závěrečné stati tak Vernant Anaximandrovu kosmologii vztahuje k dobovým politickým představám a ukazuje, že obojí se navzájem osvětluje. Podobně postupuje i ve zbývajících státech: neustále balancuje na hranici různých témat a jeho eseje jsou zároveň filozofické, religionistické, sociologické a uměnovědné. Autor nezapře inspiraci strukturalismem Clauda Levi-Strausse, ale na rozdíl od něho neusiluje o postižení nadčasových struktur lidské mysli, nýbrž veškeré strukturální rozborů propojuje s precizní historickou analýzou archaického a klasického Řecka. Jeho cílem je zmapování jedinečného myšlenkového světa Řeků ve vší jeho komplexnosti a strukturalismus je mu nástrojem k tomu, aby pomohl poodhalit různá jeho skrytá zákoutí a vnést řád do jevů, které na první pohled mohou působit nahodile a nespojitě.

Překlad Vernantovy knihy je bezesporu záslužným počinem a nelze než doufat, že nakladatelství OIKOYMENH vydá v budoucnu i jeho další práce. Drobnou výtku lze mít ovšem k názvu knihy: český vydavatel z nepochopitelného důvodu zavrhl původní titul *Mýtus a myšlení Řeků* a soubor nazval podle jeho první stati *Hestia a Hermés*. Mám obavu, že tím řadu potenciálních čtenářů odradí, neboť kniha nyní působí dojmem speciální práce o dvou řeckých božstvech, zatímco ve skutečnosti pokrývá mnohem bohatší spektrum témat, které by původní název vystihl lépe. Je též otázkou, zda je moudré u dnešních českých čtenářů počítat s tak dobrou znalostí řečtiny, jakou autor zjevně ještě v šedesátých letech ve Francii předpokládal, a zda by nebylo moudřejší některé klíčové pojmy transliterovat a zejména pak všechny řecké citace opatřit překladem. Zejména závěrečná stať o Anaximandrově je pro neřečtináře naprosto nečitelná, což je jistě škoda. Vernant by měl být přístupný co nejširšímu okruhu zájemců o antiku, takto však pro většinu potenciálních čtenářů v naší zemi zůstává obtížně přístupný.

Radek Chlup (Praha)

Úvod do starověkého mithraismu

ROBERT TURCAN, *Mithra a mithraismus*. Přeložila VERONIKA SYSALOVÁ. Praha: Vyšehrad 2004, 175 s.

Knihy Roberta Turcana *Mithra a mithraismus*, kterou v roce 2004 vydalo nakladatelství Vyšehrad, vyšla, jak sám autor na začátku upozorňuje, poprvé

v roce 1981 ve slavné francouzské edici *Que sais-je*. Tato řada, vycházející v nakladatelství Presses Universitaires de France a pokrývající nejrozmanitější vědecké obory, si klade za cíl poskytnout svým čtenářům na malé ploše základní, nicméně velmi zasvěcený úvod do toho kterého tématu. Tento nelehký úkol bývá proto většinou svěřován významným badatelům v daném oboru a nejinak je tomu i v případě R. Turcana (* 1929), který se specializuje především na náboženství římského císařství, jako je právě mithraismus, orientální kultury vůbec či kult císaře. Jeho zájmy však pokrývají rovněž římskou a gallořímskou archeologii, náboženskou ikonografii, politické dějiny, numismatiku, filologii a literaturu téhož období. Druhé vydání své knihy v roce 2000, tentokrát v ryze odborně filologickém nakladatelství Les Belles Lettres, z nějž byl pořízen nedávno vydaný český překlad, autor rozšířil podle aktuálního stavu bádání, doplnil přirozeně i bibliografii a opatřil rozsáhlým fotografickým doprovodem (s. 127-145). Na něj se ostatně často odvolává i vlastní výklad fenoménu mithraistického kultu, neboť jak praví R. Turcan hned v úvodu (s. 10), jeho kniha se – už jen kvůli nedostatku jiných pramenů – opírá především o výsledky archeologie. Jako „Dodatky“ však neopomíná připojit ani podrobnější analýzu zachovalých písemných pramenů (s. 100-124).

Zkoumání mithraismu však R. Turcan začíná takřkajíc od Adama, tedy jak v klasické filologii ani jinak není možné, od etymologie. Příklání se k výkladu lingvisty A. Meilleta, podle kterého Mithra původně znamenal pouto smlouvy ustavující řád světa, jehož výrazem je od samého počátku světlo, slunce či přísaha na oltářní oheň (s. 11-12). Podobnou funkci přitom toto božstvo podle Turcanova výkladu, ve kterém se zcela zřetelně opírá o výsledky G. Dumezilem inspirované indoevropské školy, mělo i ve védském náboženství, kde se objevuje jako Mitra, jenž je protikladným souputníkem ničivému Varunovi (s. 12-14), a v poněkud posunutě roli i v perské Avestě (s. 14-15). V Persii však po určité době Mithrův kult ustupuje a na základě našich současných znalostí není bohužel jasné, jakou cestou (zdá se, že to bylo pravděpodobně přes Malou Asii) doputovalo jeho uctívání, jež mezitím nabývalo mysterijní podobu, do helénistického světa a jakou roli při tom hráli perští mágové. Jisté je pouze to, že Mithra se postupně stal bohem určitých společností vojenského typu a že se jeho původní perská podoba musela zásadně změnit ještě před 2. stol. po Kr., od kterého teprve můžeme jeho působení ve Středomoří na základě hmotných památek podrobně sledovat (s. 16-24).

Archeologie nám ukazuje, že mithraismus se šířil především podél hlavních hospodářských a strategických spojnic římské říše. „Tam, kde Římané čelí světu barbarů ze střední Evropy, je hranice (*limes*) silně mithraizovaná.“ Stejně tak se však kult Mithry dále udržuje i v Orientě (s. 30). Nositelem do té doby v antickém světě neznámého kultu byla jednoznačně armáda, jeho vliv však zasahuje širší vrstvy, avšak jen velmi malou podporu nachází u různých

císařů (s. 30-35). Následující dvě kapitoly své knihy věnuje R. Turcan analýze kosmologické ikonografie mithrei, v jejímž středu stojí Mithrova oběť býka (s. 35-58), a výkladu iniciačního kultu tohoto náboženství (s. 59-74). Následně přechází k rekonstrukci posvátného příběhu (*hieros logos*), který stejně jako v případě jiných antických mystérií ustavoval a vysvětloval jak liturgii, tak jednotlivé body nauky o vezdejší i posmrtném životě, takže ve svém celku představoval specifický výklad světa a lidského místa v něm. Narážíme zde přitom na zásadní potíž, že hojně archeologické nálezy můžeme jen částečně doplnit literárními svědectvími, která podle všeho zkruslily filozofické koncepce novopýthagorejců a novoplatoniků. Podle R. Turcana nelze pro rekonstrukci původního antického mithraismu použít naše znalosti perského mazdaismu, neboť „jména Mithra, Cautes a Caucopates, přídomek *Nabarzes* a aklamace *Nama* [...]“, se kterými se setkáváme v nápisech, potvrzují perský původ tohoto boha, ale uspořádání mystérií a v nejvyšší míře i náboženská ideologie jsou výtvorem helénistickým. Jinými slovy, jestliže Mithra je iránský, pak mithraismus je řecko-římský“ (s. 75-76). Podle Turcanova výkladu začínal kosmologický mýtus uctívání Mithry zrozením prvotního boha z původního chaosu, a to pravděpodobně Krona/Chrona, tedy ztělesnění času nadále probíhajícího v nově vzniklém světě. Kronos předává v určitý okamžik vládu svému synovi Diovi/Oromazdovi, který, jak je už ze samého jeho jména patrné, v sobě spojuje jak nejvyššího řeckého boha, tak perského Ahura Mazda. V obou těchto náboženských tradicích se musí ve snaze udržet světový řád střetávat s nejrůznějšími nepřátelskými bytostmi, démony, titány či giganty, kteří se snaží současné uspořádání veškerenstva narušit. V tomto boji pak přichází na scénu, respektive ze skály se rodí jako klíčový hrdina-bojovník Mithra, mezi jehož záračnými činy vyniká příběh pronásledování býka ztělesňujícího životní sílu a plodnost a následná slavná scéna býčí oběti, která znovuobnovuje svět. Mithra pak nastupuje do slunečního vozu a stává se Sluncem neporazitelným (*Sol invictus*). Celý mytický světový cyklus pak znovu na vyobrazeních uzavírá postava Krona/Aióna (s. 76-79). Tento podle všeho pravidelně se opakující děj přitom R. Turcan neváhá srovnávat se stoickou naukou o periodickém zničení světa v obrovském kosmickém vzplanutí, po kterém v novém cyklu dochází k znovuobnovení jeho dokonalého řádu (s. 89).

Přes obrovský vliv, kterého mithraismus dosáhl v době svého největšího rozšíření v polovině třetího století, R. Turcan zpochybňuje slavný výrok E. Renana: „Pokud by nějaká smrtelná choroba zastavila šíření křesťanství, byl by svět mithraizován“ (s. 9). Mithraismus byl podle R. Turcana předem odsouzen k neúspěchu, neboť představoval elitářské náboženství malých uzavřených skupinek, jehož se navíc nemohly účastnit ženy. Ačkoli v podstatě podporoval císařskou ideologii, jeho perský původ a charakter vedl mnohé kromě toho k přesvědčení, že se jedná o náboženství tradičního nepřítele římské

říše, jehož přívrženci mohli být snadno obviněni ze zrady svého státu. Pro římské císařství, které se v osobě Konstantina Velikého přiklonilo ke křesťanství, proto nebylo těžké jej během poměrně krátké doby zcela potlačit (s. 91-96).

Máme-li se pokusit obecněji zhodnotit referovanou knihu R. Turcana, lze bezesporu říci, že se jejímu autorovi podařilo výtečným způsobem vytvořit dostatečně stručné představení mithraismu jakožto jednoho z nepřehlédnutelných projevů náboženského života v císařské době. Toto představení však přitom nechce pominout žádný z mnoha rysů, který je s mithraistickým náboženstvím neodmyslitelně spojen, ani slevit z nároků, se kterými se musí badatel přistupující k tomuto v mnoha ohledech obtížnému tématu vyrovnat. Jak již bylo zmíněno, R. Turcan se tváří v tvář problému rekonstrukce podoby náboženství, které mělo být určeno jen zasvěceným, a o kterém se nám proto už ze samé jeho povahy nezachoval žádný podrobný popis, snaží využít celé škály různých oborů – nejprve stopuje a zkoumá jeho orientální zdroje, pak analyzuje a vyhodnocuje archeologické nálezy, interpretuje dochovaná obrazová svědectví a vše neopomíná konfrontovat s často jen letnými či zkruslými literárními doklady. Zároveň si je však zcela vědom křehkosti a složitosti stavby, kterou se pokouší takto vybudovat, a dalekosáhlé spekulace a odvážná tvrzení, jako kupříkladu zmíněný výrok E. Renana, nahlíží se značnou dávkou kritické skepse.

Pokud chtělo nakladatelství Vyšehrad českému čtenáři nabídnout stručnou, avšak odborně vysoce poučenou a reprezentativní práci o mithraismu jakožto důležitém mysterijním kultu antického světa, mělo rozhodně u této volby velmi šťastnou ruku.

Vojtěch Hladký (Praha)

Doprava a dopravné prostriedky v prameňoch rímskeho práva. Zborník príspevkov z V. konferencie právnych romanistov SR a ČR. Zostavil PETER BLAHO. Trnava: Právnická fakulta Trnavskej univerzity 2003, 72 s.

Do rámca osláv desiateho výročia obnovenia Trnavskej univerzity sa zaradila konferencia právnych romanistov konaná v dňoch 25.-26. októbra 2002 pod gestorstvom Katedry rímskeho a cirkevného práva PF TU v Trnave, ktorá si vytyčila za cieľ kritickú analýzu prameňov a literatúry s tematickou orientáciou na fenomén dopravy v textoch rímskeho práva. Ide o otázku, ktorá došial nebola komplexne spracovaná a celkom prirodzene, aj keď čiastočne z iných aspektov, zaujíma aj historikov staroveku a klasických filológov. Na jednej strane územný rozsah impéria, potreby pružnej administratívy, obrany a tovarovej výmeny vystupujú ako osobitne dôležité faktory prioritného po-

stavenia dopravnej problematiky v živote štátu, na druhej strane sa týkala aj súkromnoprávnej sféry najmä cez záväzky formou *locatio conductio operis*.

Zborník ponúka šesť príspevkov zoradených podľa abecedného poradia autorov. Blažena Antalová z PF Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach sa v príspevku *Lex Aquilia a škody spôsobené v súvislosti s lodnými dopravnými prostriedkami* (s. 9-14) zamerala na 2. titul 9. knihy *Digest* a problém nezahody v mienkach Ulpiána, Viviaána a Juliána (u tohto aj proti Celsovi) v ňom obsiahnuté. Autorka odporúča spochybňovať nie čítanie prvej vety v *D.* 9,2,51,1, ale jej autorstvo. Problém však pokladá za otvorený.

Tým istým druhom dopravy sa zaoberá jej kolega Vladimír Vrana v príspevku *Niekoľko poznámok k interdiktom upravujúcim plavbu na verejnej rieke [D. 43,12-15]* (s. 52-58) v kontinuálnom výklade jednotlivých prétorských interdiktov ohľadne prekážok, plavby, brehov či trase toku rieky.

Lodnej dopravy sa týka príspevok Michala Skřejpeka z PF Karlovej univerzity v Prahe *Právní úprava přístavů v Digestech* (s. 41-51), ktorý klasickým spôsobom interpretuje 11 miest z *Digest* (z nich najrozsiahlejší Alf. *D.* 50,16,203) a konštatuje, že vzhľadom na reálny význam prístavov ide o prekvapujúco malý počet fragmentov s touto tematikou.

Petr Bělovský z rovnakej inštitúcie v príspevku *Culpa a custodia při přepravě nákladu* (s. 15-21) najprv predkladá štyri interpretácie pojmu *custodia* a potom prechádza ku *custodii* pri preprave tovaru, ktorú zaraďuje do typu *locatio conductio* (podobne *fullo* čistič odevov, *sarcinator* opravca odevov, *horrearius* správca skladu). Pri charakterizovaní rozličných stupňov zodpovednosti sa opiera o výklad týchto textov z *Digest*: *D.* 14,1,10,1 (*lex Rhodia de iactu*); 19,2,13,1 (Ulpianus); 13,6,20 (Julianus); 19,2,25,7 (Gaius).

Príspevok Petra Blahu *Cesty a cestné dopravné prostriedky za republiky a cisárstva a ich odraz v rímskom práve* (s. 22-40) po úvode, kde podčiarkuje význam právnych prameňov pri získavaní autentického obrazu antického sveta, predstavuje cesty a ulice najprv v kontexte verejného práva, potom aj práva súkromného. V druhej časti sa sústreďuje na jednotlivé vozidlá – *plaustrum/plostrum* (nákladný voz), *vehiculum* (povoz), *carruca* (cestovný voz), *cisium* (dvojkolesová brčka) – a zastavuje sa i pri nevyjadrených dopravných prostriedkoch. Na záver uvádza súpis analyzovaných takmer 20 miest z *Digest*.

Ešte do širšieho rámca kladie Michaela Židlická z PF Masarykovej univerzity v Brne svoj príspevok *Mosty nejen jako prostředek dopravy* (s. 59-67). Zaoberá sa predovšetkým verejnoprávnym režimom mostov ako *res sacrae* a ich postavením v súkromnom práve, kde vychádza z Lenelovej rekonštrukcie Ulpiánovho komentára Tit. XLV § 292, a komentujúc Labeonov príklad v *D.* 19,2,60,8, diferencuje pojmy *redemptor* = verejný zamestnanec (mýtnik) oproti *conductor* = nájomca podnikateľ. Zároveň autorka venuje osobitnú pozornosť rímskym mostom vôbec a ich staviteľstvu.

Predmetný zborník nie je výstupom tímovej výskumnej úlohy, autori príspevkov sa prezentujú ako individuality, ktoré okrem témy zjednocuje metóda analýzy pramenného textu. Uvádzajú ho najprv v pôvodine (s výnimkou V. Vranu), potom v preklade. Treba povedať, že chyby v latinských textoch sú celkom ojedinelé (napr. s. 35 *inmentorum* miesto *iumentorum*; s. 46 *aerarium militaris* miesto *militare*); most na s. 60 sa volá Aemiliov, nie Aemiliov. Vhodne sa pamätalo na register prameňov (s. 69-70) – obsahuje 82 miest z právnych prameňov, 8 miest z literárnych. Súčasťou publikácie je jednak kalendárium spoločných podujatí právnych romanistov SR a ČR, jednak zoznam pozvaných účastníkov konferencie.

Daniel Škoviera (Bratislava)

Zukunft braucht Vergangenheit. Altertumswissenschaften an der Universität Rostock, in: *Traditio et innovatio. Forschungsmagazin der Universität Rostock* 9, 2004, Heft 1, 48 s. (A 4), četná vyobrazení.

Studium antického staroveku se na filozofické fakulte rostocké univerzity vyznačuje dlouholetou tradicí, posilňovanou už skutečností, že nedaleká meklenburská osada Neubuckow se r. 1822 stala rodištěm proslulého objevitele Tróje H. Schliemanna, který byl r. 1869 v Rostocku prohlášen doktorem filozofie a svobodných umění. Známost Rostocku ve vědeckém zkoumání antického staroveku zajišťovala v minulosti působnost historika E. Hohla, latinistů R. Reitzensteina, Fr. Lea a R. Helma, grecisty K. von Fritze a archeologů A. Körteho a G. von Lückena. Svůj význam si tato univerzita udržela i v úsilí přispět k zachování a rozvoji klasických studií v někdejší NDR při současném udržování badatelských kontaktů se západním světem. Prostředkem k tomu se stala zejména tematická kolokvia, konaná v přívětivé atmosféře a příjemném prostředí sousedního letoviska Heiligendammu.

Citovaný soubor příspěvků umožňuje konkrétní představu o orientaci klasických studií, sdružených v současnosti v rámci filozofické fakulty v Ústavu H. Schliemanna pro vědy o starověku (Heinrich-Schliemann-Institut für Altertumswissenschaften). Předěšleme, že podávaný výklad má zřejmě vyvolat zájem širší veřejnosti a poskytnout současně odborným pracovníkům základní informaci o náplni prováděného výzkumu. Historická studia se tu zaměřují na jevy pomáhající osvětlit některé závažné rysy antické společnosti a jejich pozdější působnost. Patří k nim kritika přepychu a omezování výdajů v řecké době, pozemkové vlastnictví řeckých svatyní, obraz římských počátků v pozdněantickém písemnictví, komunikační síť a rozmach křesťanství za císařství a funkční využití mýtu o Orfeovi v politickém prostředí medicejské Florencie.

Klasická filologie se ve své latinistické a grécistické sféře soustřeďuje na osvětlení vypovídací hodnoty antických literárních děl a vztahu některých žánrů k následnému historickému vývoji, zejména v oblasti dramatu. Zvláštní pozornosti se dostává pozdněřímským císařským panegyrikům, recepci plátónsko-aristotelského vědního systému a charakteristice Boëthiova pojetí hudby.

Na celé rostocké univerzitě zaujímá klasická archeologie již tradičně silnou pozici. Jejím trvalým vědeckým vkladem je aktivní spolupráce při odkryvání řecké osady Istros na černomořském pobřeží dnešního Rumunska. Analýza památek hmotné kultury je přirozeně zaměřena i k „tradičním“ tématům: k funkci světa bájných bytostí jako výtvarného motivu na raněřecké keramice a k tělesné inscenaci a individualizaci v římském sochařském umění 1. a 2. stol. po Kr.

Vědecká práce jednotlivých členů Ústavu H. Schliemanna je vesměs součástí širších projektů, koordinovaných v národním i mezinárodním měřítku. Vhodný rámec pro rozvoj mezinárodní spolupráce vytváří dlouhodobý kontakt rostocké univerzity s americkou Brown University (Providence, Rhode Island) a stejně úspěšně se rozvíjejí i vnitroněmecké vztahy na oborové bázi: pracovníci v oblasti historie starověku jsou zapojeni do Severoněmeckého kolokvia starověkých dějin (Norddeutsches Althistorisches Kolloquium), sdružujícího příslušné badatele na univerzitách v Göttingenu, Hamburku, Kielu, Brémách, Oldenburgu, Osnabrücku, Hannoveru a Braunschweigu, a mohou se v poslední době vykázat kromě jiného i zpracováním přehledu římských dějin a úvodu do papyrologie přístupných na internetu a představujících dílčí projekty rostocké sekce Notebook University.

Na tomto poli se uplatňuje i klasická archeologie, mající svůj podíl na širším projektu, jehož cílem je registrovat antické archeologické památky formou internetové banky obrázkových dat. Jde o další důkaz, že se rostocká klasická archeologie trvale vyznačuje otevřeností k interdisciplinární spolupráci na moderním základě. Dlouholetou tradici mají i její kontakty s archeologií biblickou, rozvíjenou na místní teologické fakultě a zachycenou ve svém vývoji v závěru sledovaného sborníku. V poslední době se ve zvýšené míře využívá spolupráce s přírodovědeckými obory vedoucí ke zdokonalení výzkumných metod a k přesnějšímu vyhodnocení závěrů.

Výsledky i další badatelské plány členů Ústavu H. Schliemanna vyvolávají obdiv svým rozsahem i úrovní, a to již proto, že nejde o speciálně vědecké, ale badatelsko-pedagogické pracoviště, které se ve svém nynějším personálním složení utvářelo prakticky v posledním desetiletí minulého století, a to převážně z absolventů západoněmeckých univerzit. K celkovým úspěchům Ústavu patří nepochybně skutečnost, že se mu podařilo plnohodnotně začlenit do univerzitní struktury sjednoceného Německa a podat současně důkaz,

že antická studia lze úspěšně rozvíjet při vhodném tematickém zaměření a využití různých forem spolupráce i s menším počtem interních sil.

Jan Burian (Praha)

Příběh znepokojivé naléhavosti

JARMILA BEDNAŘÍKOVÁ, *Podzimní čas mocné říše*. Brno: Moba 2004, 461 s.

Na některých našich katedrách historie mají studenti zapovězeno (či přinejmenším striktně nedoporučeno) číst historické romány. Spojení historie s fikcí, byť jakkoliv uměleckou, prý mladým badatelům neprospívá... Zdá se, že starostliví pečovatelé o budoucnost a vědeckou neposkvřenost nadějných badatelů toho z historie mnoho nepochopili. Vždyť podstatu historie, stejně jako kvalitního umění i života samotného, tvoří právě příběh. Fakt, že postmoderní historiografie stejně jako realita každodenního života v roztěkaném postmoderním světě příběh od našeho prahu vypudila a naše osudy se proměnily tu v uspěchané plahočení, tu nezávazné motýlí přeletování z květu na květ, aniž bychom se někde cítili doma, je snad více dobovou anomálií než trvalým stavem ducha a kultury. Ve skutečnosti dychtíme po příběhu a po poctivě vytvarovaném životním osudu, který má směr a v němž se hledání nezaměňuje s těkáním. O to více pak zasluží uznání ti, kdo do našich životů příběh vracejí. Jedním z takových příběhů, které nelze přejít mlčením, je nový historický román Jarmily Bednařikové *Podzimní čas mocné říše*. Jeho autorka dokazuje, že dobrá historiografie ani dobré umění se nemusejí vylučovat.

Jarmila Bednařiková působí jako oblíbený pedagog na Ústavu klasických studií Filozofické fakulty brněnské Masarykovy univerzity a zároveň je jednou z našich nejlepších historiček starověku, dlouhá léta se badatelsky zabývá obdobím dominátu. Její vědecká monografie *Stěhování národů* získala v loňském roce prestižní Cenu nakladatelství Vyšehrad. Rovněž v umělecké literatuře není žádným elévem, rozsah jejích spisovatelských a editorských aktivit je úctyhodný. Ve svém posledním románu symbolicky nazvaném *Podzimní čas mocné říše* se zaměřila na dobu a témata, která jsou nejvlastnějším předmětem jejího badatelského zájmu, totiž pozdní antiku a „stýkání a potýkání“ římského a barbarského světa. Hlavním hrdinou jejího románu je římský vojevůdce Aetius, slavný a slavený vítěz z Katalaunských polí a v neposlední řadě i zodpovědný státník. Aetiův příběh a osud však zároveň tvoří kostru, na níž jsou navázány osudy členů jeho rodiny, dalších významných mužů i bezejmenných postav římského světa. V jistém smyslu lze tedy říci, že vedle románu o Aetiovi jde i o román o pozdním Římě. A v jistém smyslu i o nás samotných. Ale o tom až později. Možná právě proto je román, ačko-

liv časově zpracovává nedlouhé období mezi vpádem Hunů do Galie a bitvou na Katalaunských polích (samozřejmě s četnými retrospektivními exkurzy do minulosti) a Aetiovým zavražděním, na dnešní dobu překvapivě dlouhý. Přitom však v něm nenajdeme jediné zbytečné slovo či epizodu, kterou bychom znuženě přeskakovali, a přečteme jej vskutku jedním dechem.

Umělecká i historická hloubka románu ještě vynikne ve srovnání např. s plakátově kýčovým americkým velkofilmem zpracovávajícím totéž období, totiž velkofilmem o Attilovi, který jsme mohli počátkem roku 2006 sledovat i na jedné z našich televizních stanic. Ve srovnání s prázdným hollywoodským bombastem hned od prvních stran románu Jarmily Bednařkové zaujme plasticita a psychologická prokreslenost postav. Ačkoliv autorka rozehrála příběh stejně napínavý jako doba sama, jehož protagonisté samozřejmě získávají čtenářovy sympatie a antipatie, neocitáme se v nějakém barvotiskově laciném černobílém světě. Třebaže autorka nikterak nerelativizuje a ono nejelementárnější dobro a zlo rozhodně neztrácí své zřetelné kontury, román nikterak nezploštuje složitost lidského života a komplexitu společnosti. I zlé skutky záporných postav, jako je třeba císařský komoří eunuch Heraclius, mají pochopitelné vysvětlení v neštěstí, jaké zmrzačilo jejich vlastní život hned na samotném počátku. Mimořádně zdařilá je psychologická kresba zdánlivě bezbarvého a mdlého císaře Valentiniana III., který se z nevýrazného muže v pozadí nakonec stává Aetiovým vrahem, jen aby si jednou potvrdil vlastní vůli, rozhodnost a identitu vladaře. Neméně úspěšně autorka vykresluje i psychologii kolektivní, např. způsob myšlení a jednání barbarů. Stejně plastické jako povahokresba jsou i popisy prostředí, barvitě obrázky Říma, letních sídel, dramatická líčení bitev i života v barbarském světě. Román je zároveň autentickou sociologickou a ekonomickou sondou do dobové společnosti a stejně živě i autenticky vystihuje duchovní kvas doby, v jejíž mentalitě se střetávalo odcházející pohanství i nastupující křesťanství, sofistikovaný a lehce dekadentní římský svět a syrově brutální, ale mladé a životaschopné barbarství Hunů a germánských kmenů. Většina jeho postav je jakoby rozkročena mezi dvěma světy, každou nohou v jednom z nich. Ačkoliv jsou hrdinové románu postaveni před četná složitá morální dilemata, autorka nikdy neskouzne do laciného a prostomyslného moralizování, čtené otázky a pochybnosti hrdinů zůstávají nezodpovězené, otevřené, aby si s nimi čtenář poradil sám...

V jistém smyslu lze hovořit i o románu politickém. Barvitá historická freska Jarmily Bednařkové totiž nastiňuje většinu podstatných problémů, jimiž stůně odcházející římská civilizace a v jistém smyslu i naše postmoderní společnost. Ostatně tématu analogií mezi pozdním Římem a dneškem se autorka, byť s náležitou vědeckou opatrností a poctivou rezervovaností skeptického historika, dotýká i ve svých kursech a seminářích. Nad slunce jasněji a přitom

zcela nementorsky je v něm vylíčena proměna římské „občanské společnosti“ v despotický autoritářský stát, který utlumil jakoukoliv iniciativu, svobodné občany proměnil v poddané a sociálně i ekonomicky znevolnil valnou většinu svých obyvatel. Rovněž tak v jeho řádcích i mezi nimi vysvítá i tragický fakt, že tento stav tehdejšími elitami plně vyhovoval a jakýkoliv pokus o reformy, k nimž směřoval i Aetius, byl odsouzen k nezdaru a stal se ostatně jednou z příčin Aetiovy neoblíbenosti ve vysokých římských kruzích, vrcholící až jeho zavražděním. Zároveň jde o román vysoce humanistický. Autorka má své postavy ráda, a právě tak jako dovede pochopit a vykreslit jejich psychiku a motivy jejich činů, je schopna hlubokého soucitu s osudy, těžkostmi a krivdami těch zdánlivě bezvýznamných, odstraněných, chudých, jimž je upřena lidská důstojnost a kteří se rozhodně ne vlastní vinou stali občany druhého a třetího řádu, bez jakéhokoliv vlivu na život společnosti i svůj vlastní. Bohužel takových lidí i v našich formálně dokonalých a plně liberálních demokraciích přibývá a lze bez nadsázky říci, že pokud se k nim nepostavíme s lidským cítěním a zároveň politickou prozíravostí a odvahou, budou naše společnosti kráčet ve šlépějích starého Říma a stane se pak už jen otázkou času, kdy se dočkají svého Attily či Geisericha.

Na první pohled by se zdálo, že celý román je stejně pesimisticky podzimní jako jeho název. Aetiovo obdivuhodné snažení končí jeho zavražděním, jeho milovaný syn Gaudentius se namísto císařského snatku ztrácí ve vandalském zajetí, na všech stranách vítězí malost, intriky a zbabělost, malichernost triumfuje nad lidskou velikostí. Avšak lidské hodnoty, vztahy, sny, aspirace těch nejvyšších i nejposlednějších jsou zde vykresleny s takovou hloubkou a naléhavostí, aby nám připomněly, že právě v nich je nejvlastnější smysl našeho života. Právě ony jsou nakonec trvalejší než impéria, armády a instituce, spojují nás s našimi předky i potomky v nekončícím dobrodružství dějin a potvrzují cenu života bez ohledu na to, jak život sám nakonec dopadne. I pro tuto útěchu z historie stojí za to román Jarmily Bednařkové číst. Pokornou věrností historickým faktům i reáliím a zároveň odvahou vstoupit do světa fikce autorka dokázala spojit umění a vědu a předložila tak dílo, které nás poučí a zároveň nám dopřeje umělecký zážitek. Svou zakotveností v autentických pramenech a zároveň rozletem skutečně umělecké fantazie autorka ukázala, že odborná historiografie a historický román se ani v nejmenším nevyklučují a že zkušený historik – má-li k tomu potřebný talent – může být někdy tím nejpovolánějším tvůrcem historického románu.

Libor Kysučan (Olomouc)